erich fromm

SEVME SANATI

say

SEVME SANATI

Kitabın Adı
SEVME SANATI

Kitabın Yazarı
ERICH FROMM

Kitabın Orjinal Adı
THE ART OF LOVİNG

Çeviren
IŞITAN GÜNDÜZ

Yayımlayan
SAY YAYINLARI

Onbirinci Basım
Mart 2000

Kapak Tasarımı
DERMAN ÖVER

Dizgi
SAY YAYINLARI

ISBN 975-468-008-6

İç Baskı ve Cilt:
EKO MATBAASI

Genel Dağıtım
SAY DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Ankara Caddesi No: 54 Sirkeci /İSTANBUL
Tel: (0 212) 528 17 54 - 512 21 58
Fax: (0 212) 512 50 80

ERICH FROMM

SEVME SANATI

Türkçesi:
Işıtan GÜNDÜZ

say

Hiç bir şey bilmeyen, hiç bir şeyi sevemez.

Hiç bir şey yapamayan, hiç bir şey anlamaz.

Hiç bir şey anlamayan, değersizdir.

Oysa anlayan kişi aynı zamanda sever, farkına varır, görür...

Bir şeyin aslında, ne kadar bilgi varsa daha fazla sevgi vardır...

Tüm yemişlerin böğürtlenlerle aynı zamanda olgunlaştığını düşleyen kişi, üzümlere ilişkin bir şey bilmiyor demektir.

PARACELSUS

ÖNSÖZ

Bu kitabı okuyarak sevme sanatına ilişkin hazır bilgiler edinmek istiyenler düş kırıklığına uğrayacaklardır. Tam tersine bu kitap, belli bir olgunluk düzeyine erişmeden kişinin sevgiye ulaşamıyacağını göstermeyi amaçlamaktadır. Burada yapılmak istenen okuyucuya, sevgiye erişmek için harcadığı tüm çabaların, kendi kişiliğini bütünüyle yaratıcı yönde geliştirmedikçe, başarısız kalacağını göstermek, komşusunu sevme yeteneği, alçak gönüllülük, cesaret, inanç ve disiplin kazanmadan sevgiden yana kişisel doygunluğa erişemiyeceğini kanıtlamaktır. Bu niteliklere az rastlanan bir uygarlıkta, sevme yeteneğine erişmek de güç rastlanan bir başarı olarak kalmaktadır. Ya da herkes, kendi kendine gerçekten sevgiyle dolu kaç kişi tanımış olduğunu sorabilir. İşin güçlüğü, sevmeyi başarma koşullarına erişmek için, önümüzde duran zorlukları öğrenmekten kaçınmamıza neden olmamalıdır. Gereksiz kanşıklıklardan sakınmak için, sorunu elimden geldiğince teknik olmayan bir dille anlatmaya çaba harcadım. Gene aynı nedenle, sevgi üzerine yazılmış olanlardan çok az kaynak verdim.

Tümüyle başarılı çözüm bulamadığım bir diğer sorunsa, benim daha önceki kitaplarımda öne sürdüğüm savları tekrarlamaktan kendimi alamamam oldu. Okuyucu yabancı olmadığı, Özgürlükten Kaçış, Kendini Savunan İnsan ve Sağlıklı Toplum kitaplarında öne sürülen birçok düşünceyi bu kitapta da bulacaktır. Bununla birlikte Sevme Sanatı, tümüyle bir tekrar değildir. Daha öncekilerin

yanında birçok yeni düşünce öne sürülmekte, hatta kitap tek bir konunun, sevme sanatının, ekseninde toplandığı için doğal olarak eski düşünceler bazı durumlarda yeni açılımlar kazanmaktadır.

E. Fromm

I. BÖLÜM

SEVMEK BİR SANAT MIDIR?

Sevmek bir sanat mıdır? Öyleyse eğer, bilgi ve çabaya gereksinimi vardır. Yoksa sevgi, kaderin bir lütfuyla şanslı olanlarımızın "kapıldığı" tatlı bir duygu mudur? Şüphesiz büyük çoğunluk ikinci önermeye inanmaktadır. Oysa bu kitap, birinci önerme temeline oturtulmuştur.

Hiç kimse sevginin önemsizliğine ilişkin bir düşünce taşımaz. Birçok kişi onun açlığını çeker, mutlu ve mutsuz aşk öyküleri anlatan bir dolu film izler, yüzlerce ucuz aşk şarkıları dinler. Buna karşın, pek azı sevgiye ilişkin birşeyler öğrenmenin gerekli olduğunu düşünür.

Bu özel tutum, kişiyi ya tek başına ya da toplu olarak, böyle düşünmeye yönelten birçok önyargıya dayanır. Birçok kişi, sevgi sorununu ilkel bir biçimde ele almakta, kendi *sevebilme* gücünden, *sevme* ediminden çok *sevilme* olarak görmektedir. Onlar için sorun, nasıl sevilebilecekleri, nasıl sevimli olabilecekle- ridir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için çeşitli yollara baş vururlar. Özellikle erkeklerin kullandığı bu yollardan biri, güçlü olmak, toplumsal konumlarının elverdiği oranda güçlü ve paralı olmaktır. Kadınlarca en çok başvurulan yol ise çekici olmak, bu amaçla vücut ve giyimlerine özen göstermektir. Kibar olmak, ilgi çekici konuşmalar yapmak, yardımsever, alçakgönüllü görünüp kimseyi incitmemek, kendilerini çe-

kici kılmak için kadın ve erkeklerin birlikte başvurdukları diğer yollardır. Sevimli olmak için yapılanların çoğu, başarılı olmak "dost kazanmak ve başkalarını etkilemek" için yapılanlarla çakışır. Ayrıca bizim kültürümüzde birçok kişi için sevimli olmak, cinsel cazibeye ve üne sahip olmakla eş anlamlıdır.

Sevgi konusunda öğrenilecek birşeyin bulunmadığına ilişkin düşünceyi doğuran ikinci önyargının ardında yatan tavır, sevgi sorununun bir *yetenek* sorunu değil, bir *nesne* sorunu olduğunu sanmaktan kaynaklanır. İnsanlar *sevmenin* kolay olduğunu, fakat sevecek —ya da sevilecek— doğru nesneyi bulmanın güç olduğunu düşünürler. Bu tutumun kökleri çağdaş toplumun gelişim tarihine uzanan birçok nedeni vardır. Bunlardan bir tanesi "sevgi nesnesi"nin seçiminde yirminci yüzyılda yer alan büyük değişikliktir. Gelenekçi toplumların bir çoğunda olduğu gibi, Victoria çağında da sevgi, kişinin yaşamı içinde birdenbire ortaya çıkıveren ve evlilikle sonuçlanan bir şey değildi. Tam tersine evlilik-toplumsal yargılara uygun olarak ya ailelerin karşılıklı görüşmeleriyle, ya çöpçatanlarca ya da bu aracıların hiçbiri olmaksızın-bir anlama ile gerçekleştirilir ve sevginin evlilikten sonra doğup gelişeceğine inanılırdı.

Batı dünyasına, romantik aşk kavramı son birkaç kuşakta egemen oldu. Birleşik Amerika'da geleneksel yapının etkinliği tümüyle silinmemesine karşın, büyük çoğunluk kişisel yaşamı içinde o kendiliğinden oluşuverip evlilikle bitecek olan "romantik aşkı" aramaktadır. Sevgide oluşan bu yeni özgürlük kavramı, *nesne*nin önemini, *işlevin* öneminin aleyhine, oldukça artırmış olsa gerek.

Çağdaş uygarlığın bu nedene sıkıca bağlı bir başka önemli özelliği daha vardır. Tüm uygarlığımız, karşılıklı kâr sağlıyan bir alış-veriş düşüncesi, satınalma açlığı üzerinde yükselmekte. Çağdaş insanın mutluluğunun te-

melini mağaza vitrinlerine bakmak, peşin ya da taksitle dilediği birşeyi almak oluşturmakta. Kadın ya da erkek, insanlara aynı gözle bakıyorlar. Erkek için, çekici bir kız —kız için çekici bir erkek— peşinde oldukları ganimetlerdir. "Çekicilik" kişilik pazarında genellikle aranan ve peşinde koşulan bir süslü nitelikler paketi anlamına gelir. Kişiyi çekici yapan şey, fiziksel olduğu kadar düşünsel olarak da günün modasına bağlıdır. 1920'lerde sigara ve içki içen, külhani ama dişi kızlar çekiciydiler. Bugünün modasıysa, kızların daha evcimen ve nazlı olmalarını gerektiriyor. 19. YY sonlarıyla, bu yüzyılın başlarında erkeğin çekici bir "paket" haline gelebilmesi için, saldırgan ve hırslı olması gerekiyordu. Bugün ise hoşgörülü ve sosyal olması istenmektedir. Her ne olursa olsun, âşık olma duygusu, kişinin kendi olanaklarını değiş tokuşa sokabileceği bir düzeye ulaşması gibi, yalnızca insani metalara bağlı olarak gelişmektedir. Pazarlığa oturduğunda, nesne, toplumsal değer olarak çekici olmalı, ayrıca benim görünen ve saklı kalmış değerlerimi ve potansiyelimi gözönünde tutabilmelidir. İki insan, ancak kendi değişim değerlerinin sınırlarını da hesaba katarak, pıyasadaki en kullanışlı nesneyi bulduklarını hissettikleri an birbirlerine âşık olurlar. Sık sık sanki gerçek bir mülk alıyormuşcasına, geliştirilebilecek gizli potansiyeller de bu pazarlıkta rol oynar. Tüm yönelimlerin merkezini pazarın oluşturduğu, maddi başarıların en önemli değer olduğu bir uygarlıkta, insanlar araşı sevgi ilişkilerinin de meta ve emek pazarını yöneten aynı değişim yolunu izlemesine şaşmak için pek az neden var.

Sevgi konusunda öğrenilecek bir şeyin bulunmadığı düşüncesini yönlendiren üçüncü hata, baştaki *sevdalanma* ediniminin sürekli *âşık olma* ya da daha doğru bir deyişle *aşk içre olma* durumuyla karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Tıpkı şimdi bizler gibi, birbirine yabancı olan iki insan, birden aralarındaki duvarları yıkıp, kendilerini

birbirlerine çok yakın, tek bir kişi gibi hissettikleri, o tek vücut oldukları an, yaşamın en heyecanlı, en baş döndürücü anıdır. Bu an, sevgisiz, yalıtlanmış bir kişi için çok daha olağanüstü, çok daha mucizevidir. Bu ani yakınlaşmanın mucizesi, cinsel çekicilik ve birleşmeyle başlar, ya da birlikte oluşursa gerçekleşmesi çok daha kolaylaşır. Ne var ki bu tür sevgiler doğası gereği bitimsiz değildir. İki insan birbirlerini daha iyi tanıdıkça yakınlaşmalarındaki o mucizevi nitelik, düş kırıklıkları, çelişkiler, bıkkınlıklarla ilk heyecanlarından arta kalan ne varsa tümünü silip süpürürken kendisi de yavaş yavaş yiter. Başlangıçta bunun farkına varmazlar. Aslında birbirleri için o yanıp tutuşmalar, deli divane olmalar, daha önceki yalnızlıklarını derecesini gösteren bir kanıtken, sevgilerinin büyüklüğünün ölçüsüymüş gibi kabul ederler.

Tersini kanıtlıyan karşı konulmaz örneklerin varolmasına karşın, sevmekten daha kolay hiç bir şeyin olmayacağına ilişkin yargı yaygınlığını sürdürmektedir. Aşk gibi sonsuz umut ve beklentilerle başlayıp hiç şaşmadan yıkılan bir başka faaliyet ya da yatırım bulmak çok güçtür. Eğer bu bir başka edim için sözkonusu olsaydı, insanlar ya ondan tümüyle vazgeçerler ya da başarısızlığın nedenlerini bulmaya ve daha iyisini nasıl başarabileceklerini öğrenmeye çalışırlardı. Sevgiden vazgeçmek olanaksız olduğuna göre sevgi konusundaki başarısızlıkların üstesinden gelebilmenin bir tek uygun yolu olarak bu başarısızlıkların nedenlerini gözden geçirip, sevginin anlamına yönelik çalışmalara hız vermektir.

Atılacak ilk adım *sevginin* de, yaşamak gibi bir sanat olduğunun farkına varmaktır. Eğer nasıl sevmemiz gerektiğini öğreneceksek, müzik, resim, marangozluk, doktorluk ya da mühendislik sanatlarını, mesleklerini öğrenmek için ne yapıyorsak onun aynını yapmamız gerekecektir.

Herhangi bir sanatı öğrenmek için atılacak adımlar nelerdir?

Bir sanatı öğrenme süreci iki bölüme ayrılabilir: ilk adım, kuramda ustalaşmak, ikinci adım pratikte ustalaşmak. Eğer doktorluk sanatında ustalaşmak istiyorsam, öncelikle çeşitli mikroplar ve insan vücudu hakkında bilgi edinmem gerekir. Ancak tüm bu kuramsal bilgileri edinmem elbette doktorluk sanatında ustalaştığım anlamına gelmez. Bu sanatda, ustalığa ancak kuramsal bilgimin sonuçlarıyla pratik bilgimin sonuçlarını harmanlayıp bir bütün haline getirebileceğim bir yığın deneyimden sonra ulaşabilirim. İzlediğim bu yol, tüm sanatlarda ustalaşmanın özüdür. Fakat kuramsal ve pratik bilgilenmenin yanında herhangi bir sanatta ustalaşmak için gerekli olan bir üçüncü unsur daha vardır. Bu, kişinin o sanatta ustalaşmayı en önemli işi olarak kabul etmesi ve dünyada ondan daha çok önemsediği hiç bir şeyin bulunmamasıdır. Müzik için, doktorluk için, marangozluk için —ve sevgi için— bu bir gerçekliktir. Belki de bizim uygarlığımızdaki insanların, bu kadar açık başarısızlığa uğramalarına karşın, bu sanatı öğrenmeyi niçin böylesine az denedikleri sorusunun cevabı da burada yatmaktadır: başarı, itibar, para, güç, hemen hemen tüm enerjimizi bunları nasıl gerçekleştireceğimizi öğrenmeye harcarız. Sevmeyi öğrenmeye ise verecek hiç bir şeyimiz kalmaz.

Acaba, yalnızca kişinin para ve ün kazanmasını sağlayan şeyler mi öğrenilmeye değer olarak kabul edilmekte çağdaş anlamda kâr getirmeyen "sadece" ruhun kazancı olan sevgiyse, pek enerji harcamaya hakkımızın bulunmadığı bir lüks gibi mi görülmekte? Böyle de olsa, sevme sanatını daha sonraki bölümlerde şu sırayla ele alacağım: Önce, kitabın büyük bir kısmını kaplayacak olan sevgi kuramını tartışacağız. Ardından, sevginin pratiğini inceleyeceğim— bu konuda da, diğer alanlarda olduğu gibi pratiğe yönelik söyleyecek pek az şey bulunacak.

II. BÖLÜM

SEVGİ KURAMI

1— Sevgi, İnsanın varoluş sorununun yanıtı.

Sevgiye ilişkin tüm kuramlar, insan kuramıyla, insanlığın varoluş kuramıyla başlamak zorundadırlar. Hayvanlarda biz sevgiyi ya da sevginin benzerini onların içgüdüsel yapılarının parçaları olan ilişkiler biçiminde buluruz. İnsandaysa, bu içgüdüsel yapının sadece kalıntılarını görmekteyiz. İnsanın varoluşunun temelindeki gerçek, onun hayvanlar aleminden, içgüdüsel uyumdan kurtulup –hiçbir zaman terk etmediği, parçası olduğu— doğayı aşmasıdır. O doğanın bir parçasıdır ama kopmuştur ondan, geri dönmesi olanaksızdır artık. Bir kez kovulmuştur cennetten, —ki doğayla bütünleşmesinin ilk ifadesidir bu— geriye dönmeye yeltenirse eğer melekler ateş saçan kılıçlarıyla yolunu kesecekdir. İnsan ancak aklını geliştirerek bir daha geri gelmemek üzere yitirdiği insanlık öncesi uyumun yerine, yeni insanca bir uyum koyarak, ilerliyebilir.

İster birey, ister tüm insan soyu olsun, doğumla kişi, belirli olan, üçgüdüler kadar belirli olan bir ortamdan, belirsiz, kararsız ve açık bir ortama fırlatılıverilir. Sadece geçmişe ilişkin belirlilik vardır. Geleceğe ilişkin çok uzaklardaki ölümden başka kesin olan bir şey yoktur.

İnsan zekâyla ödünlendirilmiştir. O, *kendi kendini bi-*

len bir yaşamdır; kendisinin, diğer insanların, geçmişinin ve gelecekte onu bekliyen olasılıkların farkındadır. Kendi kendinin ayrı bir varlık olarak bilincinde olması, yaşam süresinin kısalığını, kendi kararıyla doğmayıp, belki sevdiklerinden önce, belki de onlardan sonra, ama kendi isteği dışında öleceğini bilmesi, yalnız ve ayrı olduğunun bilincine varması, doğal ve toplumsal güçler karşısında çaresiz kalışı, insanın ayrı ve kopuk yaşamını çekilmez bir hapishaneye çevirmektedir. Eğer bu hapishaneden kurtulup dışarıya çıkamaz, kendisini dış dünyayla, bir başka insanla ya da düşünceyle bütünleştiremezse çıldırır.

Ayrı olma duygusu huzursuzluğu doğurur, aslında bu tüm huzursuzlukların kaynağıdır. Ayrı olmam demek, insanca güçlerimi kullanma olanağımdan yoksun bırakılmam demektir. Ayrı olmam demek, çaresiz olmam, dünyayı (eşyaları ve insanları) etkin bir şekilde kavrıyamamam, dünya üzerime çullandığında, direnecek gücü bulamamam demektir. Bu nedenle ayrı olmak, şiddetli huzursuzluk kaynağıdır. Ayrıca utanç ve suçluluk duygusu da yaratır. Ayrı olmaktaki utanç ve suçluluk İncil'de Âdem ile Havva öyküsünde anlatılmaktadır. Âdem ve Havva "iyilik ve kötülük bilgisi ağacının meyvesini yedikten", tanrıya başkaldırdıktan (başkaldırma özgürlüğü varolana dek iyi ve kötü yoktu), doğadaki ilk hayvansal ahenkten kurtularak insanlaştıktan, bir başka deyişle insan olarak doğduktan sonra "çıplak olduklarını gördüler ve utandılar." Bu kadar eski ve ilkel bir efsanenin, 19. YY'ın aşırı bağnaz ahlâkını görüntülediğini ve hikâyenin bize belirtmek istediği can alıcı noktanın, cinsel organlarının görünmesinden duyulan utanç olduğunu mu kabul edeceğiz? Bu biraz zor, Hikâyeyi böyle, Viktorya döneminin kafasıyla yorumlarsak, şu temel noktaları gözden kaçırırız; kadın ve erkek kendilerinin ve birbirlerinin farkına vardıktan sonra, ayrı oluşlarını ve farklılıklarını göz önüne

alarak farklı cinsten olduklarını bilince çıkardılar. Fakat birbirlerinden ayrı olduklarını anladıkları zaman henüz birbirlerine yabancıydılar. Çünkü henüz birbirlerini sevmeyi öğrenmemişlerdi. (Âdem'in, Havva'yı savunacağı yerde, ona suçu atarak kendini savunması gerçeğinde açıkça görülmektedir.) İnsanın *sevgiyle bütünleşmeden ayrılığını farketmesi utancın kaynağıdır. Bu, aynı zamanda suçluluğun ve huzursuzluğun da kaynağıdır.*

Dışta kalmanın üstesinden gelerek, yalnızlığının hapishanesinden kurtulması insanın en büyük ihtiyacıdır. Bu eğilimi aşmadaki *kesin* başarısızlık, delilik demektir. Zira tümden soyutlanma paniğinin üstesinden ancak dış dünyadan böylesi bir el - etek çekmekle gelinebilir. Bu durumda, dışta kalma duygusu yok olur. Çünkü kişinin ayrı olduğu dış dünya yok olmuştur.

Her çağ ve her uygarlıkta, insan tek ve aynı sorunun çözümü ile karşılaşmıştır: ayrı olmanın üstesinden nasıl gelip, birliği nasıl sağlıyabileceği, kişinin nasıl bireysel yaşamını aşıp bütünlüğe ulaşacağı. Sorun, mağarada yaşayan ilkel insan, sürülerini güden göçebe, Mısırlı köylü, Fenikeli tacir, Romalı asker, Ortaçağın din adamı, Japon samurai, çağdaş memur ya da fabrika işçisi için hep aynıdır. Sorun aynıdır, çünkü aynı yerden kaynaklanmaktadır: insanın durumu, insanın varoluş koşulları. Getirilen çözümler çeşitlidir. Sorunun yanıtı, hayvanlara tapınmada, insan kurban etme ya da askeri fetihlerde, lükse gömülmede, tanrı yolunda inzivaya çekilmede, bir işde deliler gibi çalışmada, sanatsal yaratıcılıkda, tanrı aşkında ve insanları sevmede, aranmıştır. İnsanlık tarihinde yazılı birçok çözüm varsa da, bunlar, yine de sayılamıyacak kadar çok değildirler. Tersine, işin özünden çok işin dışsal sorunlarıyla ilgilenen bir sürü küçük ayrıntıyı bir yana atacak olursak insanlığın yaşadığı çeşitli uygarlıklarda bulunan çözümlerin belli sayıda olduğunu görürüz. Felsefe ve

din tarihi bu çözümlerin de tarihidir. Ve bunların çeşitli bölümlerin ve sayılarının da sınırını gösterir.

Çözümler bir ölçüye kadar, bireyin ulaştığı kişilik düzeyine dayanmaktadır. Bebekte "BEN"lik henüz çok az gelişmiştir. O, hâlâ kendisini annesiyle bütün hisseder. Anne varolduğu sürece ayrı olma duygusuna kapılmaz. Bebeğin yalnızlık duygusu, annesinin göğüsleri, derisi gibi ananın nesnel varlığı ile giderilir. Çocuğun ayrıolma ve bireyleşme ve erkinlik duyguları biraz gelişince, annenin fiziki varlığı artık yetersiz kalır ve böylece yalnızlığı başka yollarla alt etme gereksinimi doğar.

Benzer biçimde insan soyu da, bebekliğinde kendini doğa ile bir bütün olarak hissediyordu. Toprak, hayvanlar, bitkiler insanın dünyası idiler henüz. Kendisini hayvanlarla bir tutuyor ve bunu hayvan maskeleri takarak, hayvanlara ya da hayvan totemlere taparak belirtiyordu. İnsan soyu, bu ilkel bağlardan kurtuldukça, kendini doğal dünyadan da ayırdı ve tekbaşına olmaktan kurtulmanın yeni yollarını arama gereksinimi içinde, büyümeye başladı.

Bu eğilimin üstesinden gelmenin yollarından biri her tür *dinsel ayinlerle kendinden geçiş anıdır.* Bu kimizaman, uyuşturucuların da yardımıyla kendi kendilerini etkiliyerek, kendinden geçiş (trans) biçimi olabilir. Birçok ilkel kabile, ayinleri bu tür çözümün canlı örneklerini oluşturur. Bu sürekliliği olmayan kendinden geçiş anında dış dünya ve ondan doğan ayrı olma duygusu yiter. Bu törenler topluca yapıldığından, bu çözümü daha etkili kılan kitle içinde kendini yitirme de eklenir. Bu dinsel çözüm yoluna sıkıca bağlı, çokluk onunla iç içe olan bir başka çözüm yolu da cinsel birleşmedir. Cinsel boşalım, kişide, kendinden geçişe, ya da belli uyuşturucuların yarattığı etkilere benzer durum yaratır. Bu dinsel ayinlerle kendinden geçişler sonrasında kişi bir süre ayrı olmaktan pek şikâyet etmeden yaşıyabiliyor. Ardından huzursuzluğun verdiği ger-

ginlik yavaş yavaş artar ama yinelenen törenle bir kez daha ortadan kaldırılıyor.

Bu kendinden geçme anları kabilede topluca yapıldığı sürece bir huzursuzluk ya da suç yaratmazlar. Bu biçimde davranmak, doğru, hatta erdemlidir. Zira bu, rahip ve büyücülerin onaylayıp, istedikleri, herkes tarafından paylaşılan bir şeydir. Bu nedenle suçluluk ya da utanç duymanın bir anlamı yoktur. Ama çözümü, bu tür toplu yapılan törenleri geçmişte bırakan bir uygarlığın bireyinin seçmesi, oldukça farklı sonuçlar doğurur. Böylesi dinsel ayinlerin yapılmadığı uygarlıklarda, bireyin seçtiği çözümler alkolizm ve uyuşturucu madde alışkanlığıdır. Toplumsal olarak örnek alınan çözüme katılanlara ters düşen bu kişiler, suçluluk ve pişmanlık duygusuyla kıvranırlar. Alkole ya da uyuşturucu maddeye sığınarak tek başınalıklarından kaçmayı deneyenler, ayıldıktan sonra, daha büyük bir ayrı olma duygusuna kapılırlar. Ve sonuçta aynı şeylere daha sık ve daha yoğun bir şekilde baş vurmaya itilirler. Bundan pek az değişik olanı, cinsel birleşmeyle kendinden geçme, çözümüne baş vurmaktır. Bir ölçüye kadar bu, ayrı olmanın üstesinden gelmenin en doğal ve en normal biçimidir. Ve soyutlanma sorununa yarı yarıya çözüm getirir. Fakat tek başınalık duygusundan bir başka yolla kurtulamıyan bir çok kişide cinsel boşalım peşinde koşma, alkolizmden ya da uyuşturucu alışkanlığından pek farklı olmıyan bir sonuç doğurur. Cinsel boşalım (orgasm) peşinde koşma, tek başınalığın verdiği huzursuzluktan kurtulmak için umutsuz bir uğraş biçimini alır ve artan bir ayrı olma duygusu ile sonuçlanır. Çünkü içinde sevgi bulunmayan bir cinsel birleşme iki insan arasındaki uçurumu kısa bir süre için kapatsa bile tümüyle yok edemez.

Bu kendinden geçerek (orgıastic) bir oluşların tümü üç özelliğe sahiptirler: sert, hatta vahşidirler; insanın tüm ki-

şiliğinde, hem kafasında hem vücudunda yer alırlar; geçici ve periyodiktirler. Geçmişte ve günümüzde insanın sık sık başvurduğu çözüm, bu birleşme biçimlerinden çok farklı ve onunla taban tabana zıttır: birleşme, topluluğun inançlarıyla, eylemleriyle, gelenekleriyle ona *uygunluk* temeline dayanır. Burada da dikkate değer bir gelişme görmekteyiz.

Aynı toprağı paylaşıp, aynı kanı taşıyan ilkel bir toplumda topluluk küçüktü. Gelişen uygarlıkla biklikte, topluluk da büyüdü. Bir şehir devletinin yurttaşı, bir büyük devletin vatandaşı, bir kilisenin mensubu olundu. Yoksul bir Romalı bile "civis romanus sum" diyebildiği için gurur duyuyordu, Roma ve İmparatorluk onun ailesi, yuvası, dünyasıydı. Çağdaş Batı toplumunda da, topluluk ile bütünleşme ayrı olmanın üstesinden gelmenin en yaygın yoludur. Amacın sürüye katılmak olduğu, bireyin kişi olarak büyük ölçüde yittiği bir oluşdur bu. Eğer ben herkese benzer, beni öbürlerinden farklı kılacak düşünce ya da duygu taşımazsam, topluluğun fikirlerine, geleneğine uygunluk gösterirsem, korunur, ürküntü saçan tekbaşınalıktan kurtulurum. Diktatörlüklerde bu uygunluk, korku ve dehşete başvurularak, demokratik ülkelerde ise propaganda ve önerilerle sağlanır. İki sistem arasında bir tek büyük ayrılık vardır. Demokrasilerde toplum dışı kalmak mümkündür. Ve gerçek yaşamda da rastlanmayan bir durum değildir bu. Baskıcı sistemlerde ise, ancak birkaç olağanüstü kahraman ve fedai itaat etmeyi reddedebilir. Bu farklılığa rağmen, demokratik toplumlarda çok daha büyük ölçüde topluma uygunluk görülür. Neden, birleşme sorununa her halukârda bir çözüm bulunmasının zorunluluğunda yatmaktadır. Eğer başka daha iyi bir yol bulunmazsa, sürüsel birliğe uygunluk diğerlerine ağır basar. Eğer kişi, toplumdan ayrı olmama gereksiniminin yakıcılığını kavrarsa, işte o zaman farklı olmanın, sürüden birkaç

adımcık uzaklarda olmanın korkusunu anlar. Bazan, bu toplumdışı kalma korkusu, topluma ayak uyduramayan kişinin kafasında, onu korkutan günlük tehlikeler biçimini alır. Fakat, aslında insanların, en azından Batı demokrasilerinde, topluma uyum gösterme *istekleri, zorlanıma* oranlarından çok yüksektir.

Birçok kişi, topluma ayak uydurma gereksinmelerinin bile farkına varmamaktadır. Bunlar, kendi özgür düşüncelerini ve eğilimlerini gerçekleştirdikleri, bireyci oldukları ve bu düşüncelerine kendi başlarına düşünerek ulaştıkları — ve çoğunluğun düşünceleriyle kendi düşüncelerinin aynı olmasının tamamen bir raslantı olduğu — düşüyle yaşarlar. Herkesle fikir birliği içinde olması "kendi" düşüncesinin doğruluğunu kanıtlamasına yardım eder. Gene de içlerinde hâlâ, az da olsa farklı olma gereksinimi duyarlar. Bu isteği, yarattıkları ufak tefek farklılıklarla açığa çıkarırlar. Çanta ya da kazağa taktıkları isimlerinin baş harfleri, banka veznesindeki isim plaketleri, Cumhuriyetçilere karşı çıkarken Demokratları tutma, Shiriner'ler yerine Elk'lere yandaş olma, kişisel farklılıklarının göstergeleri haline gelir. Reklamlardaki "bu farklıdır" sloganı gerçekte tükenmiş olan bu acıklı farklı olma isteğinin göstergesidir.

Farklılıkların giderilmesi doğrultusunda giderek artan eğilim, ileri sanayi ülkelerinde, gelişmekte olan eşitlik kavram ve deneyimiyle yakından ilgilidir. Dinsel açıdan eşitlik, tanrının evlatları olduğumuz, aynı ilahi insan özünü taşıdığımız, hepimizin bir olduğu anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda insanlar arasındaki büyük farklılıkların saygıyla karşılanması gerektiği, çünkü herbirimizin başlı başına bir evren, tek başına bir varlık olduğu anlamını da taşır. Talmud'daki şu cümle, bireyin, benzersiz olduğu kanısına örnektir. "Kim bir yaşam kurtarırsa, tüm dünyayı kurtarmış olur, kim bir yaşamı yok ederse, dünyayı yok etmiş olur." Bireyciliğin gelişmesinde gerekli bir koşul

olan eşitlik, Batı aydınlanma felsefesinin de kavramlarından biriydi. Kant'da net bir şekilde belirtildiği gibi eşitlik hiç kimsenin bir başkasının amacına araç olmaması anlamını taşır. Bu tüm insanların birbirleri için araç değil amaç, sadece amaç oldukları zaman, herkesin eşit olacağı anlamını gelir. Aydınlanmacıların düşüncelerini izleyen, çeşitli okullardan, sosyalist düşünürler eşitliği, sömürünün kaldırılması, ister "insanca", ister zalimce olsun, insanın insanı kullanmaması olarak tanımlıyorlardı.

Kapitalist toplumda eşitliğin anlamı değiştirilmiştir. Eşitlikle kastedilen, bireyselliğini yitirmiş insanların, otomatların eşitliğidir. *Bugün eşitlik "birlik"den çok "ayrılık" anlamına gelmektedir.* Bu soyutlamaların aynılığı, aynı işte çalışan, aynı biçimde eğlenip aynı gazeteyi okuyan, düşünceleri, duyguları aynı olan insanların aynılığıdır. Buna göre, kadın eşitliğinde olduğu gibi, genellikle ilerlememizin işareti olarak övülen bazı başarılara kuşkuyla bakmak gerekiyor. Kadın eşitliğine karşı söz etmediğimi belirtmem gereksiz. Fakat bu eğilimin, eşitlik yolunda olumlu yanları kişiyi yanıltmamamlı. Bu farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelen eğilimin bir parçasıdır. Eşitliğin değeri şu noktaya kadar düşünülmüştür: Kadınlar eşittir, çünkü onlar artık erkeklerden farklı değillerdir. Aydınlanma felsefesinin önermesi olan *"l'ama n'a pas de sexe,"* (ruhun cinselliği yoktur) genel bir alışkanlık haline gelmiştir. Yitmekte olan cinsel kutuplaşmayla birlikte bu kutuplaşma temeline oturan cinsel aşk da yitmektedir. Karşıt kutupların eşitliği yerine erkek kadın *aynılaşıyor.* Çağdaş toplum, bireysel olmayan eşitlik fikrini öğütleyip yaymakta. Çünkü sürtüşüp prüz çıkarmadan kalabalık topluluk içinde çalışabilecek, birbirlerinin eşi, çekirdek insanlara gereksinim duyuyor toplum. Bu insanlann hepsi, verilen emirlere uymaktadırlar, ama yine hepsi dilediklerini yaptıklarına inandırılmışlardır. Nasıl ki çağdaş yoğun üretim-

de malların standartlaştırılması bir gereklilikse, sosyal süreçte de insanların standartlaşması öyle bir gerekliliktir. Ve bu işe "eşitlik" denmektedir.

Toplulukla öyle birden, şiddetli bir uyum sağlanamaz. Bu, yavaş, rutin bir zorlamayla gerçekleşir ve bu yüzden, ayrı düşme, kaygısı yatıştırılamaz. Alkolizm, uyuşturucu madde alışkanlığı, zora dayalı cinsellik ve intihar olaylarının çokluğu, çağdaş Batı toplumundaki sürüye uyumdaki başarısızlığın nisbi belirtileridir. Ayrıca bu çözüm yolu vücutla değil, ağırlıklı olarak kafayla ilgilidir. Bu nedenle de dinsel kendinden geçme ayinlerine göre daha başarısızdır. Sürüye uyumun bir tek iyiliği vardır, o da zaman zaman tekrarlanmayıp, sürekli oluşudur. Birey üç, dört yaşlarında uyum gösterme düzenine katılır ve o andan sonra sürüyle olan ilişkisi hiç kesintiye uğramaz. Hatta kişiyi bekleyen son büyük toplumsal işinde, cenaze töreninde bile bu uyum düzenine sıkı bir bağlılık vardır.

Ayrı olmadan doğan kaygıyı azaltmanın bir yolu olan uyum göstermeye ek olarak, çağdaş yaşamın bir başka etkenini de gözönüne almalıyız: çalışma düzeniyle eğlenme düzeninin etkileri. İnsan "dokuzdan beşe" çalışan bir kişi olarak iş gücünün ya da yöneticiler muhasebeciler gibi bürokratik gücün bir parçası olmuştur. Çok az insiyatife sahiptir. Görevlerinin sınırı işin yönetmeliği ile çizilmiştir. Basamağın üstündekilerle altındakiler arasında çok az bir fark vardır. Hepsi, yönetmeliğin yapının tümü için belirlediği işi, belirlenen hız ve belirlenen tarzda yaparlar. Hatta duygular bile tanımlanmıştır: neşe, hoşgörü, güven, tutku ve hiç kimseyle çatışmadan herkesle geçinebilme yetisi. Eğlence de bu denli zorlayıcı bir yolla olmasa bile, benzer şekilde düzenlenmiştir. Okunacak kitaplar, kitap kulübünce seçilir. Filmler filmcilerle sinema sahipleri tarafından verilen ilanlarla saptanır. Geride kalanlarsa, hep yeknesaktır: arabayla pazar gezintisi, televizyon prog-

ramları, kağıt oyunları ve toplantılar. Doğumdan ölüme, pazartesinden pazartesiye, sabahtan akşama tüm faaliyetler düzenlenmiş bir örnek hale getirilmiştir. Böylesi bir düzenin ağına düşen kişi, insan olduğunu, tek bir birey olduğunu nasıl hatırlar? Düş kırıklığıyla, üzüntüyle, sevgi özlemiyle, hiçlik ve ayrı olma korkusuyla doluyken, dünyaya bir kere gelindiğini nasıl aklına getirebilir?

Birliğe ulaşmanın bir yolu da, ister sanatçı, ister zenaatçı olsun *yaratıcı faaliyette* bulunmaktan geçmektedir. Herhangi bir yaratıcı çalışma içinde bulunan kişi kendi dışındaki dünyayı temsil eden ürünü ile kendini bütünleştirir. İster masa yapan bir marangoz ya da elmas işleyen bir kuyumcu olsun, ister ektiklerini yetiştiren çiftçi ya da resmini boyayan ressam olsun, yaratıcı bir işte çalışanla ürünü tek vücut haline gelir. İnsan yaratma süreci içinde kendini dünya ile bütünleştirir. Bu, yalnızca üretici işler için, *benim* tasarlayıp gerçekleştirdiğim ve benim sonucunu aldığım işler için sözkonusudur. Çağdaş çalışma süreci içindeki bir memurun, sonu gelmez bir zincirle bağlı işçinin bu bileşik işe katacakları çok az şey kalmıştır. İşçi makinanın, memur bürokratik kurumun bir parçasıdır. Artık o, kendisi olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle de önünde topluma uyum göstermekten başka birolma yolu kalmamıştır.

Üretici işte kişiler arası bir birlik elde edilmez, dinsel kendinden geçme ayinlerinde sağlanan birlik de geçicidir. Topluma uyumla gerçekleştirilen de sahte —birlik— dir. Bunların tümü varolma sorununun, bir bölüğüne çözüm getirmektedirler. Tam çözüm, insanlar arası birlikteki başarıda, bir başka insanla *sevgi* içinden kaynaşmada yatmaktadır.

Bu, kişinin birbiriyle kaynaşma arzusu, insanın içindeki en güçlü itkidir. İnsan soyunu, kabileyi, aileyi, toplumu

bir arada tutan güç, en temel duygudur. Bu konuda başarısız olmak, çıldırmak ya da yokolmak — kendini ya da başkalarını yok etmek — anlamına gelir. Sevgi olmadan insanlık bir gün için bile varolamaz. Ne var ki, insanlar arası birliği başarmaya "sevgi" adını verdiğimiz zaman, kendimizi bir dolu güçlüğün içinde buluveririz. Kaynaşmaya farklı yollarla ulaşmak mümkündür— ve bu farklar çeşitli sevgi biçimleri arasındaki farklardan daha önemsiz değildir. Bunların tümüne sevgi denilebilir mi? Ya da "sevgi" sözcüğünü biroluşun özgün bir türü için mi kullanacağız. Yoksa Batının ve Doğunun dörtbin yıllık tarihindeki tüm büyük din ve felsefe sistemlerinde ulaşılmak istenen en yüce erdem için mi saklıyacağız?

Tüm anlam, güçlüklerinde olduğu gibi burada da yanıt, keyfi olacaktır. Önemli olan sevgiden söz ederken ne tür birlikten söz ettiğimizi bilmemizdir. Sevgiyi, varoluş sorununa olgunlaşmış bir yanıt olarak mı, yoksa ortak yaşamın birliği diyebileceğimiz sevginin olgunlaşmamış biçimleri olarak mı ele alıyoruz. Bundan sonraki sayfalarda sadece birincisine sevgi diyeceğim. "Sevgiyi" incelemeye ise, ikinciden başlayacağım.

Ortak yaşam birliği, gebe anayla karnında büyüyen bebek arasındaki biyolojik ilişki modelinde olduğu gibidir. İki kişidirler ama birdirler. "Birlikte" (ortak) yaşarlar, birbirlerini gereksinirler. Bebek, ananın bir parçasıdır. Gereksindiği herşeyi ondan karşılar. Anne onun dünyasıdır adeta. Onu beler, onu korur, bunun yanında ananın kendi yaşamı da onunla yoğunluk kazanır. *Psişik* yaşam birliğinde iki vücut birbirinden bağımsızdır. Ama aynı tür ilişki psikolojik olarak ortaya çıkar.

Ortak yaşam birliğinin *edilgen* biçimi, boyun eğiş, bilimsel bir deyişle *mazoşizmdir.* Mazoşist, o katlanılmaz yalıtlanma ve ayrı olma duygusundan kendisini, onu yö-

neten yönlendiren, koruyan kısaca onun yaşamı ve oksijeni olan bir başka kişinin parçası yaparak kaçar. İster tanrı ister insan olsun boyun eğdiği şeyin gücünü abartır. Ben hiçbirşeyim o ise herşey, onun parçası olmaktan öte bir değerim yok. Bir parça olarak ben onun büyüklüğünden güçlülüğünden, kesinliğinden pay olmaktayım. Mazoşist kişinin karar vermesi, bir sorumluluk altına girmesi sözkonusu olmaz. O hiç bir zaman tek başına değildir — Ama bağımsız da değildir, bir bütünlüğü yoktur, henüz tam olarak doğmamıştır.'Dinsel bağlamda, tapınılan nesneye put denir. Mazoşist sevgi ilişkisinin din dışı bağlamında, temel mekanizma, putlaştırma, aynıdır. Mazoşist ilişkilere, bedensel, cinsel istekler karışabilir, bu durumda kişi sadece kafasıyla değil, tüm vücudu ile parçası olduğu şeye teslim olur. Mazoşist kişi kadere, hastalığa, ritmik müziğe, uyuşturucu madde ya da hipnotizma ile sağlanan kendinden geçişe sığınabilir. Bu hallerin tümünde kendi bütünlüğünü yadsır, kendisini, kendi dışındaki bir şeyin ya da birisinin aracı haline getirir. Yaşama sorununu üretici faaliyetle çözme gereksinimi duymaz.

Ortak yaşama birliğinin etken (aktif) biçimi hükmetme, ya da ruhbilimsel dilde mazoşizmin karşıtı olan *sadizimdir.* Sadist kişi, kendi yalnızlık ve hapsolmuşluk duygularından bir başka kişiyi kendisinin parçası yaparak kurtulmak ister. Kendisine tapan bir başka kişi sayesinde kendini yüceltip abartır.

Karşıtı gibi, sadist kişi de boyun eğen kişiye bağlıdır. O olmadan yaşıyamaz. Aralarındaki fark sadece şudur; sadist kişi emreder, sömürür, can yakar, aşağılar, Mazoşist kişi ise emir alır, sömürülür, canı yakılır, aşağılanır. Bunlar gerçekte, büyük farklılıklardır, fakat duygusal açıdan ele alındığında fark pek o kadar büyük değildir. Her ikisi de aynı konumdadır: bütünleşmeden birleşme. Eğer durumu bilince çıkartacak olursak, kişinin farklı nesnelere

karşı, farklı davranış biçimleri göstermesi karşısında şaşırıp kalmayız. Hitler halka karşı ilkel bir sadizmle davrandı. Fakat kadere, tarihe ve doğanın "üstün güçleri"ne karşı Mazoşist bir tavır içindeydi. Sonu —genel yok ediş içinde, intihar— başarı düşü ve herşeye hakim olma isteği gibi, tipiktir.[1]

Ortak yaşam birliğinin tersine, olgun *sevgi kişinin kendi bütünlüğünü, bireyselliğini koruyarak gerçekleştirdiği birliktir.* Kişiyi diğer insanlardan ayıran duvarları yıkan, onu diğerleriyle birleştiren, insanın içindeki *etkin bir güçtür sevgi.* Sevgi kişinin soyutlanma ve ayrı olma duygularını yenmesini sağlar, kendisi olmasına, bütünlüğünü yitirmemesine yol açar. Sevgide, bir olan iki varlığın, iki ayrı varlık olarak da kalmalarının ikilemi yaşanır.

Eğer sevginin bir faaliyet olduğunu söylersek "faaliyet" sözcüğünün anlamındaki belirsizliğin doğurduğu güçlüklerle karşılarışırz. "Faaliyet" sözcüğünün çağdaş anlamı, genel olarak var olan durumda güç harcayarak bir değişiklik yapma eylemini içermektedir. Eğer kişi bir iş yaparsa, tıp okur, sanayinin bitmez zincirinde çalışır, masa yapar ya da sporla uğraşırsa, etkin (faaliyette bulunuyor) sayılabilir. Bu faaliyetlerin tümünde ortak olan yan, bunların dışsal bir amaca yönelik gerçekleştirilmesidir. Dikkate alınmayan şey, faaliyeti motive eden nedendir. Örneğin derin bir yalnızlık ve güvensizlik duygusu içinde sürekli çalışmaya itilmiş birini düşünün, ya da para tutkusuyla, ihtirasla çalışmaya sürüklenenleri ele alın. Bu durumların hepsinde, kişi bir tutkunun esiri olmuştur ve faaliyeti gerçekte "edilgenlik"tir. Çünkü bu duruma itilmiştir, sahnede "oyuncu" değil, suflördür. Diğer yanda kendini tanıyıp,

---

1) Mezoşizm ve sadizme ilişkin daha fazla bilgi için bak "escape from Freedom" E. Fromm Rineher ve Company, New York 1941.

sessizce oturup dünya ile arasındaki birliği düşünen kişide "edilgen" sayılır. Çünkü hiç bir şey "yapmamaktadır". Gerçekte ise bu yoğun düşünme durumu, erişilebilecek en yüksek faaliyet, ruhun faaliyetidir. Ancak bu içsel özgürlük ve bağımsızlık koşullarında sağlanabilir. Çağdaş faaliyet anlayışı, dıştaki amaçlara erişmek için çaba harçamaktır. Bir diğer faaliyet anlayışıysa, herhangi bir dış etki yaratıp yaratmıyacağına bakmaksızın insanın içsel güçlerini kullanmasıdır. Sözü edilen ikinci faaliyet anlayışı Spinoza tarafından çok açık bir şekilde tanımlanmıştır. Spinoza, tavırlar arasında, etken ve edilgen olarak "eylemler" ve "tutkular" biçiminde ayırım yapar. Etken tavır uygulamasında, kişi özgürdür. Kendi eyleminin efendisidir. Edilgen tavır uygulamasında ise kişi kullanılmaktadır, kendisinin bile fark edemediği bir dürtünün nesnesi durumundadır. Böylece Spinoza erdemle gücün bir ve aynı olduğu yargısına varmıştır.[2] Haset, kıskançlık, hırs, her çeşit açlık, bunların tümü tutkudur. Sevgi ise zorlama olmadan sadece özgür olunduğunda yaşanabilen, insan gücünü somutlayan bir eylemdir.

Sevmek bir eylemdir edilgen bir duygu değil. Bir şeyin "içinde olmaktır" bir şeye "kapılmak" değil. En genel biçimiyle sevginin etken yapısı, sevmenin almak değil öncelikle *vermek* olduğu biçiminde tanımlanabilir.

Vermek nedir? Çok kolay gibi görünüyorsa da bu sorunun yanıtı gerçekte karışıklıklarla, belirsizliklerle doludur. Bu konuda en yaygın yanlış anlama, vermenin birşeyden "vazgeçme", bir şeyden yoksun kalma, bir başkasının uğruna kurban olma gibi anlaşılmasıdır. Kişiliği gelişmemiş, yönelimleri hep banacı, sömürücülüğün

---

2) Spinoza "Ethics" IV, def. 8.

ya da istifciliğin ötesine geçmemiş bir kişi sevme edinimini böyle anlar. Bezirgân kişilikli biri, karşılığında bir şey alarak vermeye hazırdır, ona göre bir şey almadan vermek kandırılmaktır. Ana yönelimi üretici olmayan kişi verme sonucu yoksullaşma duygusuna kapılır. Böylece bu tür birçok kişi vermeyi red eder. Bazıları da vermeyi bir özveri duygusu olarak ele alıp erdem, sayarlar. Kişi vermelidir, çünkü vermek acı çekmektir, onlara göre vermenin erdemi, bir şey uğruna özveriyi kabullenmekte yatmaktadır. Onlar için vermenin almaktan daha iyi olduğu duygusu, yoksun olma acısının, alma sevincinden daha iyi olduğu anlamına gelmektedir.

Üretici bir kişilik için vermek, tümden farklı bir anlam taşımaktadır. Vermek, taşınılan gücün en üst düzeyde anlatımıdır. Verme edimi sırasında gücümü, zenginliğimi, kudretimi hissederim. Bu üst düzeyde yaşanılan canlılık ve taşınılan güç beni sevinçle doldurmaktadır. Kendi kabıma sığmadığımı, har vurup harman savurduğumu, yaşadığımı hissediyor, bu yüzden de sevinçten uçuyorum.[3] Vermek almaktan çok daha coşku vericidir. Bu, beni yoksullaştırdığı için böyle değildir, verme eyleminde canlılığımın gücü yattığı için böyledir.

Bu ilkenin geçerliliğini, onu birçok özgün olaya uygulayarak sınamak pek güç bir iş değildir. En basit örneği cinsel yaşamda görülebilir. Erkeğin cinsel işlevinin en ulaşılmaz anında, verme edimi yatmaktadır. Erkek kendini, cinsel organını, doyum anında dölünü kadına vermektedir. Eğer güçlüyse vermekten kendini alamaz. Veremiyorsa eğer, güçsüz demektir. Kadın için süreç, pek farklı değildir. Hatta bir ölçüde daha da karmaşıktır. Kadın ayrıca

---

3) "Man for Himself" E. Fromm, London, Routledge, 1949.

kendisini de vermektedir. Kadınlığının merkezine giden kapıları açmakta, alma edimi içinde vermektedir. Eğer bu verme edinimini başaramıyorsa, sadece alıyorsa, o zaman soğuk bir kadın olduğu çıkar ortaya. Kadında verme eylemi, sevgili olmanın dışında bir kez de ana olarak belirir. Anne, içinde büyüyen çocuğa kendini verir, sağlığını verir. Vermekten alakonulmak annede acı yaratır.

Maddeler dünyasında vermek, zengin olmak anlamına gelmektedir. Çok şeyi olan değil, çok veren zengindir. Bir şeyi yitirmekten korkan istifçi ne kadar çok şeyi olursa olsun, ruhbilim dilinde yoksul ve yoksun bir kişidir. Ancak kendinden bir şeyler verebilen kişi zengindir. Başkalarına kendinden bir şeyler verdiğini hisseder. Ancak yaşamaları için gerekli gereksinimlerinden başka bir şeyi olmayanlar maddi şeyler vermenin sevincini yaşıyamazlar. Ne var ki günlük deneyimlerimiz, kişinin asgari gereksinimlerin dediği şeyin, onun serveti kadar, kişiliğine de bağlı olduğunu göstermektedir. Yoksulun, zenginden daha fazla verme eğilimi taşıdığını hep biliriz. Ama belli bir noktanın ötesinde yoksulluk vermeyi olanaksız kılmaktadır. Bu durum, kişiye sadece doğrudan acılar verdiği için değil, aynı zamanda yoksulun elinden, verme sevincini aldığı içi de onur kırıcıdır.

En önemli verme edimi, maddi dünyadan değil insana özgü dünyadan bir şeyler vermektir. Bir kişi bir başkasına ne verebilir? Sahip olduğu en değerli şeyden, yaşamından, kendinden bir şeyler kuşkusuz. Bu, tabi ki kişinin yaşamını bir başkasına adaması anlamına gelmez — içinde yaşattıklarıdır vereceği şeyler, sevinçleri, ilgisi, anlayışı, bilgisi, nüktesi, üzüntüleri gibi— içinde yaşayan şeylerin dışa yansıyan her türlü belirtisidir verecekleri. Böylece yaşamından bir şeyler verdikçe, karşısındaki kişiyi zenginleştirir, kendi içindeki yaşama sevincini coşturarak onunkini de coşturur. Almak için vermez, vermek

başlıbaşına doyulmaz bir sevinçtir. Verirken karşısındakinin yaşamına bir şeyler aktarmaktan kendini alamaz, bu aktardığı şey ona yansır. Gerçek vermekte, ona yansıyan şeyi almamazlık edemez. Vermekle, insan karşısındakini de veren kişi yapar, böylece her ikisi de yaşama birlikte yeni bir şey getirmenin sevincini bölüşürler. Sevme edimi sırasında bir şey doğar, sürece katılanların her ikisi de birlikte kendileri için doğan bu yeni yaşama minnetle bağlanırlar. Özellikle sevgiyi ele alırsak, anlamı: sevgi, sevgi üreten bir güçtür. Güçsüzlük, sevgi üretememektir. Bu düşünce Marks tarafından çok güzel açıklanmıştır: "İnsanı insan olarak düşünün ve onun dünya ile ilişkileri de insanca olsun, o zaman sevgiyi sadece sevgiyle, güveni güvenle v.s. değiştirebilirsiniz. Eğer sanattan tad almak istiyorsanız, sanatkârca eğitilmiş olmanız gerekir, eğer başka insanları etkilemek istiyorsanız, onlar üzerinde gerçekten uyarıcı ve geliştirici etki yapan bir kişi olmalısınız. İnsanlarla ve doğayla olan her ilişkiniz, sizin iradenizin nesnesi olan, *gerçek bireysel* yaşamınızın en net yansıması olmalıdır. Eğer sevginiz sevgi doğurmuyorsa bu, sevginizin, sevgi üretmediği anlamını taşır. Eğer seven kişi olarak *yaşamınızı ortaya koyuyor ama sevilen* bir kişi olamıyorsanız, sevginiz güçsüzdür. Şanssızlıktır.[4]" Sadece sevgide vermek, almak anlamına gelmez. Öğretmen, öğrencileri tarafından eğitilir, tiyatro oyuncusu, izleyicileri tarafından başarılı kılınır. Ruh doktoru, tedavi ettiği hastası tarafından iyileştirilir. Ama tüm bunlar, kişilerin birbirlerini nesne olarak görmeyip, aralarında sıcak, üretken bir ilişki kurdukları zaman gerçekleşebilir.

---

4) "Netional ökonomie und Philosophie" 1844'de Karl Marks'ın Die Frukschvıften'in de yayınlandı. Alfred Kröner Verlop, Stutgart 1953. S. 300 - 301 (kendi çevirim E.F.).

Verme edimi olarak, sevme yetisinin insanın kişiliğinin gelişkinlik düzeyine bağlı olduğu gerçeği üzerinde durmak, pek gerekli değildir. Bu üretici yönelişin, kişide üstünlük kurmasını öngörür. Böylesi bir yönelmede kişi bağımlılığı, kendi kendine tutkun olmayı, başkalarını sömürme ya da hep kendine yontma tutkusunu yenmiş, kendi insanî güçlerini ele geçirmiş, amaçlarına ulaşmak için kendi gücüne güvenme yürekliliğine erişmiştir.

Bu niteliklerin eksikliği oranında, kişi kendini vermekten —tabii ki sevgiyi de— çekinir.

Verme unsurunun dışında, sevmenin etken özü, sevginin her türü için geçerli olan belli temel unsurlarla da ortaya çıkar. Bunlar, *ilgi, sorumluluk, saygı ve bilgidir.*

Sevginin içerdiği *ilgi,* en açık biçimiyle annenin çocuğa gösterdiği sevgide görülebilir. Eğer bir annenin, çocuğuna az ilgi gösterdiğini, onu beslemeyi, yıkamayı, rahat ettirmeyi savsakladığını görürsek, sevgisinin içtenliğine göstereceği tüm kanıtlar bizi doyurmaz. Bizi, çocuğuna ilgi gösterirken gördüğümüz annenin sevgisi etkileyebilir. Çiçeklere ya da hayvanlara duyulan sevgi için de durum farklı değildir. Bize çiçekleri sevdiğini söyleyen bir kadının, çiçekleri sulamayı unuttuğunu görürsek, onun çiçek "sevgisi"ne inanmayız. *Sevgi, sevdiğimiz şeyin büyümesi ve yaşaması için gösterdiğimiz etken ilgidir.* Bu etken ilginin bulunmadığı yerde sevgi de yoktur. Sevginin bu unsuru Yunus'un kitabında çok güzel anlatılmıştır. Tanrı Yunus Peygamber'e Ninevah'a gitmesini, orada oturanlara, eğer günah yolundan dönmezlerse çezalandırılacaklarını söylemesini buyurur. Yunus Ninevahta oturanların tövbekâr olup Tanrının onları bağışlanmasından çekindiği için görevini gerçekleştirmekten kaçınır. Adalet ve düzen anlayışı güçlü bir adamdır Yunus. Fakat sevgiden habersizdir. Görevini yapmamak için kaçarken kendini bir balina-

nın karnında bulur. Burada sevgisizliğinin ve dayanışma duygusundan yoksunluğun, onu sürüklediği soyutlanma ve hapsolunma durumu simgelenmektedir. Tanrı onu korur ve Yunus Ninevah'a gider. Orada Tanrının dilediği öğütleri verir ve çok korktuğu şey başına gelir. Ninevah'ın insanları, tövbekâr olup yollarını değiştirirler ve böylece Tanrı da onları bağışlayarak kentlerini yıkmaktan vaz geçer. Yunus düş kırıklığına uğramış, son derece öfkelenmiştir. O, merhamet değil, "adalet" istemektedir. Sonunda, Tanrının onu güneşten korumak için yarattığı bir ağacın gölgesinde dinlenirken Tanrı ağacı kurutuverince, Yunus'un canı sıkılır ve kızgın bir şekilde Tanrıya şikâyete başlar. Tanrı O'na şu cevabı verir: "Bir gecede yetişip bir gecede soluveren, uğruna hiç çaba harcayıp büyütmediğin bir ağaca acıyorsun. Öyleyse ben ne diye, içinde sağ ellerini sol elerinden ayıramıyan on iki bin kişinin ve bir sürü hayvanın yaşadığı o büyük kent, Ninevah'ı bağışlamayayım?" Tanrının Yunus'a verdiği yanıt sembolik anlamıyla ele alınmalıdır. Tanrı, Yunus'a sevginin özünün, bir şey için harcanan "emek", "bir şeyi büyütmek" olduğunu, sevgiyle emeğin ayrılamıyacağını anlatır. Kişi, uğrunda emek harcadığı şeyleri sever ve kişi sevdiği şeyler için emek harcar.

İlgi ve bakım, sevginin bir başka unsurunu, *sorumluluğu* açığa çıkarır. Bu gün birçok durumda sorumluluk, kişiye dışardan yüklenmiş olan bir görev olarak anlaşılmaktadır. Fakat gerçek anlamıyla sorumluluk, tamamiyle iradi bir edimdir. Benim başka insanların, ister belirgin, ister gizli olsun gereksinimlerine verdiğim yanıttır. "Sorumlu" olmak demek "yanıt" vermeye hazır olmak demektir. Yunus kendini Ninevah halkına karşı sorumlu hissetmiyordu. O da, Kabil gibi "Ben kardeşimin bakıcısı mıyım?" diye sorabilirdi. Seven insan karşılığını verir. O'nun kardeşinin yaşamı, sadece kardeşini değil, o'nu da ilgi-

lendirir. Kendi kendisi için duyduğu sorumluluk kadar, diğer insanlar için de sorumluluk duyar. Bu sorumluluk anne ile bebeği açısından soruna bakıldığında, ağırlıklı olarak bedensel gereksinmelerin karşılanmasıdır. Yetişkinler arasındaki sevgide ise, sorumluluğun ağırlığı diğer insanın ruhsal gereksinimlerine yanıt vermekte toplanır.

Eğer sorumluluk, sevginin üçüncü unsuru *saygıyı* içermezse, kolayca kendine bağlamaya ve zorbalığa dönüşebilir. Saygı, korkmak ve çekinmek değildir. Sözcüğün kökenine göre (respicere: "bir şeye" bakmak) bir insanı, olduğu gibi görebilme yetisini, onu özgün bireyselliği içinde farkedebilmeyi belirtmektedir. Saygı, diğer kişinin, dilediğince büyüyüp gelişmesine duyulan ilgi anlamına gelir. Böylece saygı, sömürünün yokluğunun kanıtıdır. Ben sevdiğim insanın, bana hizmet etmesi için değil, kendi istediğince, dilediği gibi büyüyüp gelişmesini isterim. Eğer bir başkasını seviyorsam, onu benim yararlanacağım bir nesne olarak değil, o olarak alır, ister erkek olsun ister kadın, onunla kendimi bir kılarım. Saygının, ancak ben bağımsızlaşmayı başarmışsam, eğer birisini sömürüp hükmüm altına almadan, koltuk değneksiz ayakta durabiliyor, yürüyebiliyorsam, işte o zaman gerçekleşeceği açıktır. Saygı ancak özgürlüğün temelleri üzerinde varolabilir. Şu eski Fransız şarkısının dediği gibi, "l'amour est l'enfant de la libert'", sevgi özgürlüğün çocuğudur. O asla zorbalığın çocuğu olamaz.

Bir insanı tanımadan (bilmeden) onu saymak olanaksızdır. İlgi ve saygı eğer bilgi tarafından yönlendirilmezlerse kör kalırlar. Eğer ilgiyi bilgi doğurmamışsa, boştur. Bilginin birçok katları vardır, sevginin bir görüntüsü olan bilgi, dışta kalmaz, öze işler. Bu bilgiyi ancak, kendime gösterdiğim ilgiyi diğer insanları oldukları gibi görmeye çevirdiğim zaman, kazanmak mümkündür. Örneğin, birisinin, dışa vurmasa bile kızgın olduğunu anlayabilirim.

Hatta onu, bundan da öte tanır, onun huzursuz ve endişeli olduğunu, yalnızlık ve suçluluk duyduğunu bilebilirim. Böylece kızgınlığının, derinlerdeki bir şeyin belirtisi olduğunu kavrar, onu öfkeli biri olarak değil, huzursuz ve sıkıntılı biri, acı çeken biri olarak ele alırım.

Bilginin, sevgi sorunuyla çok daha önemli bir başka ilişkisi daha vardır. İnsanın duyduğu ana gereksinim olan başkasıyla kaynaşıp kendi yalnızlığının tutsaklığından kurtulma isteği insana özgü bir başka istekle "insanın sırrını" çözmekle iç içedir. Yaşam, salt biyolojik yanıyla bir mucize, bir giz olmayı sürdürürken, insan, insanca yanıyla, kendisi ve diğer insanlar için çözümsüz bir sır olarak kalmaktadır. Kendimizi tanırız, ama gene de harcadığımız tüm çabalara karşın kendimizi tanıyamayız. Yoldaşımızı tanırız, ama gene de tanıyamayız onu, çünkü ne biz ne de arkadaşımız eşyadır. Kendimizin ya da bir başkasının varlığının derinliğine ne kadar inersek, bilginin amacı bizden o kadar uzaklaşır. Ama insan ruhunun gizliliğine girme, "o" olan en diplerdeki öze ulaşma isteğinden kendimizi bir türlü alamayız.

Sırrı çözmenin tek bir yolu, umutsuz bir yolu vardır: o da, bir başkasının üzerinde tam bir egemenlik kurmak, ona istediğimizi yaptıracak, istediğimiz duyguları hissettirip dilediğimizi istetecek güce erişmektir. Böylece, onu bir nesne, bizim nesnemiz, bizim malımız haline getiririz. Bu en son dereceye varan öğrenme çabası, insana acı çektirmenin arzulandığı ve çektirme yetisinin kazanıldığı sadistliğin aşırı evrelerinde belirir. Karşıdaki kişi tartaklanır, çektiği acının sırrını ortaya koyması için baskı yapılır. Kendimizin ya da bir başkasının sırrını çözmek için duyduğumuz bu şiddetli isteğin altında derin ve keskin bir zulmetme ve yoketme dürtüsü yatmaktadır. Bu sav, Isaac Babel tarafından son derece net ortaya konmuştur. Rus iç savaşında, bir zamanlar ki efendisini tekmeleyerek öl-

düren bir subay arkadaşının sözlerini şöyle aktarmaktadır: "Vurarak —şöyle anlatayım— kurşuna dizerek sadece kurtulmuş olursun o adamdan... Vurarak, onun ruhuna hiçbir zaman erişemez, nerede olduğunu, kendini nasıl belli ettiğini asla anlıyamazsın. Kendime hakim olamamış, düşmanı kaç kez, bir saati aşkın tekmelemişimdir. Görüyorsun, benim tek isteğim, yaşamın gerçekten ne olduğunu bilmek, ona erişmek."[5]

Bu yolla bilgi edinmeye çocuklarda sık sık rastlarız. Çocuk herhangi bir şeyi ya da hayvanı bir köşeye çeker, tanıyabilmek için onu kırar, sırrını zorla çözebilmek için kelebeğin kanatlarını zalimce koparır. Zulmün kendisi daha derinlerden gelen bir dürtüye bağlıdır: eşyaların ve yaşamın sırrını çözebilmek.

Sırrı öğrenebilmenin bir diğer yolu sevgidir. Sevgi bir başka insanın etkin bir şekilde içine girmektir. Böylece öğrenme isteğimiz, birleşme ile doyurulur. İç içe geçip birolma ediminde ben seni tanırım, kendimi de tanırım, herkesi tanırım—ve hiçbir şeyi "tanırım": Düşünerek ulaştığımız herhangi bir bilgiyle değil, insanların yaşayanlar hakkında bilgi edinebilecekleri tek yolla —bir olma deneyimiyle— bilebilirim. Sadizm, sırrı öğrenme isteğiyle hareket eder, ama sonunda baştaki kadar cahil kalırım. Diğer canlıyı lime lime parçalarım, yaptığım tek şey onu yok etmektir. Sevmek öğretmenin tek yoludur, birolma edimi sırasında sorularımı yanıtlar. Sevme, kendimi verme bir başka insanın içine girme ediminde kendimi bulur; kendimi, ikimizi, insanı keşfederim.

Kendimizi ve arkadaşımızı tanıma isteği, Delfi tapınağındaki yazıtta dile getirilmiştir: "Kendini bil". Tüm ruhbilimin kaynağıdır bu söz. Ne var ki istenen tüm insanlığı bil-

---

5) I. Babel Toplu Eserleri Criterion Books, New York, 1955.

mek onun içindeki sırrı öğrenmek olduğuna göre, bu istek düşünceyle kazanılan bilgiyle, sıradan bilgiyle, doyurulamaz. Kendimize ilişkin bin kat daha fazla bilgimiz de olsa, işin sonuna varamayız. Tıpkı yoldaşımızın bizim için bir bilmece olarak kalması gibi, kendi kendimiz için de bir bilmece olarak kalırız. Gerçek bilgiye erişmenin tek yolu sevme *edimidir*: bu edim, sözleri de, düşünceyi de aşar. Birlik deneyimine yapılan cesur bir ataktır bu. Ne var ki, düşünce yoluyla bilgi edinmek, ruhbilimsel bilgidir bu, sevme edimi esnasında ulaşılan tüm bilgi için gerekli koşuldur. Kendimi ve karşımdaki insanı, onun gerçeğini görebilmek, ya da daha çok onunla ilişkin sahip olduğum hayalleri ve onun saçma düşüncelerle bozulmuş resminin üstesinden gelmek için, nesnel olarak bilmek zorundayım. Ancak bir insanı nesnel olarak tanımanın ardından, onu değişmeyen özüyle, sevgi adımıyla kavrayabiliriz.[6]

İnsanı tanıma sorunu, dinin Tanrıyı tanıma sorunuyla atbaşı gitmektedir. Geleneksel Batı tanrıbiliminde, tanrıyı tanıma çabası düşünce yoluyla, onun hakkında önermeler ileri sürerek gerçekleştirilmeye çalışılır. Tanrıyı düşünceyle tanıyabileceğimiz sanılır. Tek Tanrılı dinlerin doğal sonucu olan gizemcilikte (ilerde kanıtlamaya çalışacağım) düşünceyle Tanrıyı tanıma yolu terk edilmiş ve Tanrı hakkında herhangi bir bilgiye yer olmayan — gereksinim de duyulmayan— Tanrıyla bütünleşme işlemi kurulmuştur.

İnsanla ya da dinci bir dille, Tanrıyla, birleşme işlemi elbette tümüyle mantıksız değildir. Tam tersine Albert

6) Yukarıdaki önerme çağdaş dünyada ruhbilimin etkili yerini göstermesi açısından önemlidir. Ruhbilimin bu yaygınlığı insanı öğrenmeye karşı ilgiyi gösteriyorsa da, aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkilerde sevginin yetersizliğini de ortaya koymaktadır. Bu nedenle de ruhbilimsel bilgi sevgiye doğru bir adım olacağı yerde sevgi ediminde kazanılan bilgi olup çıkıyor.

Schweitzer'in işaret ettiği gibi, mantığın en köklü ve cüretli sonucudur. Bilgimizin, rastgele değil, özünde sınırlı olması temeline oturur. Bu insanın ve evrenin sırrını asla "ele geçiremiyeceğimizin" bilgisidir. Ama yine de sevme edimi içinde öğrenebiliriz. Ruhbilimin bir bilim olarak sınırları vardır. Ve tanrıbilimin mantıksal sonucu gizemcilikse, ruhbilimin mantıksal sonucu da sevgidir.

İlgi, sorumluluk, saygı ve bilgi birbirleriyle karşılıklı olarak bağlıdırlar. Bunlar, olgun, bir başka deyişle, güçlerini üretici bir şekilde geliştirmiş, sadece emek verdiği şeye sahip olmak istiyen, herşeye gücünün yeteceğine, herşeyi bilebileceğine ilişkin narsist düşleri bir yana atmış, sadece gerçek üretici faaliyetin verebileceği iç güvenin üzerinde yükselen, alçak gönüllülük olgulardır.

Buraya kadar sevgiden, birolma özlemini doyuran, insanın tek başınalığının üstesinde gelen bir şey olarak söz ettim. Fakat tüm evrende varoluş için gereksinimi duyulan çok özgün biroluş, biyolojik biroluş vardır: bu, erkek ve dişi kutuplar arasındaki birleşme arzusudur. Kutuplaşma düşüncesi en açık biçimiyle, erkek ve kadının bir zamanlar bir bütün olduğunu, sonradan iki parçaya ayrıldıklarını ve o günden beri her erkek parçanın yeniden bütünleşmek için yitirdiği dişi parçayı aradığını anlatan mitolojik öyküde dile getirilmektedir. (Başlangıçta cinsiyetlerin bir bütün olduğu savı, Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını söyleyen ve ataerkil özü dolayısıyla kadını erkeğe göre ikincil duruma iten İncil'deki öyküde de yer almaktadır). Efsanenin anlamı yeteri kadar açıktır. Cinsel kutuplaşma, insanı özgün bir yola, karşı cinsle birleşmeyi aramaya, iter. Erkek ve dişi kutuplaşması her erkeğin ve her kadının içinde vardır. Fizyolojik olarak kadın ve erkek, her ikisi karşı cinsin hormonlarına sahiptirler. Ruhbilimsel olarak da kadın ve erkek iki cinsiyetlidir. İçlerinde alma ve nüfuz etme, nesne ve ruh

unsurlarını taşırlar. Erkek ya da kadın kendi içinde birliğe, ancak içindeki erkek ve dişi kutupları birleştirerek ulaşabilir. Kutuplaşma tüm yaratıcılığın kaynağıdır.

Erkek - kadın kutuplaşması, aynı zamanda insanlar arası yaratıcılığın da kaynağıdır. Bu biyolojide, tohumla yumurtanın birleşmesinin çocuğun doğumunun temelini oluşturmasında açıkça görülür. Durum, salt ruhsal alanda da değişik değildir, kadınla erkek arasındaki sevgiyle her ikisi de yeniden doğar. Eş cinsel sapkınlıkta bu kutupların birliğine ulaşılamaz. Bu nedenle eşcinsel kişi bir türlü gideremediği ayrı olma acısıyla kıvranır. Sevemeyen ortalama bir karşı cinsel de aynı acıdan pay almaktadır.

Erkek ve dişi unsurların, benzer kutuplaşması doğada da vardır. Bu, sadece, hayvan ve bitkilerde, açıkça görüldüğü gibi değil, iki temel işlemin, alma ve nüfuz etmenin kutuplaşmasında da belirir. Bu, toprakla yağmurun, nehirle okyanusun, geceyle gündüzün, karanlıkla aydınlığın, ruhla maddenin kutuplaşmasıdır. Bu düşünceyi büyük İslam şairi Rumi çok güzel dile getirmiştir.

Gerçekte, asla sevgilisince aranmadan ortaya
çıkmaz sevgili.
Sevginin yıldırımı düştü mü bir yüreğe, bil ki sevgi
başverir o yürekte.
Yüreğinde büyümeye başladı mı tanrı sevgisi, hiç
kuşku yok ki sevmeye başlamıştır tanrı seni.
Öbür el olmadan ses çıkmaz tek elden.
Tanrısal bilgelik kaderdir ve tanrının hükmü
birbirimizin sevgilisi kılmıştır bizi.
Alnımıza yazılan yazı uyarınca her parçası evrenin,
eşleşiyor diğer parçasıyla.

Akıllılara göre gök erkektir, yer kadın: yer besler,
büyütür göğün attıklarını.
Yer sıcaklığını yitirince, gök ısıtır onu, tazeliğini ve
nemini yitirince gök yeniler onu.
Gök karısına yiyecek aramaya çıkan bir koca gibi
dolanır durur.
Ve yer ev kadınlığıyla uğraşır: çocuklara göz-kulak
olur ve onları beslemeyi üstlenir.
Göğe ve yere akıllı varlıklarmış gibi bakın, zira
onlar akıllı varlıkların yaptıklarını yapıyorlar.
Bu iki şey birbirlerinden zevk almıyorlarsa eğer, ne
diye sevgililer gibi sarmaş dolaş duruyorlar?
Nasıl açar yer olmadan çiçekler, bahar dalları
nasıl bezenir?
Göğün suyu ısısı ne üretecekti o zaman?
Nasıl Tanrı erkeğin ve kadının içine, birlikleriyle
dünyayı yok olmaktan koruyacak isteği verdiyse,
her varlık parçasına da, diğer parçaya karşı istek
aşıladı.
Gündüz ve gece düşman görülürler dıştan, oysa aynı
amaç için koştururlar.
Her biri ortak işlerini tamamlamak için birbirlerini
sevmektedirler.
Gece olmazsa, İnsanoğlunun bedeni hiçbir birikim
sağlayamaz, gündüz harcayacak hiçbir şeyi olmaz
elinde [7]

---

7) R.A. Nicholson "Rurmi" George Allen and Unwın ltd. Londra 1950 S. 122 - 3.

Erkek - kadın kutuplaşması sorunu, bizi sevgi ve cinsellik konularında daha ötelerdeki tartışmalara yönlendiriyor. Daha önce sevgiyi, cinsel isteğin birleşme ve sevme gereksiniminin bir belirtisi olarak kabul etmek yerine, cinsel içgüdünün yansıması ya da yüceltilmesi olarak gören Freud'un hatasına değinmiştim. Freud'un yanlışı daha da derinlere inmekte. Maddeci fizyolojik çizgisine uygun olarak cinsel içgüdüyü vücutta kimyasal olarak üretilmiş, acı veren ve giderilmesi için çare aranan gerginliğin sonucu olarak görüyor. Cinsel isteğin amacı, bu acı veren gerginliğin giderilmesidir. Cinsel doygunluk bu gerginliği gidermeyi başarmakta yatmaktadır. Bu görüşün geçerlilik kazanması için, cinsel isteğin de, tıpkı bedenin doyurulmadığı zaman çektiği açlık ve susuzluk gibi birşey olduğunu kabul etmek gerekir. Bu anlayışa göre, cinsel istek bir kaşıntı, cinsel doygunluk ise bu kaşıntının giderilmesidir. Aslında cinsellik kavramı böyle kabul edilirse, kendi kendini tatmin, cinsel doygunluk sağlayan en iyi yol olacaktır. Freud'da çelişkili olan şey, cinselliğin ruhsal - biyolojik yanına, erkek - dişi kutuplaşmasına ve de birlikte bu kutuplar arasında köprü kurma dileğine gözlerini yummuş olmasıdır. Bu ciddi hata, onu, cinselliğin yaratılıştan erkek olduğu önermesine götürecek, özgün dişi cinselliğini görememesine yol açacak, aşırı babaerkilliğini kolaylaştıracaktır. Freud bu düşüncesini, libidonun ister erkekde olsun ister kadında, düzenli olarak "erkek özellik" taşıdığını söylediği *Tree Contributions of the Theory of Sex* adlı kitabında sergilemiştir. Aynı sav Freud'un daha akılcı bir biçim vererek ileri sürdüğü küçük çocukların, kadınları iğdiş edilmiş erkekler olarak gördüklerini söyliyen ve kadınların erkek organlarının bulunmamasını telafi etmek için bir arayış içinde olduklarını kabul eden kuramında da ele alınmaktadır. Ne var ki iğdiş edilmiş erkekler değildir kadınlar ve cinsellikleri özgün biçimiyle kadıncadır. Hiçbir "erkek özelliği" taşımazlar.

İki cins arasındaki cinsel çekicilikte, gerginlikten kurtulma gereksiniminin payı çok azdır. Çekicilikte temel rolü diğer cinsel kutupla birleşme (birolma) gereksinimi oynar. Cinsel arzu, gerçekte asla tek başına cinsel çekicilikle ifade edilmez. *Cinsel işlevde* olduğu kadar *karakterde* de erkeklik ve dişilik unsurları bulunur. Erkek karakter, etkisi altına alma, önderlik, hareketlilik (faal olma), disiplin ve maceracı niteliklere sahip olmak diye tanımlanabilir. Dişi karakter ise, üretici bir şekilde alma, koruma, gerçekçilik, tahammül ve analık nitelikleriyle belirir. (Her iki karakter özelliklerinin tek tek her kişide karışık bir biçimde bulunduğunu, fakat kişinin "erkek" ya da "dişi" oluşuna göre, kendi cinsiyetine denk düşenin ağır bastığını akıldan çıkartmamalıyız.) Duygusal olarak çocuk kaldığı için erkek *karakteri* gelişemeyip güdükleşen bir kişi, bu eksikliğini *cinsel* edimdeki erkeklik rolüne özel bir önem vererek artırmaya çalışır. Sonuçta karakter yapısı olarak kendi erkeklik gücünden emin olmak için bu gücünü cinsel eyleminde kanıtlamak isteyen Don Juan tipi çıkar ortaya. Erkekliğin işlemezliği daha aşırı bir hal alırsa, sadizm (zora başvurma) erkekliğin yerini —sapıkça— alan ana eğilim olur. Eğer dişi cinsellik zayıflar ya da saparsa, mezoşizme ya da erkekler üzerinde baskı kurmaya dönüşür.

Freud cinsiyete gereğinden çok önem verdiği için kınanmıştır. Bu eleştiri, çokluk, tutucu kafalarda karşıtlık ve düşmanlık uyandıran bir unsurun, Freud'un sisteminde çıkartılması amacıyla körüklendi. Freud bu eğilimi zekice sezmiş ve salt bu nedenle, cinsellik kuramında değişiklik yapmak isteyen tüm çabalara karşı savaşım vermiştir. Gerçekten, döneminde Freud'un kuramı atak ve devrimci bir öz taşıyordu. Ne var ki 1900 lerde doğru olanlar, 50 yıl sonra gerçekliklerini yitirdiler. Cinsel adetler öylesine değişti ki Freud'un kuramları artık Batı orta sınıfları üzerinde şaşkınlık yaratmıyor, ama diğer yandan bu gün hâlâ orto-

doks araştırmacıların çıkıp da Freud'un cinsiyet kuramını savundukları için kendilerini cesur ve radikal saymaları, bir tür Don Kişot'ca keskinlik oluyor. Aslında getirdikleri ruhçözümleme biçimlerinde uyumsuz birşey yok, çağdaş toplumu eleştirmeyi amaçlayan ruhbilimsel sorunlar çıkartmıyorlar.

Benim Freud'un kuramına yönelttiğim eleştiri, cinselliğin gereğinden çok abartılmış olması değil, aksine cinselliği derinliğine, yeterince kavramamış olmasıdır. Freud, insanlar arası tutkuların önemini ortaya çıkarmakta ilk adımı attı. Ve bu tutkuları kendi felsefik görüşüne göre fizyolojik olarak açıkladı. Ruh çözümlemesinde bundan böyle yer alacak gelişmelerin, Freud'un kuramını fizyolojik alandan biyoloji ve var olma boyutlarına aktararak, düzeltip değiştirmek gerekmektedir.[8]

2. Ana-Babayla Çocuk Arasındaki Sevgi

Eğer bebek kaderin lütfuyla anadan ve ana rahminin derinliklerinden ayrılmanın verdiği ürküntüden korunmasa, doğum anında korkudan ölüverirdi. Doğduktan sonra dahi bebek, doğum öncesi durumundan çok az farklıdır, nesneleri göremez, henüz kendinin ve kendi dışında yer alan dünyanın farkında değildir. Sadece sıcaklığın ve yiyeceğin olumlu uyarımını duyar ama henüz sıcaklık ve yiyeceği kaynağından, anadan ayıramaz. Anne, sıcaklıktır, anne yiyecektir, anne güven ve doygunluk sağlayan keyf halidir. Bu Freud'un deyimiyle narsizm hallerinden biridir. Dış gerçeklik, insanlar ve eşyalar, bedenin iç yapısında uyandıracağı doygunluk ya da vereceği rahatsızlığa iliş-

---

8) Ölüm ve yaşam içgüdüsü kavramıyla bu doğrultuda ilk adımı Freud'un kendisi attı. Onun yaşam içgüdüsü (eros)nü bir sentez ve birleşme ilkesi olarak görmesi libido kavramından tümüyle farklıdır.

kin olarak bir anlam kazanmaktadırlar. Gerçek sadece içerdekidir. Dıştakiler benim gereksinimlerimle olan ilişkileri oranında gerçeklik kazanır, asla kendi öz nitelik ve gereksinimlerine ilişkin değil.

Çocuk büyüyüp geliştikçe, şeyleri oldukları gibi kavramaya, beslenmedeki doygunluğu memenin başından, memeyi de anadan ayırmaya başlar. Sonuçta, susuzluğunu, sütün verdiği doygunluğu, memeyi ve anayı farklı nesneler olarak tanır. Birçok şeyin farklı olduğunu, kendilerine özgü bir yapıları bulunduğunu bilince çıkartır. Bu noktada, onlara isim vermeyi öğrenir. aynı zamanda onları ellemeyi, ateşin sıcak ve can yakıcı, ana kucağının sıcak ve rahat, tahtanın sert ve ağır, kâğıdın hafif ve yırtılır olduğunu öğrenir. İnsanlara yaklaşmayı da öğrenmektedir: annem yemeğimi yersem gülümser, ağlarsam beni kucağına alır, kakamı yaparsam beni döver. Tüm bu deneyimler netleşerek şu yargıda toplanır: *seviliyorum*. Seviliyorum, çünkü annemin çocuğuyum. Seviliyorum, çünkü çaresizim. Seviliyorum çünkü güzel ve dayanılmazım. Seviliyorum, çünkü annemin gereksinimi var bana. Daha genel bir formülle söylersek: Böyle olduğum için seviliyorum. Ya da bir başka deyişle ben *ben olduğum için seviliyorum*. Anne tarafından sevilme işlemi edilgendir. Sevilmek için yapabileceğim hiçbir şey yoktur —anne sevgisi koşulsuzdur. Elimden gelen tek şey varolmaktır— onun çocuğu olmak. Annemin sevgisi mutluluktur, barıştır, ona sahipolmak için, onu hak etmek için bir uğraş gerektirmez. Annenin koşulsuz sevgisinin bir de olumsuz yanı vardır. Bu, olumsuzluk onun sadece hak edilmeyi gereksinmemesinde değildir —o aynı zamanda elde edilemez, üretilemez, denetlenemez de. Eğer duruyorsa orada, varsa anne sevgisi, bir nimettir o, eğer yitmişse, yaşamın tüm güzelliklerini de yitmiştir onunla— onu yaratmak için hiç bir şey gelmez elden.

Sekizbuçuk-on[9] yaşlarına kadar çocukların çoğunda, sorun hemen hemen bütünüyle *sevilmektir.* —O olduğu için sevilmek. Bu yaşa dek çocuklar henüz daha sevemezler, sevilmeyi minnetle, sevinçle karşılarlar. Çocukların gelişmelerinin tam bu noktasında yeni bir unsur girer sahneye: kişinin kendi çabasıyla sevgi üretme duygusu. İlk kez, çocuk, annesine ya da babasına ürettiği bir şeyi, şiir, resim ya da benzeri herhangi bir şeyi *vermeyi* düşünür. Çocuğun yaşamında ilk kez sevme düşüncesi salt sevilmekten sevmeye, sevgi yaratmaya dönüşmektedir. Sevginin bu ilk tomurcuklanmasından olgunlaşmasına kadar uzun bir sürenin geçmesi gerekir. Sonunda çocuk beniçinciliği (egocentricity) aşar, diğer insanlar, artık onun için salt gereksinmelerini karşılayan bir araç değildir. Başka insanların gereksinimleri de en az onunkiler kadar önemlidir. Vermek, almaktan daha çok doyuran, daha çok haz veren hale gelmiştir. Sevmek, sevilmekten daha önemlidir. Severek, narsizmin ve benmerkezciliğin yarattığı tutsaklığın yalnızlık ve soyutlama hücrelerinden kurtulmaktadır. Yeni bir birleşme, bölüşme, birolma duyguları tadar. Bundan da öte, küçük, çaresiz, hasta,ya da "uslu" olmasına karşılık sevilmesi yerine, severek sevgi yaratma gücünü duyar. Çocuk sevgisi, *"seviyorum çünkü seviliyorum"* ilkesine dayanır. Büyüklerin sevgisinin ilkesi, *"seviliyorum çünkü seviyorum"*dur. Olgunlaşmamış sevgi *"Seni seviyorum, çünkü sana gereksinimim var"* der. Olgunlaşmış sevginin söylediği ise *"sana gereksinimim var, çünkü seni seviyorum"*dur.

Sevme *yetisinin* gelişmesi, sevgi nesnesinin gelişmesiyle yakından ilişkilidir. Çocuk ilk ay ve yıllarda anneye sıkıca bağlıdır. Bu bağlılık, doğumdan önce anne ve çocuk hem iki ayrı kişi hem de bir bütünken başlar. Doğum,

---

9) Sullivan bu gelişmeyi kitabında tanımlamıştır. "The Interpersonel Theory of Psychiatry" K.W. Norton ve Co. New York, 1953.

durumu bir ölçüde değiştirir, ama bu görüldüğü kadar önemli değildir. Şimdi çocuk rahim dışında da hâlâ tümüyle anneye bağlıdır. Ama günden güne bağımsızlaşmaktadır. Yürümeyi, konuşmayı, tek başına dünyayı tanımayı öğrenir. Anneyle olan ilişkisi yaşamsal öneminin bir bölümünü yitirir ve babayla olan ilişki giderek daha önemli hale gelir.

Bu, anneden babaya yönelişi anlamak için anne ve baba sevgisi arasındaki ayrımı bilmeliyiz. Anne sevgisi, çok özel yapısının sonucu, koşulsuzdur. Anne, yeni doğan bebeği, bebek yeni özgün koşulları yerine getirdiği için değil, kendi çocuğu olduğu için sever. (Elbette burada anne ve baba sevgisinden söz ederken; Max Weber'in ya da Jung'un belirttiği temel örneklerde olduğu gibi "İdeal tipler"den söz ediyorum. Böylesi bir sevgi her anne ve babada bulunur demek istemiyorum. Annelik ve babalık ilkesini, anneliği ve babalığı öne çıkmış kişilerin tavırları üzerine oturtuyorum.) Koşulsuz sevgi, sadece çocukların değil tüm insanların en derin özlemidir. Diğer yanda ise, kişinin değerlerinden ötürü hak ettiği için sevilmesi her zaman yerini kuşkuya bırakır: belki şu ya da bu nedenle beni sevmesini istediğim kişiyi memnun edemeyebilirim. Burada sevginin her an bitivereceği korkusu vardır. Daha da öte "hak edilmiş" sevgi, yerini kolayca, kişinin o olduğu, kendisi olduğu için sevilmediği *sadece* hoşa gittiği için sevildiği, son çözümlemede kişinin sevilmeyip kullanıldığı yargılarıyla acı bir duyguya bırakır. İster büyük, ister küçük olalım, hepimiz kuşkusuz ana sevgisine tutunmanın özlemi içindeyiz. Çocukların çoğu ana sevgisini alacak kadar mutludurlar (ne boyutta olduğunu ilerde tartışacağım). Büyüklerde aynı özlemi doyurmak çok zordur. Bu özlemin en başarılı gelişmesi, sağlıklı bir cinsel sevginin bütünleyicisi olarak kalmasıdır. Çokluk dinsel biçimlerde daha çok da nevrozlarda ortaya çıkar.

Babayla olan ilişki oldukça farklıdır. Ana içinden çıktığımız yuva, doğa, toprak, okyanustur. Baba bu doğal yuvada hiçbir şeyi temsil etmez. Çocukla yaşamının ilk yıllarında "şöyle bir" ilişkisi olmuştur, o ilk dönemlerde çocuk için onun taşıdığı önemin, anneninkiyle karşılaştırılması mümkün değildir. Ama baba doğal dünyayı temsil etmiyorsa da, insan varlığının diğer kutbunun düşünceler dünyasının, insan yapısı şeylerin, kural ve emirlerin, disiplinin, gezme ve maceranın temsilcisidir. Baba, çocuğun öğretmeni, yaşamdaki yol göstericisidir.

Bu tavırla yakından ilgili olan bir şey de kişinin sosyal, ekonomik gelişmeye olan bağlılığıdır. Ne zaman ki özel mülkiyet ortaya çıktı ve mülk oğullardan birine geçer duruma geldi, işte o zaman baba oğulları arasından kime mülkünü bırakacağını araştırmaya başladı. Şüphesiz bu, babanın kendi yerini en iyi dolduracağına emin olduğu, onu en çok seven ve tabiî ki en çok sevilen oğuldu. Baba sevgisi koşullu sevgidir. Kural: "Seni seviyorum *çünkü* umutlarımı gerçekleştiriyorsun, çünkü beni seviyorsun." Koşullu baba sevgisinde de, koşulsuz ana sevgisinde olduğu gibi, olumlu ve olumsuz yanlar vardır. Olumsuz yanlardan biri, baba sevgisinin kazanılan bir sevgi olması, beklentiler gerçekleşmezse yitebileceğidir. Baba sevgisinin doğasında yatan itaat etme, en temel erdemdir, itaatsizlik ise en korkunç günah — bunun cezası ise, baba sevgisinden yoksun kılınmaktır. Olumlu yanı da aynı şekilde önemlidir. Onun sevgisi koşullu olduğuna göre, onu kazanmak için bir şeyler yapabilir, onun için çalışabilirim, ananın sevgisi gibi benim denetimimin dışında değildir.

Anne ve babanın çocuğa karşı olan tutumları, çocuğun tüm gereksinimlerini karşılar. Bebek annenin koşulsuz sevgisine, fizyolojik olduğu kadar ruhsal korunmaya,

gereksinim duyar. Altı yaşından sonra ise, babanın sevgisine, onun otoritesine ve yönlendiriciliğine gereksinimi vardır. Annenin işlevi çocuğu yaşamda güvenli kılmaktır. Babanın ki ise onun öğretmeni olmak, ona içine doğup, unsuru olduğu toplumun sorunlarıyla başa çıkabilmenin yollarını göstermektir. Anne sevgisinin en iyisi, çocuğu büyümükten ala koymaya onun çaresizliğine prim vermeye kalkışmıyanıdır. Anne yaşama güvenli olmalı, aşırı sinirli olmamalı ve huzursuzluğunu çocuğuna taşımamalıdır. Yaşamının yarısını, çocuğunun bağımsız, kendinden ayrı bir kişi olması dileği ile kaplamalıdır. Babanın sevgisiyse ilkeler ve beklentilerle yönlendirilmelidir. Otoriter ve ürküten bir sevgiden ziyade bağışlayan, sabırlı bir sevgi olmalıdır. Büyümekte olan çocuğa artan bir yeterlilik duygusu aşılamalı ve sonuçta çocuğun kendi yetkesi (otoritesi) olmasına ve baba etkisinden çıkmasına izin vermelidir.

Sonuçta yetişkin kişi, kendi kendisinin ana, babası olma durumuna gelir. Sanki içinde bir analık bir de babalık güdüsü vardır. Analık güdüsü "seni, benim sevgimden mutlu bır yaşam dileğimden yoksun bırakacak hiç bir kötülük, hiç bir günah yoktur." Babalık güdüsü ise "Yanlış yaptın, yanlışın belli sonuçlarından kaçınamazsın ve her şeyden öte, eğer seni sevmemi istiyorsan tutumunu değiştirmelisin"der. Yetişkin insan dıştaki anne ve babadan kurtulmuş ama onları içinde yeniden oluşturmuştur. Ne var ki, Freud'un super-ego görüşünün aksine anne ve babasını içinde *birleştirerek* oluşturmamış, kendi sevebilme yetisine göre bir annelik güdüsü, akıl ve yargı güdüsüne göre de bir babalık güdüsü oluşturmuştur. Bundan da öte, yetişkin bir insan, ne oranda birbirleriyle çatışırlarsa çatışsınlar, hem analık, hem de babalık yanıyla sever Eğer kendine sadece babalık güdüsünü ayırırsa şefkatsiz ve haşin olur. Şayet sadece analık güdüsünü yeşertirse,

yargılama gücünden yoksun kalır. Ve hem kendisinin, hem de başkalarının gelişmelerini engeller.

Ruhsal sağlığı ve olgunluğu başarmanın temelinde, ana - yönelimli bağlılıktan baba yönelimli bağlılığa doğru gelişmenin sonundaki sentez yatmaktadır. Bu gelişmenin başarısızlıkla sonuçlanması, nevrozların temelini oluşturur. Bu konunun geliştirilmesine kitabın sınırları elvermediği için, bu düşünceyi burada kısa çözümlemelerle açıklayacağım.

Nevrozlu gelişmeye yol açan nedenlerden biri, erkek çocuğun, onu seven fakat aşırı yumuşak ya da hükmedici bir anneye, zayıf ve ilgisiz bir babaya sahip olmasıdır. Bu durumda çocuk anaya olan ilk bağlılığında takılır kalır ve anneye dayalı bir kişi olarak gelişir, çaresizlik hisseder, almak, bakılmak, korunmak gibi alıcı insan özellikleri gösterir. Disiplin, bağımsızlık ve kendi yaşamına sahip olma gibi babalık niteliklerinden yoksundur. Her önüne çıkandan, bazan kadınlar, bazan güçlü ve otoriter erkekler arasından kendine bir "anne" bulmaya çalışır. Bunun karşıtında, eğer anne soğuk, ilgisiz ve hükmedici bir yapıya sahipse, çocuk ya anaya sığınma gereksinmesini babasına, ya da baba yerine koyabileceği kişilere yöneltir — burada da sonuç ilkinin aynıdır— ya da tek yanlı baba yönelimli bir kişi olarak gelişir. Tümüyle yasaya, düzene ve otoriteye bağlı bir kişi olur ve koşulsuz sevgi alma ya da umma yetileri güdük kalır. Böylesi gelişme, eğer baba otoriter ve oğluna çok bağlı bir kişi ise daha da şiddetli olur. Tüm bu nevrozlu gelişmelerin ortak özelliği, analık ya da babalık unsurlarından birisinin gelişmemesi, ya da anne ve babanın rollerinin hem kişinin kendi içinde hem de dış dünya ile olan ilişkilerinde birbirine girip, karmakarışık hale gelmesidir. Ki çok şiddetli nevrozlu gelişmelerde bu durum vardır. Daha ileri araştırmalar belli nevrozla-

rın, örneğin saplantı nevrozunun tek 'anlı baba bağlılığından, histeri, alkolizm, kendini kabulettirememe, yaşamın gereklerini kavrayamama ve ruhsıl çöküntü nevrozların ise ana - yönelimli olmadaı kaynaklandığını göstermiştir.

3— Sevginin nesneleri

Sevgi aslında özgün bir kişiyle olanilişki değildir. Sevgi bir *tavır,* sadece bir sevgi "nesnesin(" değil tüm dünyaya karşı bağlılığı belirleyen bir *karaktε yönelimidir.* Eğer kişi, sadece bir tek insanı sever ve cıun dışındaki tüm çevresine kaygısız kalırsa, onun sevgii sevgi değildir, ya alabildiğine bir bencilliktir, ya da ortα yaşam birliğidir. Hâlâ insanların çoğu sevginin yetiy: değil, nesneyle oluştuğuna inanmaktadırlar. Gerçektebunlar "sevdikleri" kişiden başka hiç kimseyi sevmemeleni, sevgilerinin yüceliğinin kanıtı olduğunu sanırlar. Bu, ukarda sözünü ettiğimiz yanlışın bir eşidir. Çünkü kişi brada, sevginin bir eylem, bir ruhsal güç olduğunu görmemekte, sadece tüm gerekli olan şeyin doğru nesneybulmak olduğuna inanmaktadır. Ve herşeyin buna bağ olarak kendiliğinden çözülüvereceğine inanırlar. Bu tıum resim yapmak isteyen fakat sanatını öğrenmek yerinen uygun nesneyi beklediğini, onu bulduğu zaman, bu nsnenin son derece güzel bir resmini yapacağını söyleye kişinin tutumuyla aynıdır. Eğer ben, birisini seviyorsam,ıerkesi seviyorumdur, dünyayı, yaşamayı seviyorumd. Eğer bir kişiye "seni seviyorum" diyebiliyorsam, "sele herkesi seviyorum, seninle tüm dünyayı seviyorum,ende aynı zamanda kendimi de seviyorum" da diyebilrliyim.

Sevginin tek kişiye değil, herkes yönelik olduğunu söylemek, sevilen nesneye bağlı olak çeşitli sevgi biçimleri arasında fark bulunmadığı anlnını vermemelidir.

a— Kardeşlik sevgisi

Tüm sevgi çeşitlerinden öncevar olan ve en temel sevgi, *kardeşlik sevgisidir.* Bununla, bir başka insana gösterilen sorumluluğu, ilgiyi, saygıyı, onu tanımayı, onun yaşamını sürdürmesini isteneyi kastediyorum. Bu, İncil'de sözü edilen sevgidir; komşunu, kendini sever gibi sev. Kardeşlik sevgisi tüm insanları sevmektir. Ve tek kişiye ait olmaması en büyük özelliğidir. Eğer sevme yeteneğimi geliştirmişsem, (insan) kardeşlerimi sevmekten alamam kendimi. Kardeşlik sevgisnde tüm insanlıkla birleşme, dayanışma, kaynaşma vardır. Kardeş sevgisi, hepimizin bir ve aynı olduğu düşüncesine dayanır. Hüner, zekâ, bilgi farklılıkları tüm insanlardaki ortak insanlık özünün yanında önemsiz bir ayrıntıdır. Bu özdeşliği yaşıyabilmek için, dıştan öze işlemek gerekmektedir. Eğer bir insana, salt bakacak olursam bizi birbirimizden ayıran farklılıkları görürüm. Ama özüne işlersem onun, özdeşliğimizi, kardeş olma gerçeğimizi bulurum orada. Bu, özden öze yönelen bağlılık —dıştan dışa olan bağlılık yerine— "İçten bağlılıktır." Ya da Simone Weil'in güzel sözleriyle: "Aynı kelimeler (örneğin bir adamın karısına "seni seviyorum" demesi) söyleniş biçimine bağlı olarak, sıradan ya da olağanüstü olabilir. Bu söyleyiş biçimi, kişinin istemi işe karışmaksızın, sözlerin insanın ne kadar derinlerinden kopup geldiğine bağlıdır. Ve garip bir uyumla, bu sözler dinleyenin de içinde aynı derinliklere gömülür. Böylece dinleyen, eğer bir parça sevgi varsa içinde, sözlerin taşıdığı değeri sezecektir."[10]

Kardeşlik sevgisi eşitler arasındaki sevgidir. Ne var ki, gerçekte eşitler olarak dahi her zaman "eşit" değilizdir.

---

10) Simone Weil; Gravity and Grace, G.P. Putnam's sons New York 1952, p 117.

İnsan olduğumuza göre hepimizin yardıma gereksinimi vardır. Bu gün bana, yarın sana. Fakat bu, bir başkasından yardım gereksinimi, birinin çaresizliği, diğerininse güçlülüğü anlamına gelmez. Çaresizlik geçici bir durumdur, kişinin iki ayağı üzerinde durmasıysa, sürekli ve geneldir.

Çaresiz birini sevmek, yoksul ve yabancı birisini sevmek kardeşlik sevgisinin ilk adımıdır. Kişinin kendi canından, kanından olanı sevmesi pek büyük bir başarı değildir. Hayvanlar da yavrularını sever, onları korurlar. Çaresiz kişi, yaşamı ona bağlı olduğu sürece, efendisini sever. Çocuk ana, babasını, onlara gereksinimi olduğu için sever. Gerçek sevgi bir amaca yönelik olmayan sevgide açılıp, gelişir. Tevratta insan sevgisinin ana nesnelerinin yoksullar, yabancılarla, dullar ve yetimlerle ulusal düşman olan Mısırlılar ve Edomluların olması anlamlıdır. İnsan çaresizlere beslediği sevecenlikle kardeşleri için sevgi geliştirmeye başlar. Kendine duyduğu sevginin içinde yardıma gereksinimi olan, zayıf, tedirgin insanlara duyduğu sevgi de vardır. Acıma, bilme ve tanıma unsurlarını da içinde taşır. Tevrat "Yabancının yüreğinden geçenleri anlamalısın" der. "Bir zamanlar sen de Mısır topraklarında yabancıydın... öyleyse yabancıyı sev..."[11]

b— Anne Sevgisi

Anne ve baba sevgileri arasındaki ayrımı incelerken daha önceki bölümlerde anne sevgisinin doğası üzerinde durduk. O bölümde de belirttiğim gibi anne sevgisi, çocuğun gereksinmelerinin koşulsuz karşılanmasıdır. Burada, daha önce yaptığım tanıma çok önemli bir nokta ekleyeceğim. Çocuğun yaşamının karşılanmasının iki görünü-

---

11) Aynı görüş Hermen Cohen'ın "Religion der Vornunlt aus den Quellen den Judentums" adlı yapıtında irdelenmektedir.

mü vardır. Bunlardan birincisi, çocuğun yaşamını koruyup, büyümesini sağlamak için gerekli olan sorumluluk ve bakımdır. İkincisiyse korumanın çok daha ötelerindedir. Bu, çocuğa yaşama sevgisi aşılamak, ona; dünyaya gelmek, küçük bir kız ya da oğlan olmak, dünyaya gelmek güzeldir duygusunu vermektir. Anne sevgisinin bu iki görünümü de, İncil'deki yaradılış öyküsünde özlü olarak anlatılmaktadır. Tanrı dünyayı ve insanı yaratmıştır. Bu, varoluşa duyulan ilk ilgi ve onaydır. Ama tanrı, bu en küçük olguyu aşar ve ötesine geçer. Doğanın ve —insanın— yaratılmasının ardından her gün tanrı, "iyi oldu" der. İşte anne sevgisi de, bu ikinci adımda, çocuğa, dünyaya gelmek ne de iyiymiş duygusunu verir. Çocuğa salt hayatta kalma isteğini değil *yaşama sevincini* de aşılar. Aynı düşünce İncil'de bir başka simgeyle açıklanır. Vadedilmiş toprak (Toprak her zaman ananın simgesidir) "süt ve bal ırmaklarının aktığı" yer olarak tanımlanır. Süt sevginin ilk görünümünün ilgi ve onaylamanın simgesidir. Bal, yaşamın tatlılığını, ona duyulan sevgiyi ve yaşamanın mutluluğunu simgeler. Annelerin büyük çoğunluğu "süt" verebilmektedir ama onların pek azı "bal" da ekleyebilirler. Annenin bal verebilme yetisine sahip olabimesi için sadece "iyi anne" olması yetmez, mutlu bir kişi de olmalıdır. Bu noktaya erişen annelerin sayısı pek yüksek değildir. Annenin yaşamaya olan tutkusu, huzursuzluğu gibi bulaşıcıdır. Her iki tutum da çocuğun tüm kişiliği üzerinde derin etkilere sahiptir. Gerçekten çocuklar —ve yetişkinler— arasında, sadece "süt" emenlerle "süt ve bal"ı beraberce alanları birbirinden ayırmak hiç de zor değildir.

Eşitler arasındaki sevgi olan kardeşlik sevgisiyle, cinsel sevginin aksine anneyle çocuk arasındaki ilişki, eşitsizliğin tüm özelliklerini taşır. Biri tüm yardımları gereksinir, diğeri ise verir. Bu, başkalarını düşünen, bencil olmayan yapısından dolayı anne sevgisi, sevgilerin en

yüce türü, ve tüm duygusal bağların en kutsalı olarak kabul edilir. Görünen odur ki anne sevgisinin gerçek başarısı, ananın küçük bebeğe karşı duyduğu sevgide değil, ananın büyüyen çocuğa duyduğu sevgide yatmaktadır. Aslında ánnelerin büyük çoğunluğu, bebek küçük ve onlara tümüyle bağlıyken seven annelerdir. Kadınların çoğunluğu çocuk isterler, yeni doğan bebek onları mutlu kılar. Can-ı gönülden bakarlar bebeğe. Karşılığında, bebeğin yüzünde beliren bir gülücük ya da doygunluk ifadesinden başka hiç bir şey "almamalarına" rağmen böyledir bu. Öyle anlaşılıyor ki böylesi sevgi tutumunun kökleri insanda olduğu gibi hayvanlarda da bulunan içgüdüsel dürtülere uzanmaktadır. Ancak bu içgüdüsel öğelerin ağırlığı ne olursa olsun, bu tür anne sevgisinde insana özgü etken ruhsal öğeler de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi anne sevgisinde bulunabilen narsist unsurdur. Bebeği kendi parçası olarak kabul ettiği sürece, annenin sevgisi ve aşırı düşkünlüğü narsizmini doyurmaktan başka bir şey olmayabilir. Bir başka dürtü, annenin güce ve sahip olmaya duyduğu istekte bulunabilir. Çocuk tümüyle çaresizdir ve annesinin isteminin nesnesidir. Etken olmaya ve sahip olmaya tutkun bir kadın için çocuk, doygunluğun doğal nesnesinden başka bir şey değildir.

Bunlar sık sık rastlanan itkilerdir, fakat üstün olma gereksinimi olarak tanımlıyabileceğimiz itkinin yanında bunlar daha az önemli ve yaygındırlar. Bu üstün olma gereksinimi, kişinin kendi varlığının farkına varmasına, salt bir yaratık olmanın kendisini doyurmamasına, fincandan fırlatılan bir zar olmayı yadsımasına kadar uzanan kökleriyle insanın en temel gereksinimlerinden biridir. Yaratılmanın edilgenliğinden kurtulup, yaratma duygusunu tatmak ister. Bu yaratma duygusunu doyurmanın bir çok yolu vardır, bunlar içinde en kolay ve en doğal olanı annenin

yarattığı varlığa karşı gösterdiği ilgi ve sevgidir. Anne, kendisini bebeğiyle aşar, ona duyduğu sevgi yaşamına anlam ve değer kazandırır. (Erkeklerde bu üstün olma gereksinmesi çocuk doğurarak karşılanmadığı için, kendini aşma isteği, insan yapısı şeyler ve düşünceler yaratarak doyurulmak istenir.)

Ne var ki çocuk büyümelidir. Ananın rahminden, memesinden kurtulup sonunda tümüyle ayrı bir insan olmalıdır. Anne sevgisinin özündeki çocuğun büyümesine gösterilen ilgi, çocuğun kendinden ayrılmasına duyulan istektir. İşte burada cinsel sevgiyle aralarındaki temel farklılık yatmaktadır. Cinsel sevgide ayrı olan iki insan bir olmaktadır. Anne sevgisinde ise, bir olan iki kişi ayrılmaktadır. Anne bu ayrılığı sadece hoşgörüyle karşılamamalı, ayrıca bu ayrılığı isteyip körüklemelidir. İşte anne sevgisi bu aşamada, karşılığında sevilen insanın mutluluğundan başka bir şey istemeksizin sevebilme yetisi, özveri gerektiren güç bir görev haline gelir. Annelerin birçoğu işte tam bu esnada anne sevgisinin gerekli kıldığı görevi yerine getirmede başarısızlığa uğrarlar. Narsist, despot, hepbenimci kadınlar çocukları küçük olduğu süre içinde "seven" anne olmada başarılıdırlar. Çocuğu ayrılma sürecindeyken sevebilen anne ancak çok vererek mutluluğa, eren, varlığının kökleri kavi, gerçekten seven kadındır.

Büyüyen çocuğa duyulan anne sevgisi, kendisi için bir şey istemiyen sevgi, belki de en güç başarılabilecek sevgi dürtüsüdür. Ayrıca annenin küçük bebeği sevebilmesindeki kolaylıktan dolayı da oldukça aldatıcıdır. Fakat sadece bu zorluktan dolayı kadın, eğer kocasını diğer çocukları, yabancıları ve tüm insanları *sevebiliyorsa*, gerçekten seven anne olabilir. Sevmeyen kadınsa, çocuğu küçük olduğu sürece şefkatli bir anne olabilir, ama seven anne olamaz. Burada ölçüt çocuğun ayrılmasına gösterilen istek ve ayrıldıktan sonra sevmeyi sürdürebilmektir.

c— Cinsel Sevgi

Kardeşlik sevgisi eşitler arasındaki sevgi, anne sevgisi ise çaresize karşı duyulan sevgiydi. Aralarındaki farklara karşın, bu iki sevginin yapıları açısından ortak bir yanları vardır. Her ikisi de tek kişiyle sınırlı değildir. Eğer kardeşimi seviyorsam, tüm kardeşlerimi de severim. Eğer çocuğumu seviyorsam, çocuklarımın tümünü daha da öte tüm çocukları, benim yardımımı gereksinen herkesi, severim. Bu sevgilerin her ikisinin de zıttı olan sevgi türü *cinsel sevgidir*. Bu, bir başka insanla tümüyle bir potada erime, onunla tek vücut olmaya duyulan şiddetli istektir. Bu yapısından dolayı, genel değil özeldir. Belki de varolan sevgi biçimlerinin en aldatıcısıdır.

Her şeyden önce, bu sevgi biçimi o ana kadar iki yabancı arasında var olan barikatların birden yıkılmasıyla, "âşık olmanın" yakıcı deneyimiyle karıştırılır. Daha önce de bu noktaya değindiğim gibi, bu anî yakınlaşma anı, yapısı gereği kısa ömürlüdür. Yabancı yakından tanınan bir kişi haline geldikten sonra, arada yıkılacak kalmamıştır. Artık ani yakınlaşmadan söz edilemez. "Sevilen" kişi, kendimiz kadar yakından tanıdığımız kişi olup çıkmıştır. Hatta onu da çok az tanıdığımızı söylemek yerinde olacaktır. Eğer öbür kişinin yaşam deneyimi derin, kişiliği sınırsız ise, onu hiç bir zaman yakından tanımak mümkün olamaz. Ve aradaki barikatları yıkma mucizesi hergün yeniden tekrarlanır. Fakat insanların çoğu, başkalarının kişiliklerini kendi kişliği gibi kısa zamanda tanır ve tüketir. Böyle insanlar için yakınlaşma sadece cinsel ilişkiyle sağlanır. Diğer kişinin ayrılığını sadece bedensel bir ayrılık olarak düşündükleri için, bedensel birlik, ayrılığın üstesinden gelmektir onlar için.

Bundan başka birçok kişi için ayrı olmadan kurtulma anlamına gelen başka yollar da vardır. Kendi kişisel yaşamından umut ve kuşkularından konuşarak, çocukça

davranıp çocuklaşarak, dış dünyaya karşı genel bir ilgi göstererek ayrı olmanın üstesinden gelme denenir. Hatta, kişi öfkesini, nefretini, o güne dek içinde gemlediği her şeyi dışa vurarak da yakınlaşma sağlıyabilir. Bu, evli çiftlerin sadece yatakta ya da öfke ve nefretlerini birbirlerine dökmelerinin ardından aralarında doğan, o sağlıksız çekiciliğe ışık tutmaktadır. Ne var ki bu tip yakınlaşmaların tümü zaman içinde yavaş yavaş eriyip yiter. Sonuçta kişi sevgiyi yeni birisinde, bir yabancıda aramaya başlar. Yabancı bir kez daha "yakın" kişi haline dönüşür. Âşık olma süreci yeniden alevlenip hızlanır ve tekrar yavaş yavaş uzaklaşma başlar. Bu da, öncekiler gibi yeni bir zafer, yeni bir aşk isteğinin kabarmasıyla son bulur. Her seferinde yeni aşkın, daha önce yaşananlardan farklı olacağı ham hayaline kapılınır. Bu boş düşün doğmasında cinselliğin yanıltıcı yapısının rolü de oldukça büyüktür.

Cinsel isteğin amacı birleşmektir. Ve bu, hiç bir zaman sadece bedensel bir açlığın, acı veren bir gerginliğin giderilmesi değildir. Cinsel arzuyu sadece sevgi uyandırmaz. Yalnızlıktan doğan huzursuzluk, hükmetmek ya da hükmedilmek isteği, kendini beğenmişlik, incitme, hatta yok etme isteği de uyandırabilir. Öyle görülüyor ki herhangi bir güçlü heyecana cinsel arzu karışabildiği gibi böylesi bir heyecan cinsel arzu uyandırabiliyor da. Ancak sevgi bunlardan sadece bir tanesidir. Çünkü birçok kişi, cinsel arzuyu kafalarında sevgi düşüncesiyle bütünleştirdiği için, birbirlerine duydukları bedensel isteği kolayca sevgi sanabilmektedir. Sevgi, cinsel birleşme isteği yaratabilir, bu durumda bedensel birleşmede hükmetme ya da hırs yiter, şevkat ortaya çıkar. Eğer bedensel birleşme arazusunu sevgi doğurmuyorsa, eğer cinsel sevgi aynı zamanda kardeşçe sevgi değilse, bu birleşme geçici, haza dayalı bir duygu olmaktan öteye gidemez. Cinsel çekim, bir süre için birolma sanısı yaratabilir. Ne varki sevgi

olmadan bu "birlik", eskisi kadar yabancı ve uzak iki insan bırakır geride. Bazan birbirlerinden utanmalarına, hatta nefret etmelerine neden olur. Zira kurdukları düş yiter yitmez yabancılıklarını eskisinden daha yoğun duyarlar. Şefkat hiçbir zaman Freud'un inandığı gibi cinsel içgüdünün yüceltilmesi değildir. Doğrudan doğruya kardeşlik sevgisinin sonucudur ve bedensel olmayan sevgi biçimleri kadar, bedensel sevgi de ortaya çıkar.

Cinsel sevgide, kardeşlik ve ana sevgilerinde bulunmayan, kendine has bir şey vardır. Cinsel sevginin bu, kendine has yapısı, onun üzerinde biraz daha fazla durmamızı gerektiriyor. Çokluk, cinsel sevginin bu kendine özgü yapısı, onun yanlış anlaşılmasına yol açmakta sahip olma isteğinden doğan bir ilgi anlamı verilmesine neden olmaktadır. Birbirine "aşık", kendileri dışında başkasına hiçbir sevgi duymayan iki insana sıkça rastlanır. Bunların sevgisi gerçekte *iki kişilik (à deux)* bencilliktir. Onlar kendilerini karşılıklı aynılaştıran iki insandır. Ayrı - olma sorununu, tek kişi olmayı, iki kişi yaşayarak çözümlerler. Yalnızlığın üstesinden gelmeyi başarabilirler. Ne var ki diğer insanlardan ayrı oldukları için birbirlerinden de ayrıdırlar ve kendilerine yabancılaşacakları için, bir olma deneyi boş bir hayaldir. Cinsel sevgi iki kişilik yalnızlıktır. Oysa sevdiği kişide insan tüm insanlığı, yaşayan ne varsa hepsini sever. İnsan, kendisini ancak bir tek kişi ile böylesine doyurucu ve bütünleyici bir kaynaşma içine sokabildiği için, başkalarını dışlar. Cinsel sevginin diğer insanları dışladığı an, sadece cinsel birleşme anı, insanın yaşamını tümüyle başkasına verdiği andır. —Kardeşçe sevgi anı değil.—

Cinsel sevgi, eğer sevgiyse, tek önermesi vardır.Varlığımın ta derinliklerinden seviyorum. Karşımdaki insanın varlığının derinliklerinde yaşıyorum. Aslında tüm insanlar benzerdirler. Hepimiz bir bütünün parçalarıyız.

Bir bütünüz. Böyle olduğuna göre kimi seversek sevelim, fark etmemeli. Sevmek, temelinde kişinin yaşamını bütünüyle bir başkasıyla birleştirme arzusu ve istemidir. Evliliklerin yıkılmazlığı düşüncesinin ardındaki mantık budur. Ve tabii ki, eşlerin birbirini seçmediği ama birbirleri için seçildikleri geleneksel evliliklerin de ardında aynı mantık yatmaktadır. Ama gene de eşlerin birbirlerini sevmeleri beklenmektedir. Çağdaş Batı toplumunda bu düşünce tümden yanlış kabul edilmektedir. Sevginin kendiliğinden ortaya çıkıveren bir duygusal tepki, insanı birdenbire pençesine alıveren karşı koyulmaz bir his olduğu sanılmaktadır. Bu açıdan bakılınca görülen, sadece iki bireyin birbiriyle iç içe girme özelliğidir. —Ve tüm erkeklerin Âdem'den, kadınlarınsa Havva'dan birer parça oldukları gerçeği gözden ırak tutulmaktadır Kişi, cinsel sevgide önemli bir etmeni *istemi* gözden kaçırır. Birisini sevmek sadece güçlü bir duygu değildir, bir düşünce, bir yargı, verilen bir sözdür. Eğer sevgi sadece bir duygu olsaydı, karşılıklı verilen sonsuza kadar sevme sözlerinin hiç bir temeli kalmazdı. Duygu geldiği gibi gider. İçinde yargı ve düşünce yoksa eğer, onun sonsuza dek süreceğinden nasıl emin olabilirim?

Bu görüşleri dikkate alırsak, sevginin iki kişiye ait istem, kesin karar olduğu ve bunların herhangi bir kişi olabileceği yargısına varabiliriz. Evlilik, ister başkaları tarafından düzenlensin, ister eşler birbirlerini seçsin, bir kez kuruldu mu, sürekliliği istem tarafından güvence altına alınmalıdır. Bu bakış, açısı, cinsel sevginin, insan doğasının paradoksal yapısını göz ardı etmektedir. Hepimiz bir bütünüz —ama bir eşi daha bulunmayan, benzeri yapılamayan bir bütünüz. Başkalarıyla aramızda oluşan ilişkilerde de aynı paradoks tekrarlanır. Hepimiz bir olduğumuza göre, herkesi aynı biçimde, kardeşçe sevgi duygusuyla sevebiliriz. Ama, birbirimizden farklı olduğu-

muza göre cinsel sevgi, tüm insanlar arasında değil, ancak bazıları arasında, üst düzeyde bireysel ve belli bir özgünlük içinde doğabilir.

Şu halde cinsel sevginin tamamen özgün iki insan arasındaki bireysel bir edim olması savıyla, cinsel sevginin istemden başka bir şey olmadığı savlarının her ikisi de doğrudurlar. Ya da daha açık bir deyişle gerçek bunlardan ne ilkindedir, ne de ikincide. Bu nedenle, birliktelik her ne pahasına olursa olsun hiç kopartılmamalıdır savıyla, başarısız olunursa kolayca kopartılıp atılmalıdır savının her ikisi de gerçekliğini yitirmektedir.

d— Kendini sevme

Sevgi kavramının çeşitli nesnelere yönelmesi, hiç kimsede tepki yaratmayıp, başkalarını sevmenin erdem olduğu yaygın bir inançken, insanın kendisini sevmesi günah kabul edilmiştir. Kendini sevme bencilikle eş tutulmuş, kendimi sevdiğim oranda başkalarını az seveceğime inanılmıştır. Calvin, kendini sevmekten "veba" diye söz eder.[12] Freud, kendini sevmeyi ruhbilimsel açıdan ele almıştır. Ne var ki onun görüşü de Calvin'inki ile aynıdır. Freud'a göre kendini sevme narsizmle eştir. Libido'nun kendine dönmesidir. Narsizm, insan gelişmesinin ilk evresidir, yaşamının daha sonraki evrelerinde narsizme dönen kişi sevme yetisini yitirir, en uç noktası çıldırmaktır. Freud sevginin, libido'nun tezahüründen başka bir şey olmadığını, bu tezahürünse ya başkalarına yönelik sevme, ya da kendine yönelik, kendini sevme biçiminde olabileceğini kabul eder. Böylece sevme ile kendini - sevme arasında özel bir bağlantı vardır. Birinin çok olduğu yerde diğerine az rastlanmaktadır. Eğer kendini sevme kötü

---

12) John Calvin "Institute of The Christian Religion" Çev. J. Albau Philadelphia 1928. bolüm 7 par 4 s. 622.

ise, diğerkamlık (özgecilik) erdemdir. Bundan şu sorular çıkmaktadır. Ruhbilimsel gözlemler, kişinin kendisine duyduğu sevgiyle, başkasına duyduğu sevgi arasında bir çelişki doğduğu savını doğrulamakta mıdır? Kişinin kendisini sevmesi, bencillikle aynı olgu mudur, yoksa birbirlerinin zıddı mıdırlar? Çağdaş insanın bencilliği, gerçekten birey olarak *kendine gösterdiği ilgi*, zekâsının, tutkularının, duygularının üzerine düşmesi midir? Sosyo - ekonomik konumunun bir uzantısı haline gelmemiş midir "O"? *Bencilliği, kendisini —sevmekle özdeş midir, yoksa kendine olan sevginin eksikliği sonucu mudur?*

Bencillikle, kendini sevmenin ruhbilimsel görünümlerini tartışmadan önce, başkalarına karşı duyulan sevgiyle kişinin kendine duyduğu sevginin birlikte olamıyacağı savının mantıksal yanlışlığı sergilenmelidir. Eğer bir insan olarak komşumu sevmem bir erdemse, bir insan olduğuma göre kendimi sevmem de bir erdemdir. Beni, içine almıyan hiç bir insan kavramı yoktur. Böyle bir savı öne süren öğreti daha başında kendisinin çelişkili olduğunu kanıtlamaktadır. İncil'deki "Komşunu kendin kadar sev" öğüdü, insanın kendi bütünlüğüne ve eşsizliğine gösterdiği saygının, kendine olan sevgi ve anlayışın, başkalarına duyulan sevgi ve anlayıştan ayrı tutulamıyacağını belirtmektedir. Kendime duyduğum sevgi, başkalarına duyduğum sevgiye, koparılmayacak kadar sağlam kaynamıştır.

Şimdi, savlarımızın sonuçlarının üzerine kurulduğu ruhbilimsel temel önermelere geldik. Bu önermeler genel hatlarıyla şöyledir: sadece başkaları değil, biz kendimiz de duygu ve davranışlarımızın "nesnesi" yizdir. Başkalarına karşı takındığımız tavırla kendimize karşı olan tutumumuz çelişmez. Aksine temelden *bağlaşıktır*. Tartıştığımız konuya ilişkin olarak bunun anlamı şudur: başkalarına karşı duyduğumuz sevgi kendimize olan sevginin almaşığı değildir. Tam tersine, kendine karşı sevgi,

başkalarını sevebilme yetisine sahip olanlarda görülmektedir. Kural olarak *sevgi, aralarındaki bağlılıktan dolayı insanın kendine duyduğu ilgiyle, "nesne" arasında bölünemez.* Gerçek sevgi üreticiliğin sergilenmesi ilginin, saygının, sorumluluğun ve bilginin ifadesidir. Sevgi bir başkası tarafından etkilenme anlamında bir "etki" değildir. Kökleri insanın sevebilme yetisine uzanan, sevilen insanın gelişip, mutlu olması için harcanan çabadır.

Birisini sevmek, sevme gücünü kuvveden fiile çıkartıp (ortaya döküp) yoğunlaştırmaktır. Sevginin içerdiği temel onaylama tümüyle insana has niteliklerin sevgiliye yönelmesinden başka bir şey değildir. Bir kişiyi sevmek demek tüm insanları sevmek anlamına gelir böylece. William James'in bir tür "iş bölümü" dediği, kişinin kendi ailesine duyduğu sevgi dışında "yabancılara" karşı hiç bir şey hissetmemesi, sevme yetisi yoksunluğunun en temel işaretidir. İnsanları sevmek çoğu zaman sanıldığı gibi, belli bir kişiyi sevmenin ardından gelen soyutlama değil, bir kişiyi severek kazanılacağına dair bir önermedir.

Buradan, doğrudan kendimin, bir başkasının olabileceği gibi sevginin nesnesi olabileceğine ulaşabiliriz. *Kişinin kendi yaşamını, mutluluğunu, gelişmesini, özgürlüğünü olumlamasının kökleri onun sevebilme yetisine bağlıdır.* Ya da ilgi, sorumluluk ve bilgisine dayanır. Eğer bir kişi üretken bir biçimde sevebiliyorsa, kendini de seviyor demektir. Eğer *sadece* başkalarını seviyorsa, o hiç sevmiyor demektir.

Kişinin kendisine karşı duyduğu sevgiyle başkalarına karşı duyduğu sevginin kural olarak birbirine bağlı olduğunu kabul edelim, başkalarına karşı içten ilgiyi yadsıyan bencilliği nasıl açıklıyacağız? Bencil kişi sadece kendisiyle ilgilidir. Herkesin kendine göre olmasını ister, vermekten hiç tad almaz, almayı sever. Dış dünyaya sadece on-

dan ne alabileceği noktasından bakar, başkalarının gereksinimlerine karşı ilgisiz, onların onur ve bütünlüklerine karşı saygısızdır. Kendinden başka hiç kimseyi görmez. Her şeyi ve herkesi kendine sağlayacağı yarar açısından yargılar, öz olarak sevebilme yeteneğinden yoksundur. Bu başkalarına duyulan ilginin, kişinin kendine duyduğu ilginin almaşığı olduğunu kanıtlamaz mı? Eğer bencilikle, kendini — sevme aynı olsaydı, bu gerçek olurdu. Ne var ki böylesi bir sanı, tartıştığımız konuyla ilişkin birçok hatalı sonuç çıkmasına yol açacak kadar büyük bir yanlıştır. *Bencillik ve kendini sevme, aynı olmak bir yana birbirinin zıddıdırlar.* Bencil kişi kendini çok fazla değil çok az sever, hatta kendinden nefret eder. Üretici olmamasının bir belirtisi olan bu kendinden hoşlanmama ve kendine *ilgi* göstermeme, onu boş ve huzursuz kılar. Böyle bir kişi mutsuzdur ve kendisine bilinç dışı engeller koyarak, ulaşamadığı doygunlukları öfkeyle, yaşamdan kopartıp almaya çabalar. Görünüşte kendisiyle fazla ilgilenmektedir, fakat aslında bu gerçek kimliğine ilgi göstermedeki beceriksizliğinin üstünü örtmek ve gidermek için yapılan başarısız deneylerdir. Freud, bencil kişinin sevgiyi başkalarından alıp kendine yönlendirdiği için narsist olduğunu söylemiştir. *Bencil kişilerin başkalarını sevemedikleri bir gerçektir. Fakat onlar kendilerini de sevme yetisinden yoksundurlar.*

Bencilliği, başkalarına gösterilen doyumsuz ilgiyle, örneğin çocuğuna aşırı düşkün bir annenin ilgisiyle karşılaştırdığımızda daha iyi kavrarız. Böyle bir anne, kendisinin çocuğunu bilinçli olarak çok sevdiğine inansa bile o gerçekte ilgi duyduğu nesneye karşı derinlerde gizli bir nefret taşımaktadır. Gösterdiği aşırı ilgi, çocuğu çok sevmesinden değildir, aksine çocuğu sevebilme yetisinin eksikliğini giderme isteğindendir.

Bencilliğin yapısının kuramı, nevrozlu "özgeciliğin" çö-

zümlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Nevrozlu kişinin arazları, sadece, bencilliğe yakalanan kişilerde görülen belirtiler değildir, buna bağlı olarak ruhsal çöküntü, yorgunluk, çalışamama, sevgi ilişkilerinde başarısızlık vb. arazlar da hastalığın belirtileridir. Özgecilik sadece bir araz olarak his edilmemekle kalmaz, çokluk kişinin kendisine övünç payı çıkardığı bir kişilik özelliği olur. "Özgeci" insan "kendisi için hiç bir şey istemez, o sadece başkaları için yaşar, kendine ilgi göstermediği için gururlanır." Kendisinin diğerkamlığına rağmen, mutsuzluğuna, yakınları ile olan ilişkilerinin başarısızlığına şaşar. Çözümleyici çalışmalar özgeciliğin diğer arazlardan ayrı olmadığını, aksine onlardan biri olduğunu ve gerçekte en önemlisi olduğunu göstermiştir. Öyle ki bu, sevebilme ya da herhangi bir şeyden tad alabilme yetisinin felce uğradığının, içini yaşama karşı bir nefretin kapladığının ve özgecilik paravanası ardında görülmesi güç bir bencilliğin gizlenmiş olduğunun işaretidir. Bu kişiyi kurtarmanın yolu diğer arazlarla birlikte özgeciliğini de ele alıp incelemekten geçer. Böylece, özgeciliğinin ve diğer hastalıklarının temelinde yatan üretici olmama eksikliği giderilebilir.

Özgeciliğin yapısını, onun başkaları üzerindeki etkilerinde ve bizim uygarlığımızda çoğu zaman "özgeci" annenin çocuğu üzerindeki etkisinde, görmek kolayca mümkündür. Anne, kendi özgeciliğiyle çocuğunun, sevilmenin ve karşılığında sevmenin ne demek olduğunu, yaşayıp anlayacağına inanmaktadır. Ne var ki, özgeciliğinin etkisi beklediklerinin karşılığı değildir. Çocuk, sevildiklerine inanan insanların mutluluğunu göstermemektedir, sinirlidir, huzursuzdur, annesini memnun edememe, onun beklentilerine cevap verememe korkusu içindedir. Genellikle annelerin yaşama karşı gizli nefretlerinin etkisi altındadırlar. Bunu net olarak anlamasalar bile sezerler ve sonunda bu nefreti özümserler. "Özgeci" annenin etkisi bencil anne

ninkinden pek farklı değilse de aslında annenin özgeciliği, onu çocuklarının eleştirisinden koruduğu için daha da sakıncalıdır. Çocuklar annelerini düş kırıklığına uğratmama yükümlülüğü altına sokulmuşlardır, kendilerine erdem maskesi ardında yaşamı sevmeme öğretilmektedir. Gerçekten kendini seven bir annenin etkisini inceleme şansı doğduğunda çocukların sevgi, neşe, mutluluk deneyimi kazanmalarına kendini seven bir annenin sevgisi kadar hiç bir şeyin yardımcı olmadığını görürüz.

Kendini sevme üzerine düşünceler Meister Eckhart'ın sözlerinden daha güzel özetlenemez. "Eğer kendinizi severseniz, başkalarını da kendiniz kadar seversiniz. Bir başkasını, kendinizi sevdiğinizden daha az seviyorsanız, kendinizi sevmekte gerçek bir başarı sağlayamazsınız. Fakat kendiniz de dahil herkesi bir severseniz, onları tek bir kişi gibi severseniz, bu kişi hem tanrı, hem insandır. Böylece, kendini ve diğerlerini aynı şekilde seven kişi yüce ve dürüst bir kişidir."[13]

e— Tanrı Sevgisi

Daha önceki bölümlerde sevme gereksinmemizin altında ayrı olma duygusunun yattığını ve ayrılma kaygısını yenmenin, birleşmeyle son bulduğunu belirtmiştik. Sevginin dinsel biçimi olan, Tanrı sevgisi de ruhbilimsel açıdan bir başka anlam taşımaz. O da ayrıolmanın üstesinden gelme ve birliğe ulaşma gereksiniminde doğar. Aslında insan sevgisi gibi Tanrı sevgisinin de bir çok farklı niteliği ve yönü vardır ve büyük ölçüde benzer çeşitliliği bu sevgide de görürüz.

İster tek Tanrılı olsun, ister çok Tanrılı, Tanrılı dinlerin tümünde tanrı en yüce değerin, en çok aranan iyiliğin simgesidir. Bu yüzden Tanrı kavramı, insanın istediği en

---

13) Meister Eckhart, çeviren R.B. Blakney. Harper and Brothers New York, 1941 p. 204.

iyi şeye göre özgün anlamlar yüklenir. Şu halde, Tanrı kavramını anlamak için çözümlemeye Tanrıya tapan kişinin karakter yapısının çözümlemesinden başlamalıyız.

Bilebildiğimiz kadarıyla insanoğlunun gelişmesi, insanın doğadan, anneden, kanın ve toprağın zincirlerinden kapmasıyla belirlenir. İnsanlık tarihinin başlarında, insanoğlu, doğayla olan ilk birliğinden fırlatılıp atılmış olsa bile hâlâ bu ilkel bağlara sıkıca tutunmaktadır. Bu ilkel bağlara geri dönerek, onlara sarılarak kendini güvenli hisseder. Hâlâ hayvanlar ve bitkiler dünyasıyla bir olduğunu duyar, doğanın içinde kalarak onunla bütünleşmeyi dener. Birçok ilkel din, evrimin bu evresini doğruluyan tanıktır. Hayvanlar totem haline dönüştürülmüştür. En ciddi dinsel törenlerde ya da savaşlarda, hayvan maskeleri takılır, Tanrı diye hayvanlara tapılır. İnsanın becerisini sanatçı ve zenaatçı olarak geliştirdiği, artık sadece doğanın kendilerine bağışladıklarıyla — topladıkları meyva ve öldürebildikleri hayvan— yetinmedikleri daha sonraki gelişme evrelerinde, insan kendi elinin yarattığı ürünlerini Tanrıya dönüştürmüştür. Bu kalay, gümüş ve altından yapılan putlara tapınma evresidir. İnsan kendi gücünü ve hünerini, yaptığı şeylere yansıtır. Ve böylece, yabancılaştığı kendi gücüne kendi malına tapınır. Daha sonraki evrelerde insanoğlu Tanrılarına insan biçimi vermiştir. Öyle görülüyor ki bu, insanın kendi kendisinin farkına daha yoğun varmasıyla ve insanın dünyada en yüce ve en değerli "şey" olduğunu keşfetmesiyle ortaya çıkmıştır. İnsan biçimli Tanrılara tapınma evresinde iki boyutlu evrim gözlemekteyiz. Bunlardan biri Tanrıların dişi ya da erkek yapılarının ayrışması, diğeri ise Tanrıların ve onlara duyulan sevginin yapısını belirleyen insanın ulaştığı olgunluk derecesidir.

Önce, anne merkezli dinlerden baba merkezli dinlere doğru olan gelişmeyi ele alalım. Birçok akademik çevre

tarafından yadsınmasına rağmen Bacholen ve Morgan'ın 19. yy ortalarında gerçekleştirdikleri büyük ve kesin bulgular, en az birkaç uygarlıkta, babaerkil din evresinden önce anaerkil din evresinin yer aldığına dair en ufak bir kuşkuya yer bırakmamaktadır. Anaerkil evrede, en yüce varlık annedir. Anne Tanrıcadır. Toplumda ve ailede hükmedendir. Anaerkil dininin özünü kavramak için, anne sevgisine ilişkin söylediklerimizi anımsamak yeterlidir. Anne sevgisi koşulsuzdur, koruyucudur, sıcak bir sığınaktır. Koşulsuz olduğu için denetlenemez. Onun varlığı sevilen kişiye neşe verir, yokluğu yitme duygusu ve derin bir mutsuzluk yaratır. Anne çocuklarını, "iyi" oldukları, iteat ettikleri, onun dilek ve isteklerini yerine getirdikleri için değil, salt kendi çocukları oldukları için sevdiği sürece, anne sevgisi eşitlik temeline oturur. Tüm insanlar eşittir, Çünkü onlar Toprak Ananın çocuklarıdır.

İnsan evrimindeki gerçek bilgiye sahip olduğumuz ve güvenilir çıkarsamalarla yeniden oluşturmaya gerek duymadığımız daha sonraki evre babaerkil evredir. Bu evrede anne en yüce yerinden alaşağı edilmiş, baba din ve toplumda Yüce Varlık haline gelmiştir. Baba sevgisi, doğası gereği, isteklerde bulunur, kurallar ve yasalar koyar ve çocuklarına karşı sevgisi bu kural ve yasalara olan iteatlerine göre biçimlenir. O, kendisine en çok benzeyen, en çok iteat eden ve ondan boşalacak yeri, mirascısı ve ardılı olarak en iyi dolduracak olan oğlunu sever. (Babaerkil toplumun evrimi, özel mülkiyetin evrimiyle atbaşı gider.) Sonuç olarak, babaerkil toplum hiyerarşiktir, kardeşler arasındaki eşitlik, rekabet ve karşılıklı çatışmalara yol açar. İster Hint, Mısır ya da Yunan uygarlıklarını düşünelim, ister Musevi, Hristiyan ve İslâm dinlerini, kendimizi babaerkil dünyanın tam ortasında buluveririz. Burada tüm Tanrılar erkektir. Ya tüm Tanrıları üstlerindeki tek bir tanrı yönetir ya da diğer Tanrıların tümü Bir'inin, *Tanrının* dı-

şında safdışı olmuşlardır. Bununla birlikte insanın yüreğinden anne sevgisine olan istek yok edilemez, bu nedenle tapınaklardaki seven anne motiflerinin tümüyle atılmamış olması bizi şaşırtmamalıdır. Musevi dininde, Tanrının annelik özü gizemciliğin çeşitli türlerinde yeniden canlandırılmıştır. Katoliklerde anne, kilise ve Meryem tarafından simgelenmektedir. Protestanlarda bile anne sevgisi gizlenmiş ama tümüyle atılmamıştır. Luther'in koyduğu ana ilke *kul yapısı* hiçbir şeyin, Tanrı sevgisinin yerini alamayacağıdır. Tanrı sevgisi bir lütuftur. Dinsel tutum ve lütfa iman etmek ve kendini onun karşısında küçük ve çaresiz kılmaktır. Tanrı'yı hiçbir güzellik (hesanet) etkileyemez — Katolik öğretinin öne sürdüğü gibi Tanrının bizi sevmesini sağlayamaz. Burada Katolikliğin sevap öğretisinin ataerkilliğin bir parçası olduğunu görebiliriz. Babanın sevgisini ona iteat ederek, isteklerini yerine getirerek kazanabilirim. Diğer yandan Luther öğretisi açık bir ataerkil yapı göstermesine karşı, içinde ustaca gizlenmiş anaerkil ögeler de vardır. Anne sevgisi elde edilemez. O ya vardır, ya da yoktur.Benim tüm yapacağım şey ona inanmam (ilahilerin dile getirdiği gibi "sen, benim annemin göğüslerine inanmamı sağladın.")[14] ve kendimi çaresiz güçsüz bir çocuk biçimine dönüştürmemdir. Ne var ki Luther'in inancındaki özellik, anne figürünün tablodan tümüyle çıkarılıp yerine babanın geçirilmesidir. Anne tarafından savildiğine emin olmanın yerine, şiddetli kuşku, *baba*dan umutsuzca koşulsuz sevgi bekleme, belirgin özellikler haline gelmiştir.

Dinlerdeki ataerkil ve anaerkil unsurlar arasındaki farkları irdelememin nedeni, Tanrı sevgisi yapısının önemli oranda dinin anaerkil ya da ataerkil oluşuna göre değiştiğini göstermek içindir. Ataerkil öz, Tanrıyı baba gi-

---

14) Psalm. 22; 9.

bi sevmemi sağlar. Onun adaletli ve titiz olduğuna, cezalandırıp bağışlayacağına ama sonuçta beni en iyi çocuğu olarak seçeceğine inanırım. Tıpkı tanrının Abraham – İsrail'i, İsak'ın Yakub'u, Tanrının en çok sevdiği ulusu seçmesi gibi. Anaerkil dinin özünde ise Tanrıyı kanatları altına sığındığım anne gibi severim. Onun sevgisine inanırım. Yoksul ve güçsüz de olsam, günah da işlesem beni sevecektir. Beni diğer çocuklarından ayırmayacaktır. Bana ne olursa olsun beni kurtaracak, beni koruyacak ve beni bağışlayacaktır. Benim Tanrıya, Tanrının bana olan sevgisinin ayrılmazlığını söylemek gereksizdir. Eğer Tanrı bir baba ise, beni bir evlat gibi sever ve ben de onu bir baba gibi severim. Eğer Tanrı anne ise her ikimizin de sevgisi bu gerçek tarafından biçimlendirilir.

Tanrı sevgisinin, anasal ve babasal özleri arasındaki fark, bu sevginin yapısını belirleyen etmenlerden sadece bir tanesidir. Diğer etmen, kişinin tanrı sevgisi ve Tanrı kavramına ilişkin ulaştığı olgunluk düzeyidir.

İnsanoğlu dinde olduğu gibi, anne merkezli yapıdan baba merkezli yapıya toplumsal olarak da geçip geliştiği için, olgunlaşan sevginin gelişmesini, ataerkil dinin evrimini inceleyerek kavrayabiliriz.[15] Bu evrimin başında, zorba, kıskanç, yarattığı insanlara kendi malıymış gibi bakan ve onlara ne dilerse onu yapmaya kendinde hak bulan bir Tanrı görmekteyiz. Dinin bu evresi, Tanrının, insanı, bilgi ağacının meyvesini yiyerek tanrılaşabileceği için cennetten kovduğu evredir. Bu evre, Tanrının en beğendiği evladı Nuh'un dışında evlatlarının hiç birinden memnun olmadığı için insanoğlunu tufanla yok etmeye

---

15) Bu, özellikle Batının tek Tanrılı dinleri için geçerlidir. Hint dinlerinde anne figürünün bugün bile önemli etkisi vardır. Örneğin Tanrıça Kali tümüyle kalkmasa da Tanrı —ya da— Tanrıçanın Budizm ve Taozimde pek önemi kalmamıştır.

karar verdiği dönemdir. Bu dönem Tanrının İbrahim'den, kendisine olan sevgisini katıksız bir iteatle kanıtlaması için biricik oğlunu öldürmesini istediği dönemdir. Fakat bu arada yeni bir evre de başlamaktadır. Tanrı Nuh'la bir sözleşme yaparak bir daha insanoğlunu hiç yok etmiyeceğine söz verir. Ve bu sözleşmeyle kendini bağlar. Tanrı sadece verdiği bu sözle değil, kendi adalet kuralıyla da bağlanmaktadır. Ve İbrahim'in eğer, Sodom'da on namuslu adam varsa Sodom'u bağışlaması isteğini, bu ilkeye dayanarak kabul eder. Fakat gelişme, Tanrıyı zorba bir kabile reisliğinden çıkarıp, kendi koyduğu ilkelerle eli, kolu bağlı bir babaya dönüştürmüştür. Zamanla bu gelişme daha ileri boyutlara da ulaşarak onu adaletin, doğruluğun ve sevginin simgesi haline getirmiştir. Tanrı *doğruluktur, adalettir.* Bu gelişmeyle Tanrının kişi, insan, baba olma durumu sona erer. O artık birçok olağanüstü doğal olayın ardındaki birlik ilkesinin, insanın içindeki tohumdan doğup büyüyecek kutsal çiçeğin, simgesidir. Tanrının bir ismi olamaz. İsim her zaman bir nesneyi, bir kişiyi, yani sonlu bir şeyi ifade eder. Bir insan ya da nesne olmadığına göre Tanrının bir adı nasıl olabilir?

Bu değişimin en çarpıcı görünümü Tanrının Musa ile olan konuşmasını aktaran İncil'de gözlenebilir. Musa Tanrıya, İbranilerin kendini Tanrının gönderdiğine, onlara Tanrının adını söylemedikçe inanmayacaklarını söylediği zaman —puta tapanlar adsız bir Tanrıyı nasıl kavrayabilirler, kaldı ki putun en büyük özelliği bir adının olmasıdır.— Tanrı ona şu açıklamada bulunur. Musa'ya adının "oluşmakta –olan– ben" olduğunu söyler. "Adım oluşmakta olan ben'dir". "Oluşmakta olan ben", Tanrının bir insan bir "varlık" olmayıp sonsuz olduğunu anlatmaktadır. Bu cümlenin en doğru çevrisi şöyle olabilir, onlara "benim adımın adsızlık olduğunu" söyle. Tanrının resmini yapmaya, onun adını saygısızca ağıza almaya, sonuçta tü-

müyle adını ağıza almaya konan yasaklar aynı amaca, insanı, Tanrıyı bir baba gibi, bir insan gibi görmekten kurtarmaya yöneliktir. Bunu izleyen dinsel gelişmede bu düşünce daha ileri boyutlara götürülerek insanın Tanrıya hiçbir olumlu nitelik yakıştırmama ilkesine ulaştırılmıştır. Tanrının akıllı, güçlü, iyi olduğunu söylemek onun insan olduğunu söylemekle eş anlamlıdır. Yapabileceğim en son şey, Tanrının, olumsuz özelliklerini sayarak ne olmadığını, sınırlı, şefkatsiz ve adaletsiz *olmadığını* düşünebilmemdir. Tanrının ne *olmadığına* ilişkin ne kadar çok şey bilirsem, Tanrı hakkında o denli çok şey öğrenebilirim.[16]

Tek Tanrılı din düşüncesinin olgunlaşmasını izlemek bizi bir tek sonuca götürür: tanrının adını ağza almama, Tanrı *hakkında* hiçbir şey söylememe. Böylece Tanrı tek Tanrılı dindeki gizil gücüne ulaşır, O adsız Bir'dir. O evrendeki olağanüstü güçlerin, tüm varoluşun kaynağının altında yatan birliği gösteren tarifsiz yinelemedir. Tanrı doğruluk, sevgi adalettir. Ben insan olduğum sürece Tanrı ben'dir:

İnsan biçimli Tanrıdan, bu soyut tek Tanrı ilkesine doğru evrimin Tanrı sevgisinin yapısındaki farklılıkları doğurduğu oldukça açıktır. İbrahim'in Tanrısı bir baba gibi sevilip ondan çekinilir. Bazan bağışlayıcılığı, bazansa öfkesi ağır basar. Tanrı bir baba olduğu zaman ben de onun evladı olurum. Henüz daha tümüyle alem-i mutlak (herşeyi bilen) ve kadir-i mutlak (her şeye gücü yeten) olma isteğinin ham hayalinden kurtulamamışımdır. Bir insan olarak sınırlılığımı, cahilliğimi, çaresizliğimi henüz bilince çıkartacak nesnelliğe ulaşamamışımdır. Hâlâ çocuk gibi, yardımıma koşacak, beni denetleyecek, cezalandıracak, iteat ettiğim zaman beni sevecek, dik başlılık etti-

---

16) cf. Maimonides'in olumsuz özellikler kavramına bakın. The Guide for Perplexed.

ğim zaman kızacak ve onu yücelttiğim zaman hoşlanacak bir babanın gerekliliğini duymaktayım. Açıkça görülmektedir ki insanların çoğunluğu kendi kişisel gelişmelerinde bu çocukluk evresini aşamamışlar ve Tanrıya gösterdikleri inançla birçokları kendilerini koruyan bir babaya inanmışlardır. Çocukça bir yanılgı. Her ne kadar dinin bu kavramı bir küçük azınlıkca, insanlığın büyük öğretmenleri tarafından, aşılmışsa da gene de bu, dinin en yaygın biçimi olmayı sürdürmektedir.

Böyle olduğu için Freud tarafından öne sürülen Tanrı düşüncesinin eleştirisi çok doğrudur. Hata, Freud'un tek Tanrılı dinin diğer görünümünü, onun gerçek özünü, tümden Tanrı kavramını yadsımaya götüren mantığını, göz ardı edişindedir. Gerçekten dindar bir kişinin tek Tanrı düşüncesinin özüne uyması, Tanrıya hiç bir şey için yakarmaması, ondan hiçbir şey istememesi, Tanrıyı bir çocuğun anasını ya da babasını sever gibi sevmemesi, Tanrı hakkında hiçbir şey bilmediğini bilecek derecede onun sınırsızlığı karşısında boyun eğmesidir. Tanrı onun için insanlığın gelişmesinin ilk evrelerindeki gibi, insanın uğruna çalıştığı herşeyin simgesi, kutsal dünyanın kendisi, sevgi, doğruluk ve adalettir "Tanrı" tarafından konulmuş olan tüm ilkelere iman eder, gerçeği düşünür, sevgiyi ve adaleti yaşar ve yaşamını ancak insanca güçlerini sergileme şansına sahip olursa değerli sayar —insanca güçlerini sergilemesi tek önemli gerçek ve "en son ilgi"nin tek nesnesidir. Ve sonuç olarak da Tanrıdan söz etmez hatta adını ağzına almaz. Eğer bu sözcüğü kullanacak olursa, bunu Tanrıyı sevmek, tüm gücüyle sevme yetisine erişmek " Tanrının" kişinin içinde bulunduğunu anlatmak isteğinden ötürü yapacaktır.

Bu bakış açısından tek Tanrı düşüncesinin mantıksal sonucu tüm "Tanrı-bilim"in "Tanrı hakkındaki bilgilerin" yadsınmasıdır. Gene de böylesi radikal dinci olmayan görüşle, Tanrı tanımaz sistem arasında fark vardır. Örneğin bunu Budizmin ya da Taoizmin ilk yıllarında görmekteyiz.

Tüm dinsel sistemler, hatta dinci olmayanlar da, gizemciler bile, insanı aşan kutsal âlemin gerçekliğine inanırlar. Böylece insanın manevi gücü, kurtulma, yeniden doğma yolundaki çabaları anlam kazanır. Tanrı tanımaz sistemde ne insanın dışında ne de onu aşan kutsal âlem vardır. Sevgi, akıl ve adalet âlemi, salt insan kendi evrimiyle birlikte bu güçleri de içinde geliştirebildiği için, bir gerçekliktir. Bu açıdan bakılırsa yaşamın, insanoğlunun ona verdiği anlamın dışında, bir anlamı yoktur. İnsan başkalarına yardım etmediği sürece yapayalnızdır.

Tanrı sevgisinden söz ederken, dindar kavramlar içinde düşünmediğimi açıklığa kavuşturmak isterim. Bana göre Tanrı kavramı salt tarihi koşullarca yaratılmıştır. Tanrıyla insanlar belli bir tarihsel evrede onun üstün güçlerine erişmeyi, doğruluk ve birliğe özlemi, dile getirmişlerdir. Ayrıca, inancım odur ki, katı tek Tanrıcı dinlerin sonuçlarıyla, ruhanî gerçekle ilgilenen tüm Tanrı tanımazlığın sonuçları, birbirinden farklı iki görüştür, fakat birbirleriyle kavga etmeleri gerekmez.

Bu noktada, Tanrı sevgisi sorununun bir başka boyutu beliriyor. Sorunun karmaşıklığını çözebilmek için bunu da incelememiz gerekli. Doğu ile (Çin ve Hindistan) Batının dinsel tutumları arasındaki temel farklılıklardan söz etmek istiyorum. Bu farklılıklar mantık kavramlarıyla açıklık kazanabilirler. Aristo'dan bu yana Batı dünyası Aristo felsefesinin mantık ilkelerini izlemiştir. Bu mantık A, A'dır diyen özdeşlik yasası, (A hem A, hem de olmayan olamaz, ne A, ne de A olmıyandır.) Üçüncü şıkkın olmazlığı yasası temeli üzerinde oturmaktadır. Aristo görüşünü aşağıdaki cümlede açıkça anlatmaktadır. "Bir şeyin aynı şeye, aynı hususta, aynı anda hem ait olması hem de olmaması olanaksızdır. Dialektik itirazları karşılamak için başka ne özellikler eklersek ekliyelim durum aynıdır. Bu, şu halde, tüm ilkelerin en kesinidir..."[17]

---

17) Aristo-Metafizik Book Gamma 1005 b 20. Colombia Universty Press. New York. 1952.

Aristo mantığının bu aksiyonu düşünce yapısının öylesine derinlerine işlemiştir ki "doğal" ve kendiliğinden açık olduğu kabullenilir. Ama diğer yanda X hem A'dır *hem* A değildir önermesi saçma görülür. (Elbette önerme X'i veri zamandaki durumunu belirtmektedir, yoksa şimdiki ve sonraki X'i ya da X'in diğer yanına karşıt olan bir yanını değil.)

Aristo mantığının karşısında *paradoksal mantık* diyebileceğimiz bir mantık bulunmaktadır. Buna göre X'in kabul ya da reddedilmiş noktaları olan A ve A olmayan birbirlerini dışlamazlar. Paradoksal mantık Çin ve Hint düşüncesinde, Heraklitus'un öğretisinde hakimdir ve dialektik adı altında Hegel ve Marks'ın felsefesi haline gelmiştir. Paradoksal mantığın genel ilkeleri Lao-tse tarafından açık bir şekilde anlatılmıştır: *"Kesinlikle doğru olan sözler paradoksal görünebilir.*[18]" Chung-tau ise "Bir olan birdir, bir olmayan gene birdir" paradoksal mantığın bu formulasyonu olumludur: *O'dur ve o değildir.* Bir başka formulasyon ise olumsuzdur: *O, ne budur, ne de şudur.* Düşüncenin ilk biçimini Taoistik düşüncede Heraklitus felsefesinde ve Hegel dialektiğinde bulmaktayız, ikinci formulasyona ise Hint felsefesinde rastlarız.

Her ne kadar Aristo mantığı ile paradoksal mantık arasındaki farkları detayıyla anlatmak bu kitabın boyutlarını aşarsa da ilkeyi daha anlaşılır kılabilmek için birkaç örnek vereceğim. Paradoksal mantık Batı düşüncesinde ilk felsefi çıkışını Heraklitus'un felsefesiyle yaptı. Heraklitus, zıtlar arasındaki çelişkinin varoluşun temeli olduğunu varsayıyor, "Kendi içinde çelişen tüm Bir'in kendinin özdeşi olduğunu anlamıyorlar, tıpkı yayla lir arasındaki *çelişik uyumda* olduğu gibi."[19] diyordu. Ya da daha açık bir bi-

---

18) Lao-tse, The T'ao Tch King, The Sacred book of east F. Max Mueller Oxford Univ. press, London. 1927.

19) W. Capelle, Dte Vorsokraiter, A.K. Verlag Stuttgart, 1953, p. 134 (kendi çevirim).

ç.. ıde "aynı nehre giriyoruz ama nehir aynı değil, bu biziz ve bu biz değiliz."[20] Ya da "yaşıyan ve ölü, uyuyan ve uyanık, genç ve ihtiyar olarak şeylerde bir ve aynı şey kendini gösterir."[21]

Lao tse'nin felsefesinde aynı olgu daha şiirsel biçimde anlatılmıştır. Taoist pradoksal düşünceye en iyi örnek şu önermedir: "Hafifliğin kökü yerçekimidir. Hareketsizlik, hareketliliğin ölçüsüdür."[22] Ya da "Tao her zaman olduğu gibi hiçbir şey yapmaz ve bu yüzden yapmadığı hiçbir şey yoktur."[23] Ya da "benim söylediklerimi anlamak ve uygulamak çok kolaydır, fakat dünyada onları anlayabilecek ve uygulayacak hiç kimse yoktur."[24] Taoist düşüncede, Hint ve Sokrat düşüncesinde olduğu gibi, düşüncenin varacağı en yüksek nokta hiçbir şey bilmediğimizi bilmektir. "Bilmek ve hâlâ bilmediğimizi (düşünmek) en yüce (hünerdir). Bilmediğimiz halde (bildiğimizi) sanmak hastalıktır."[25] En yüce Tanrı'ya isim takılamıyacağı bu felsefenin sadece bir sonucudur. Son-gerçeği, son-Bir'i sözle ya da düşünceyle kavramak olanaksızdır. Lao-tse'nin koyduğu gibi "ayaklar altında çiğnenebilen bir Tao sonsuz değişmez olamaz. Ad konulan bir ad, sonsuz ve değişmez bir ad değildir."[26] Ya da bir başka anlatımla "Ona bakarız ama onu göremeyiz, ona (Görülemiyen) deriz. Dinleriz ama sesini alamayız duyulamayan deriz, tutmak isteriz ama yakalıyamayız, ona yakalanamayan deriz. Bu üç niteliğiyle tanımlanması olanaksız bir şeydir o ve böylece bu üç özelliği bir biriyle karıştırıp Bir Olan'ı elde ederiz."[27]

---

20) A.g.es. 132.
21) A.g.e. 133.
22) Mueller. age. s.69.
23) A.g.es. s. 79.
24) A.g.es. s. 112.
25) A.g.es. s. 113.
26) Ag.es. s. 47
27) A.g.es. s. 57.

"Aynı düşüncenin bir başka anlatımı Tao'yu bilen onun hakkında konuşmaya özel bir ilgi duymaz, onun hakkında konuşmaya her an hazır olan onu bilmez."[28]

Brahmanist felsefe (fenomenlerin) çeşitlilikle birlik arasındaki ilişkiyle ilgilenir. Fakat Hindistan'daki ve Çin'deki paradoksal mantık *Dualizmle* karıştırılmamalıdır. Uyum (birlik) kendisini oluşturan çelişik durumu kapsamaktadır. "Brahmanist düşünce, başlangıcından beri eşzamanlı, uzlaşmaz çelişkilerin paradoksu çerçevesinde örülmüştür. —gene de— doğal dünyanın beliren güçlerinin ve biçimlerinin özdeşliğidir..."[29] İnsanda olduğu gibi evrende de son güç, kavramlar ve duyular alanını aşar. Bu halde o "ne budur, ne de şu." Fakat Zimmer'in işaret ettiği gibi, "Bu, tamamen dualistik olmayan anlatımda; 'gerçekle gerçek dışı' arasında uzlaşmaz çelişki yoktur."[30] Çokluğun ardında birlik ararlarken Brahman düşünürleri, bir çift zıddın kavranması şeylerin doğasını yansıtmaz, aksine kavrayan aklı yansıtır sonucuna vardılar. Kavrayan akıl eğer doğru gerçeğe ulaşmak istiyorsa kendini aşmalıdır. Zıdlık, kendi içinde gerçeğin bir unsuru değil, insan aklının bir ulamı (kategorisi). Rig-Veda da ilke bu biçimiyle konmuştur: "Ben iki şeyim, yaşam gücü ve yaşam nesnesi, aynı anda iki şey." Düşüncenin yalnızca çelişkiler içinde kavrayabileceği fikri veda düşüncesinde çok daha ağır bir inanç doğurmuştur. Buna göre –en ince ayrımıyla– "felsefe cahilliğin en uç sınırından başka birşey değildir. Gerçekte Maya'nın en ince aldatmaca oyunlarından biridir" düşüncesine ulaşılmıştır.[31]

---

28) A.g.es. s.100
29) H.R. Zimmer, Philosophies of India, Pantheon books, New York 1951
30) Age.
31) Age.

Paradoksal mantığın Tanrı kavramı üzerinde dikkate değer etkisi vardır. Tanrı son gerçeği temsil ettiğine ve insan aklı gerçeği çelişkileriyle kavradığına göre, Tanrı hakkında olumlu hiçbir önermede bulunamaz. Veda'ya inananlara göre kadir-i mutlak ve alim-i mutlak olan Tanrı, cahilliğin son biçimi kabul edilir.[32] Burada Tao'daki adsızlığın, Tanrının Musa ya kendi adını adsız ad olarak söylemesinin ve Meister Eckhart'ın "Mutlak hiçliği"nin aralarında bir bağlantı vardır. İnsan asla son gerçekliği bilemez, bilebileceği, sadece yokluktur. "Tanrının ne olmadığını çok iyi bilse bile insan, gene de Tanrının ne olduğunu bilemez... Bu nedenle hiç bir şeyin doyuramadığı insan kafası, herşeyin en iyisine ulaşmak için uğraşır."[33] Meister Eckhart'a göre "Kutsal Bir inkârın inkârı ve yadsımanın yadsımasıdır... Her yaratıkta olumsuzluk vardır: biri diğeri olduğunu inkâr eder."[34] Tanrının Meister Eckhart için "Mutlak Hiçlik" haline gelişi çok sonraki bir sonuçtur, tıpkı Kabalah'taki son gerçekliğin "En Son" Bitimsiz Bir oluşu gibi.

Tanrı sevgisi kavramı konusundaki önemli farkı belirginleştirmeye zemin hazırlamak için Aristo mantığı ile pradoksal mantık arasındaki farkı irdeledim. Paradoksal mantığın öğreticileri, insanın gerçeği ancak çelişkiyle kavrayabileceğini, son gerçekliği, Bir'in kendisini akılla kavramanın olanaksız olduğunu, söylemektedirler. Bu kişiyi son amacı *akılla* aramaması sonucuna götürür. Akıl bizi sadece kendisinin erişilmek istenen yanıtı veremiyeceği bilgisine ulaştırır. Düşünceler düşünceler dünyası çelişkilere takılır kalır. Dünyayı tümüyle kavramanın yolu, düşüncede değil, eylemde birliğin uygulanmasında yatmaktadır. Böylece paradoksal mantık, bizi, tanrı sevgisi-

---

32) C.F. Zimmer Age. 424.
33) Age.
34) Age.

nin, ne kafadaki Tanrı bilgisi ne de kişinin Tanrıyı sevdiğini düşünmesi olduğu sonucunu götürür. Tanrı sevgisi Tanrıyla birliği yaşama edimidir sonucuna varmaktadır. Bu, kişinin doğru yaşam biçimine önem vermesine yol açar. Yaşamın tümü, en küçük ayrıntısından en büyük olayına dek Tanrı bilgisine adanmıştır. Bu bilgi doğru düşünceyle değil, doğru eylemle kazanılacaktır. Bu, doğu dinlerinde tüm inceliğiyle görülebilir. Brahmanizm'de olduğu gibi, Budizm ve Taoizm'de de dinin son amacı, doğru inanç değil, doğru eylemdir. Aynı vurgulamayı Musevilikte de bulmaktayız. Musevi geleneğinde inançlarda bir bölünme yoktur, (tek büyük istisna, Ferisi'lerle Saduke ayrılığıdır ki bunun da temelinde iki zıt sosyal sınıf yatmaktadır). Musevilikte (özellikle yaşadığımız çağın başından bu yana) öne çıkarılan doğru yaşam biçimi, Halacha'dır (bu kelime, bütünüyle Tao ile aynı anlamı taşımaktadır.)

Çağdaş tarihte aynı ilke Spinoza, Marx ve Freud tarafından öne sürülmüştür. Spinoza'nın felsefesinde önem, doğru düşünceden doğru yaşamaya kaydırılmıştır. Marx aynı ilkeyi şu sözlerle dile getirir: "Filozoflar dünyayı farklı biçimlerde yorumlamışlardır, görev ise dünyayı değiştirmektir." Freud'un paradoksal mantığı onu, ruh çözümlemesiyle tedaviye, kişiyi daha derinden tanımaya götürmüştür.

Paradoksal mantığın görüşüne göre önemli olan düşünce değil eylemdir. Bu tavrın birçok başka sonuçları vardır. Her şeyden önce bu tavır Hint ve Çin dinlerinde rastlanan *hoşgörüyü* doğurmuştur. Doğru düşünce son gerçek ve kurtuluşa götüren yol değilse, başkalarıyla, düşünceleri bizlerle aynı olmayan insanlarla kavga anlamsızdır. Bu hoşgörü, karanlıkta fili tanımlamaları istenen adamların öyküsünde pek güzel dile getirilir. Adamlardan biri filin hortumunu belleyerek "bu hayvan hortuma benzi-

yor" der, bir başkası kulaklarına dokunup "Bu hayvan yelpaze olsa gerek" diye yanıtlar, üçüncü adam filin bacaklarına uzatıp elini, hayvanı sütuna benzetir.

İkinci olarak paradoksal mantığın görüşü bir eliyle *dogmayı, diğer eliyle bilimi* geliştirmenin yerine *insanın niteliğini değiştirmeye* önem verilmesine yol açar. Hint, Çin ve mistik görüşlerde kişinin dinsel görevi doğru düşünmek değil, doğru hareket etmek ve/veya Birle yoğun bir düşünce eyleminde olmaktır.

Batı felsefesinin genel çizgisine göre doğru olan bunun zıddıdır. Son gerçeği doğru düşüncede bulması beklendiği için, doğru eylem önemini korumuş fakat en önemli yer doğru düşünceye verilmiştir. Dinin evriminde bu durum, doğmaların formulasyonuna, bu doğmatik formulasyonlar üzerine bitmez tükenmez tartışmalara ve "inançsızlara" ve kiliseye karşı çıkanlara karşı bağışlamasız bir tavıra yol açmıştır. Sonunda dindar tavrın temeli "Tanrıya inanmak" olarak öne çıkmıştır. Elbette bu, kişinin doğru yaşaması gerektiği hususunda bir kavramın olmadığı anlamını taşımaz. Fakat, gene de Tanrıya inanan kişi *—Tanrıyı yaşamasa da—* kendini, Tanrıyı içinde yaşatıp da ona inamayan kişiden üstün tutar.

Düşünceye verilen önemin tarihsel olarak son derece önemli bir başka sonucu daha vardır. Gerçeğe düşüncede ulaşmak, sadece dogmaya değil aynı zamanda bilimin doğmasına da yol açmıştır. Bilimsel düşüncede, doğru düşünce, aydın olma dürüstlüğü gerektirdiği kadar bilimsel düşüncenin pratiğe uygulanmasını da —ki bu tekniktir— gerektirmektedir.

Kısaca, paradoksal mantık hoşgörüye ve kişinin kendisini değiştirmesi doğrultusunda bir çabaya yol açmıştır. Aristo'cu görüş ise, dogmaya ve bilime, Katolik Kilisesine ve atom enerjisine ulaşmıştır.

Tanrı sevgisine ilişkin bu iki görüş arasındaki farklılığın sonuçları genel olarak anlatıldı, şimdi iş konuyu kısaca özetlemeye kaldı. Batıda yaygın olan din sisteminde Tanrı sevgisi Tanrıya, Tanrının varlığına O'nun Adaletine ve sevgisine inanmakla temelde aynı anlama gelmektedir. Tanrı sevgisi özünde düşünsel bir olaydır. Doğu dinlerinde ve mistisizmde, Tanrı sevgisi yoğun birolma duygusunu duymak, yaşamın tüm eylemlerinde bu sevgiyle sıkıca kenetlenmektir. Bu amaca en köklü formulasyonu Meister Eckhart getirmiştir. "Eğer ben bu nedenle Tanrıya dönüştürülmüşsem ve o beni Kendisiyle bir kılmışsa şu halde hiç bir ayırım yoktur aramızda. Bazı insanlar sanki Tanrı orada, onlar burada duruyorlarmışcasına Tanrıyı görüvereceklerini hayal ediyorlar. Ne varki gerçek dışıdır bu Tanrı ve Ben: biz biriz. Tanrıyı, onu tanıyarak içime alırım. Tanrıyı severek içine girerim onun."[35]

Şimdi kişinin ana babasına duyduğu sevgiyle Tanrı sevgisi arasındaki önemli paralelliğe geri dönebiliriz. Çocuk yaşama "tüm varlığının temeli" olan annesine bağlı olarak başlar. Kendisini çaresiz hisseder ve annesinin onu saran sevgisine gereksinim duyar. Ardından muhabbetinin yeni merkezini oluşturan babasına yönelir, baba düşünce ve eylemini yönlendiren bir ilkedir. Bu aşamada babasının beğenisini kazanma ve onun kırılmasından kaçınma dileğindedir. Tamamen olgunlaşma evresinde kendisini anna-babasının kişi olarak koruyucu ve hükmedici gücünden kurtarmış, annelik ve babalık ilkeleri kendi içinde oluşturmuştur. Kendi kendisinin ana babası olmuştur, kendisi anne ve babadır. İnsanoğlunun tarihinde de aynı gelişmeyi görmekte ve sezinlemekteyiz: Tanrıya olan ilk sevgi Tanrı anaya olan çaresiz bağlılıktır. İteatle bağlı olduğumuz Baba Tanrıdan geçilerek Tanrının dışsal bir

---

35) Meister Eckhart. Age -s. 181-82.

güç olmaktan çıkıp, insanın içinde sevgi ve adalet ilkelerine dönüştüğü, onunla bir olduğu ve sonunda Tanrıdan ancak simgesel ve şiirsel bir dille söz edildiği olgunluk evresine varılır.

Tüm bunlardan varılacak nokta Tanrıya olan sevginin kişinin ana babasına duyduğu sevgiden ayrılamayacağıdır. Eğer kişi annesine, kabilesine ulusuna duyduğu sapkın bağlılıktan kendini kurtaramaz, cezalandıran ve gönlünü alan babaya ya da herhangi bir otoriteye çocukça bağlılığını sürdürse, Tanrıya hiç de daha olgun bir sevgi besleyemez ve böylece onun inancı, Tanrının koruyucu anne ya da cezalandırıcı baba olduğu dinin ilk evrelerine takılı kalır.

Çağdaş dinlerde en erkeni ve en ilkelinden en gelişmiş üst düzeye varmışına kadar tüm aşamaları bulabiliriz. "Tanrı" sözcüğü kabile şefini ifade ettiği kadar, "Mutlak Hiçliği" de ifade etmektir. Aynı şekilde, Freud'un gösterdiği gibi herkes bilinç dışında çaresiz bebekliğinden başlıyarak tüm evreleri bulundurur. Burada soru, onun hangi noktaya kadar büyüdüğüdür. Kesin olan tek şey vardır: Tanrıya duyduğu sevginin gerçek niteliği çokluk bilinç dışıdır. —Sevginin ne olduğuna ilişkin olgunlaşmış bir *düşünce* ile sarılıp akla uygun hale getirilmiştir. İnsan sevgisi bundan da öte kişinin ailesiyle olan ilişkisine doğrudan bağlıdır ve son çözümlemede içinde yaşadığı toplum yapısına dayanmaktadır. Eğer toplum yapısı bir otoriteye boyun eğiyorsa ister otorite açık ve seçik görülsün, ister pazar ve kamu düşüncesiyle genel olsun — onun Tanrı kavramı çocukça olacak, olgunlaşmış kavramdan çok uzaklarda bulunacaktır.

III. BÖLÜM

SEVGİ VE ÇAĞDAŞ BATI TOPLUMUNDA SEVGİNİN YOZLAŞTIRILMASI

Eğer sevgi olgunluk, üretici kişilik gerektiriyorsa, ileri uygarlıkta yaşayan bir birey için sevebilme yetisi, o uygarlığın ortalama insan üzerindeki etkisine bağlıdır. Çağdaş batı uygarlığından söz ettiğimize göre, batı uygarlığının toplumsal yapısını ve onun sonucu olarak ortaya çıkan ruhsal yapının sevginin gelişmesine uygun olup olmadığını sormak gerekir. Bu soruya verilecek yanıt olumsuzdur. Batıdaki yaşımımızı izleyen bir tarafsız gözlemci kardeşlik sevgisinin, anne sevgisinin ve cinsel sevginin az rastlanan olgular olduğunu görecek ve bunların yerlerinin gerçekte yozlaşmış sevgi biçimleri olan bir çok sahte sevgiyle doldurulduğuna kuşku duymayacaktır.

Kapitalist toplum bir yandan politik özgürlük ilkesi, diğer yandan tüm ekonomik ve toplumsal ilişkileri pazarın düzenlediği bir temel üzerinde yükselmektedir. Meta pazarı malların hangi koşullarda alınıp satılabileceğini belirler, emek pazarı ise emeğin alınıp satılmasını düzenler. Yararlı şeyler ve yararlı insan enerjisi ve hüneri beraberce zora başvurmaksızın dolandırıcılık yapılmadan pazar koşulları altında alınıp satılacak mallara dönüşürler. Ayakkabılar yararlı ve gerekli olabilirler, ama pazarda ta-

lep edilmiyorlarsa hiç bir ekonomik (değişim değeri) yoktur. İnsan güç ve hünerinin de eğer var olan piyasa koşulları altında bir talebi yoksa değişim değeri de yoktur. Sermaye sahipleri iş gücünü satın alıp ona yatırdıkları sermayenin kârlığı için çalışmasını buyurabilirler. Emek sahipleri ise güç ve hünerlerini var olan piyasa koşulları altında sermaye sahibine satmak durumundadırlar, aksi halde açlıktan ölürler. Bu ekonomik yapı değerlerin hiyerarşisini yansıtır. Sermaye emeğe buyurur, sonunda cansız, ruhsuz şeyler, yaşayan emekten insanoğlunun gücünden daha değerli hale gelir.

Bu olgu kapitalizmin başlangıcından buyana temel yapısını oluşturmuştur. Bu durum her ne kadar çağdaş kapitalizm için de geçerliliğini korumaktaysa da bir dolu değişime uğrayarak çağdaş kapitalizme bu günkü özgün niteliğini kazandırmış ve bu etmenler çağdaş insanın karakterinin belirlenmesinde önemli etkilerde bulunmuşlardır. Kapitalizmin gelişmesinin sonucu olarak sürekli bir şekilde sermayenin merkezileşip, yoğunlaştığına tanık olmaktayız. Büyük işletmeler boyutlarını sürekli olarak büyütüp geliştirirken küçükler arada ezilip yitiyorlar. Bu dev işletmelere yatırılan sermayenin sahipleri yönetimden her geçen gün biraz daha uzaklaşıyorlar. Yüzbinlerce hisse senedi sahibi işletmeyi elinde tutuyor, yönetim ise, iyi para alan, ama işletmenin mülkiyetine sahip olmayan bir grup yöneticinin elinde. Bu yöneticiler işletmenin en yüksek kâra erişmesini istemekten çok işletmenin, dolayısıyla kendi güçlerinin büyümesine önem vermektedirler. Sermayenin merkezileşmesi ve güçlü bir yöneticiler katmanının oluşması işçi hareketinin gelişmesiyle at başı gitmektedir. İşçinin sendikalaşmasıyla, tek işçinin iş gücü pazarında tek başına pazarlığa girmesinin önü alınmıştır. Artık işçide büyük işçi sendikalarında birleşmiş, onu sanayi devlerine karşı koruyacak güçlü bir önder kadroya sahip olmuştur. Sermaye alanında olduğu gibi işçiler ara-

sında da, ister iyi olsun ister kötü, ağırlık bireyden yöneticilerin eline geçmiştir. Böylece çok büyük sayılarda insan bağımsızlıklarını yitirerek, dev ekonomik imparatorlukların yöneticilerine bağımlı hale gelmişlerdir.

Sermayenin merkezileşmesinin bir başka önemli sonucu da işin özgün bir biçimde düzenlenmesidir. Geniş ölçüde merkezileşmiş işletmelerde yer alan katı işbölümü, bireyin birey olma niteliğini yitirmesine neden olmakta onu makinanın bir parçası haline getirmektedir. Çağdaş kapitalizmde insan sorunu şöyle formüle edilebilinir:

Çağdaş kapitalizm büyük sayılarla, uysallık içinde bir araya gelecek insanlara gereksinim duyar. Bunlar giderek artan bir şekilde tüketime yönelmeli, beğenileri kalıplaşmalı ve kolayca etkilenip yönlendirilmelidirler. Çağdaş kapitalizm kendini özgür ve bağımsız hisseden, hiçbir otoriteye ilkeye ya da özduyuya kul olmamış insanlara gereksinim duyar - ama bunların, buyruk almaya, kendilerinden isteneni yapmaya, toplumsal mekanizmayla sürtüşmeden yaşamaya yatkın olmalarını ister. Öyle ki zor kullamadan yönlendirilmeli, öndersiz yönetilmeli ve iyi ya da kötü bir amaca sahip olmadan çalıştırılmalıdırlar.

Bundan ne sonuç çıkar? Çağdaş insan kendisinden, çevresindeki insanlardan ve doğadan yabancılaştırılmıştır.[1] İnsan bir meta haline dönüştürülmüş, yaşam güçlerini var olan pazar koşulları altında kendisine en fazla kârı getirecek alana yatırması sağlanmıştır. İnsan ilişkileri, kendi güvenliklerini sürüye bağlı olmakta, düşünce, duygu, ve eylem yönünden diğerlerinden ayrı olmakta gören, birbirine yabancılaşmış otomatların ilişkileri haline getirilmiştir. Merkez birbirine olduğunca yakın olmaya çaba

---

1) Yabancılaşma konusunda daha geniş bilgi için bak "The Sane Society" E. Fromm, Rinehart and Company, New York 1955.

harcarken diğer yandan kendini tümüyle yalnız hisseder, tek başınalığının herzamanki sonucu olan derin bir güvensizlik, huzursuzluk, ve suçluluk duygusuna gömülür. Uygarlığımız kişinin bu tek başınalığını bilince çıkartmasını engelleyecek birçok oyalayıcı şeye sahiptir: herşeyden önce sıkıca düzenlenmiş ve makineleştirilmiş çalışma düzeni insanı en temel insanca isteklerinden, kendini aşma ve bir-olmadan habersiz kılar. Bu tek düzelik insanda bir doyum yaratmadığı için insan bu bilince çıkartamadığı sıkıntıdan eğlenceyle, eğlence sanayiinin ona sunduğu müzik ve filimlerle kurtulmayı dener. Bundan başka eski eşyalarını değiştirip durmadan yeni birşeyler alarak kendini avutur. Çağdaş insan Huxley'in *Kahraman Yeni Dünyada* çizdiği tipe çok benzemektedir: karnı tok sırtı pek, cinsel yönden doygun kişiliği gelişmemiş, çevresindeki insanlarla son derece düzeyde ilişkiler kuran, Huxley'in sıraladığı "Birey hissederse toplum sendeler" ya da "Bugün sahip olabileceğin eğlenceyi yarına bırakma" sloganlarıyla yönlendirilen bir kişidir o. Günümüzde insanların mutluluğu "eğlenmeğe" dayanmakta, eğlenmenin altındaysa "almanın", tüketmenin doygunluğu yatmaktadır. Dünya bizim açlığımızı giderecek büyük bir nesne, bir elma, bir şişe, bir memedir; biz durmadan emer, birşeyler bekler ve umarız - ve sürekli düş kırıklıklarına uğrarız. Karakterimiz değiştokuş etmek, almak, tüketmek, değiştirmek üzerine kurulmuştur. İster ruhsal olsun ister nesnel ne varsa herşey tüketimin ve değiş tokuşun nesneleri haline gelmişlerdir.

Sevgiye ilişkin durum da zorunlu olarak çağdaş insanın bu toplumsal yapısına göre biçimlenmiştir. Otomatlar sevemezler. Onlar sadece "kişilik paketleri"ni birbirleriyle değiştirirler ve ucuzca kapatma peşinde koşarlar. Bu yabancılaşmış yapının en belirgin, özellikle evlilikte, sevgi gösterme biçimi "çift" kavramıdır. Mutlu evlilik üzerine tüm yazılanlar birbiriyle iyi geçinen bir çifti tanımlar. Bu

tanımlama uyum içinde çalışan işçi kavramından pek farklı değildir. Böylesi bir kişi "tam anlamıyla bağımsız" olmalı, işbirliği yapabilmeli, bağışlayıcı ama aynı zamanda tutkulu ve saldırgan olmalıdır.

Bu nedenle evlenme kılavuzu kocanın, karısını "anlaması" gerektiğini ve ona yardımcı olmasını öğütler. Karısının yeni giysisini övmeli, pişirdiği yemeklerden dolayı iltifat etmelidir. Diğer yanda kadın, eve yorgun argın, sinirli ve gergin gelen kocasını anlamalı, onun *işindeki* sorunlardan söz edişini ilgiyle dinlemeli, doğum gününün unuttuğu zaman öfkelenmeyip bağışlayıcı olmalıdır. Bu tüm yaşamları boyunca birbirine yabancı kalan, "candan bağlılığa" ulaşamayan iki insanın, karşılıklı nezaketle davranma ve birbirlerini rahat ettirme çabalarının, iyi işleyen ilişkilerinin toplamından başka birşey değildir.

Böylesi sevgi ve evlilik kavramında asıl önemli olan tek başına olmanın dayanılmaz duygusundan kaçıp bir şeye sığınmaktır. "Sevgide" insan en azından yalnızlıktan kaçıp sığınacağı bir liman bulabilir. İki kişi, dünyaya karşı bir tür ortaklık kurar ve bu *iki kişilik* bencilliğin sevgi olduğu yanılgısına düşülür.

Çift olmanın özüne ve karşılıklı anlayışa verilen önem oldukça yakın zamanda yer alan bir gelişmedir. Bundan önce, Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda, karşılıklı cinsel doyum sevgi bağlarının ve mutlu evliliğin koşulu sayılıyordu. Evliliklerde pek sık rastlanan huzursuzlukların kaynağı çiftlerin "cinsel uyum" sağlayamaması olarak kabul ediliyordu. Bu eksikliğe neden olarak da bilgisizlik nedeniyle "doğru" cinsel davranışa sahip olmamaları, çiftlerden birinin ya da her ikisinin hatalı cinsel tekniğe sahip olmaları gösteriyordu. Bu eksikliği "gidermek" ve bu birbirini sevemeyen talihsiz çiftlere yardımcı olmak için birçok kitap, doğru cinsel ilişki konusunda yol gösteriyor, öğüt veriyor, eğer yazılan ve söylenenlere uyulursa mutluluğa

ve sevgiye kavuşabileceklerini muştuluyordu. Bunun ardında yatan düşünce ise, sevgi cinsel zevkin çocuğudur. Ve eğer iki insan birbirini cinsel olarak doyurmayı öğrenirse bu kişiler birbirlerini severler. Bu görüş o zamanlar yaygın olan, doğru teknik sadece sanayideki üretim sorunlarına çözümler getirmez, ayrıca tüm insan ilişkilerine de doğru çözüm getirir yanılgısının sonucuydu. İnsanlar bu görüşün karşıtının doğru olduğunun bilincinde değillerdi.

Sevgi yeterli cinsel doyumun sonucu değildir, tersine cinsel mutluluk -hatta onca sözü edilen cinsel teknik sevginin sonucudur. Eğer bu savın, günlük gözlemlerimizin yanısıra ispatı gerekiyorsa, böylesi kanıtları ruhbilimsel kayıtlarda bulmak mümkündür. En yaygın cinsel sorunların araştırılmasında - kadınlarda soğukluk, erkeklerde çeşitli biçimleriyle şöyle ya da böyle ruhsal iktidarsızlık - nedeni yanlış teknik kullanmak olmadığı sevmeyi engelleyen içsel yasaklar olduğu görülmüştür. Karşı cinsten korkmanın ya da ona duyulan nefretin altında kişinin kendisini bir bütün olarak vermesini, kendiliğinden hareket etmesini cinsel eşine güvenmesini, engelleyen zorluklar yatmaktadır. Eğer cinsel iç yasakları olan kişi nefret ve korkudan kurtulabilirse sevebilen kişi haline gelebilecek, cinsel sorunları çözümlenecektir. Aksi halde cinsel teknik üzerine edineceği yığınla bilginin ona hiç bir yararı olmayacaktır.

Her ne kadar ruh çözümsel tedaviyle elde edilen bilgiler, doğru cinsel tekniği bilmenin cinsel mutluluk ve sevgi yaratacağı savını çürütmüşse de, karışlıklı doyumun sevgiyi doğurduğu savı Freud'un kuramlarıyla güç kazanmıştır. Freud'a göre sevgi, temeli cinselliğe dayanan bir olgudur. "İnsan kendisine en büyük zevki, cinsel (cinsel organlarla) sevişmenin verdiğini deneyleriyle bulmuştur ve böylece cinsel sevgi insanın her türlü mutluluğunun"

öncüsü olmuş ve o, mutluluğunu cinsel ilişkilerde, cinsel organlarla birleşme yollarında aramayı yaşamının ana noktası haline getirmiştir.[2]

Freud'a göre kardeş sevgisi de cinsel isteğin bir sonucudur. Ama burada cinsel içgüdü "engellenmiş amaç"a dönüşmüştür. "Aslında, amacı engellenmiş sevgi başlangıçta cinsel sevgiyle doludur ve insanın bilinç dışı düşüncesinde durum böyledir."[3] Gizemli yaşamımızın özünü oluşturan kaynaşma, bir-olma duygusunun kökünde yatan başka insanlarla birleşme isteği Freud'a göre hastalıklı bir fenomenden ilk sınırsız narsizme dönmekten başka birşey değildir.[4]

Freud'a göre sevginin bir adım ötesi içinde kendi mantığı olmayan bir olgudur. Mantıksız sevgiyle, olgun bir kişiliği gösteren sevgi arasında ona göre bir ayırım yoktur. Bir yazısında Freud aktarma sevgiden söz eder, ona göre aktarma sevgiyle "normal" sevgi arasında bir ayırım yoktur.[5] Âşık olmak her zaman aptallıktır, gerçeklere göz kapatmaktır, zorlayıcılıktır ve çocukluktaki sevgi nesnelerine aktarılımdır. Freud'a göre olgunluğun en yüksek başarısı olan mantıklı bir sevginin incelenmeye değer yanı yoktur, çünkü böyle birşey yoktur.

Bununla birlikte, sevgi kavramının cinsel çekiciliğin ya da bunun bilinçte duygu olarak yansıması olan cinsel doygunluğun sonucu olduğu düşüncesinde Freud'un görüşlerinin etkisini abartmak yanlış olur. Aslında nedensel bağ ters yönde çalışmaktadır. Freud'un görüşlerini bir oranda 19 yy. düşüncesi etkilemiştir. Ki bunların bir bölü-

---

2) Freud. civizilation and its discontest, translated by J. Riviere The Hogarthpress London, 1953, p. 69.
3) age. 69.
4) age. 69
5) Freud Gesante Werke, London.

mü Birinci Dünya Savaşı sonrasının da tutunan görüşleri olmuşlardır. Freud'un ve halkın görüşlerini etkileyen etmenlerden bazıları, başta Viktorya çağının katı ahlak anlayışına tepki olarak çıkmıştır. Freud'un kuramını belirleyen bir diğer etmen kapitalist yapı üzerinden temellenen insan kavramıdır. Kapitalizmin insanın doğal gereksinimlerini karşıladığını kanıtlamak için insanın doğuştan yarışmayı sevdiğini ve karşılıklı nefretle dolu olduğunu göstermek gerekiyordu. İktisatçılar bunu kâr etmeye olan doymak bilmez hırs olarak "kanıtladılar", Darvin'ciler en güçlünün yaşamını sürdürdüğü savıyla katıldılar onlara ve Freud aynı yere, erkeğin toplumsal baskılar yüzünden gerçekleştiremediği bütün kadınları elde etmek için bitimsiz bir arzuyla dolu olduğu savıyla vardı. Bu nedenle tüm erkekler birbirlerini kıskanmaktaydılar, ve bu karşılıklı kıskançlık ve yarışma tüm sosyal ve ekonomik nedenler kalksa bile sürecekti.[6]

Sonuç olarak Freud 19. yy. da yaygın olan maddecilik tarafından geniş ölçüde etkilendi. Buna göre tüm düşünsel olguların temeli fizyolojik olgularda bulunuyordu. Bu yüzden sevgi, nefret, tutku, kıskançlık Freud tarafından cinsel içgüdünün dışa yansıyan çeşitli biçimleri olarak açıklandı. Freud en önemli gerçekliğin tümüyle insanlığın var oluşunda, birincil olarak herkes için aynı olan insan olma durumunda ikincil olaraksa toplum yapısının özgün yapısı tarafından belirlenen insanın deneyiminde yattığını göremedi. Böylesi bir maddeciliği aşan kesin adımı Marx "Tarihsel Maddecilik"le atmış insanı tanımaya yarayan anahtarın insanın ne bedeni ne yiyecek gereksinmesi ne de mülkiyet içgüdüsü olduğunu fakat insanın tüm yaşama sürecinin onun "yaşam deneyimi" olduğunu söylemiştir. Freud'a göre tüm içgüdüsel isteklerin engellenmeden do-

---

6) The Leaven of Love. Izzetle de Forest Harpe and Brothers New York 1954

yurulması ruh sağlığı ve mutluluk verecektir. Ne var ki klinik gerçekler, tüm yaşamlarını hiçbir sınır tanımadan cinsel doygunluk peşinde koşmakla geçiren erkek ya da kadınların mutluluğa ulaşamadıklarını ve çokluk nevrozlu çatışmalar ve hastalıklardan acı çektiklerini göstermektedir. Tüm içgüdüsel isteklerin karşılanması sadece mutluluğa temel olmamakla kalmıyor, deliliği bile önleyemiyor. Ayrıca Freud'un görüşlerinin 1. Dünya Savaşı sonrası yaygınlık kazanmasının bir nedeni de kapitalizmin özünde yer alan değişikliklerdir. Bu dönemde tasarruftan harcamaya, ekonomik başarının unsuru olarak kemerleri sıkmadan alabildiğine genişleyen bir pazara, otomat bireye alabildiğine doygunluk verilmeye geçildi. Metanın tüketiminde olduğu gibi hiçbir isteğin doyurulmaksızın bırakılmaması cinsel alanda da en yaygın eğilim oldu.

Freud'un kavramlarıyla, değerli ruhbilimci H.S. Sullivan'ın ruh çözümleme sisteminde özelikle cinsellik ve sevgi konularında Freud'la çatıştığını görmekteyiz.

Sullivan'ın görüşüne göre sevgi ve yakın dostluk ne anlama gelmektedir, bunu görelim. "Yakınlık iki insan arasında hertürlü kişisel değerlerin kabul edildiği durumdur. Kişisel değerlerin kabul edilmesi benim işbirliği dediğim bir ilişki biçimi gerektirir. Bununla anlatmak istediğim insanın davranışlarını karşısındakinin gereksinmelerine göre düzenlediği, bu düzenlemenin giderek birbiriyle daha çok bütünleşen -bir başka deyişle birbirine giderek daha çok yaklaşan- karışlıklı doyum ve koruma işlemleridir.[7] Eğer Sullivan'ın söylediklerini bu karmaşık anlatımdan kurtarırsak, sevginin özü işbirliği olarak çıkar ortaya, böylesi bir durumda bu iki kişi "Biz etkenliğimizi, üstünlük ve değerlilik duygularımızı korumak için oyunu kurallarına uygun oynuyoruz."[8]

---

7) H.S. Sullivan, The Inderpersonal Theory of Psuchıatr New York 1953
8) Age. 246.

Nasıl Freud'un sevgi üzerine görüşleri 19. yy. kapitalizminin ataerkil erkeğinin deneyimlerini dile getiriyorsa, Sullivan'ın tanımı da 20. yy'lın yabancılaşmış, pazarcı kişiliğini anlatır. Bu "iki kişilik bencilliğin" ortak çıkarlarında birleşmiş, düşman bir yabancı dünyaya karşı iki kişinin direnmesinin tanımlanmasıdır. Sullivan'ın yakınlık tanımı "ortak amaçlara ulaşmak için davranışlarını karşındakinin gereksinmelirene göre düzenlediği"ne inanılan herkesi, işbirliği yapan bir çifti ya-da grubu içerebilir. (Sullivan'ın burada *belirtilen* gereksinmelerden söz etmesi dikkate değer bir noktadır, oysa sevgi için en azından iki insan arasındaki *belirtilmeyen* gereksinmeler diyebiliriz.)

Karşılıklı cinsel doyum, *"ikili uyum"* ve yalnızlıktan kaçma olarak sevgi, çağdaş batı dünyasında yozlaşan sevginin iki "normal" biçimidir. Bunların her ikisi de toplum tarafından biçimlendirilen sağlıksız sevgilerdir. Kişilerin kendilerine göre biçimlendirdikleri birçok hasta sevgi türü vardır.

Bunlar kara sevdayla sonuçlanan ve ruh doktorları tarafından ve giderek halk tarafından nevrozlu kabul edilen sevgilerdir. Bunlardan sıkça rastlananları aşağıda örnek olarak anlatacağım. Nevrozlu sevginin temel koşulu "aşıkların" her ikisinin ya da içlerinden birinin anne ya da babaya bağlı kalması, gelişkin yaşında, anne ya da babasına karşı küçükken duyduklarını, korkularını, onlardan beklediklerini sevgilisine yöneltmesidir. Böyle kişiler çoçukça bağlılıktan kendilerini alamazlar - büyüdüklerinde tek istekleri bu bağlılığı yeniden oluşturmaktır. Bu durumda o kişi, zekasıyla ve toplumsal olarak gerçek yaşında ise de duygusal olarak iki, beş ya da oniki yaşındadır. Daha uç durumlarda kişinin bu duygusal geriliği onun toplumsal etkenliğini de engeller. Çok uç olmayan durumlarda çatışma, çatışmaya yakın kişisel ilişkiler sınırındadır.

Daha önce incelediğimiz anne ya da baba merkezli kişilere ilişkin duygusal gelişmeleri, anneye çocukça bir bağlılıkta takılıp kalmış erkekleri ele alalım şimdi. Bunlar sanki henüz süt bebekleri gibidirler. Bu adamlar hâlâ kendilerini çocuk gibi hissederler, annesinin koruyuculuğuna, sevgisine, sıcaklığına, bakımına ve hayranlığına gereksinimleri vardır. Annelerin koşulsuz sevgisini, salt çocuk oldukları için, çaresiz oldukları için kendilerine gösterilen sevgiyi ararlar. Bu tür erkekler kendilerini bir kadına sevdirmek istediklerinde, çokluk fazlasıyla yumuşaktırlar, bu o kadının sevgisi kazanıldıktan sonra da sürer. Oysa kadına olan bağlılıkları (aslında tüm insanlara), yapay ve sorumsuzdur. Amaçladıkları sevilmektir, sevmek değil. Böylesi erkeklerde çokluk önemli boyutlarda kendini beğenmişlik ve az ya da çok açığa çıkmamış büyük fikirler vardır. Eğer aradıkları doğru kadını bulurlarsa güvenlik duyar, mutlu olur, mutlu oldukça da çok sevgi gösterirler; çekicidirler, aldatıcı olmalarının nedeni de budur. Fakat bir süre sonra kadın, onların fantastik beklentilerini karşılamayı sürdürmeyi kesince çatışmalar, pişmanlıklar büyümeye başlar. Kadın erkeğe benğenisini her zaman göstermez. Kendi yaşamını yaşamak ister, sevilmek ve korunmak gereksinimi duymaya başlarsa ve uç noktalarda, erkeğin başka kadınlarla olan ilişkilerini bağışlamazsa -ya da bu ilişkilere karşı hayranlığını belli etmezse- erkek çok derinden kırılır, umutsuzluğa düşer ve çokluk bu duygusunu gizleyerek, kendi kendini "o kadının kendisini sevmediğini, bencil olduğunu, üstünlük tasladığını" söyleyerek aldatır. Şefkatli bir annenin sevgisinin işareti olan sevimli bir çocuğa gösterilen davranışlardan en ufak eksikliği sevgisizliğin kanıtı olarak gösterir. Bu tür erkekler sevgi gösteren davranışlarını, beğenilmek isteklerini çokluk gerçek sevgiyle karıştırırlar, bu nedenle de kendilerine haksızlık edildiği kanısındadırlar. Kendilerini büyük sevgiler taşıyan kişilermiş gibi görür ve sevgililerinin, on-

ların sevgilerini değerlendiremediğinden acı acı yakınırlar.

Anne -merkezli kişi çok az durumda önemli rahatsızlıklar duymadan sürdürebilir yaşamını. Eğer annesi onu korumanın da ötesinde aşırı bir şekilde sevmişse -belki çocuğa hükmetmiş ama onu kırmamış- eğer annesinin benzeri bir kadınla evlenmişse ve eğer özel yetenekleri ve üstünlükleri, çekiciliğini kullanmasına ve kendisine hayranlık duyulmasına yol açabiliyorsa -başarılı bir siyasetçi gibi- daha üst düzeyde bir olgunluğa erişemese de böyle bir erkek toplumsal olarak "uyumluluğunu" korur. Ama daha az uygun koşullarda -ki böylesi durumlara daha çok rastlanır- o erkeğin, toplumsal yaşam olmasa bile sevgi yaşamı ciddi düş kırıklığına uğrayacaktır. Bu tür kişiliğe sahip olanlar yalnız bırakıldıklarında sık sık iç çatışmaları, huzursuzluk ve ruhsal çöküntü duyarlar.

Hastalığın daha ileri biçimlerinde anneye olan bağlılık daha derin ve daha akıl dışıdır. Bu konumda istenen, simgeyle açıklarsak, annenin koruyucu kollarına, ya da doyurucu göğsüne geri dönmek değil, tümüyle kavrayıp alan -ve tümüyle yok eden- rahmine geri dönmektir. Eğer akıllılığın özelliği rahimden kurtulup dışarı çıkmaksa, akıl hastalığının özelliği rahime doğru çekilmek, gerisin geriye onun tarafından emilmektir. Bu da yaşamdan geri alınmak demektir. Bu tür bağlılığa kendini çocuğuna yutucu yok edici bir biçimde bağlıyan annelerin ilişkilerinde rastlanır. Bazen sevgi bazen görev adına küçük çocuğu, biraz palazlanmışını, gelişmiş adamı, içlerinde tutmak isterler. Çocukları onlarsız nefes alamaz, sevemez, sevse bile bu, ancak yüzeysel cinsel sevgi düzeyindedir. Tüm diğer kadınları aşağılarlar, böylesi bir adam özgür ve bağımsız olamaz, yaşamları boyunca suçlu ve sakat kalırlar.

Annenin bu, yıkıcı, içine alıcı yanı, anne olgusunun olumsuz yanıdır. Ana çocuğa can verdiği gibi, verdiği ca-

nı geri de alabilir. Yaratan ve yok eden odur, sevgi mucizeleri yaratabilir, ama hiç kimse onun kadar yaralayamaz. Dinsel imajlarda —Hindu tanrıçası Kali gibi— ve düşsel simgelerde aneliğin bu iki yanına rastlanabilir.

Temel yönelimin babaya olduğu durumlarda, daha değişik nevroz türlerine rastlanır.

Annesi soğuk ve kayıtsız —biraz da annesinin bu soğukluğu sonucu— tüm sevgi ve ilgisini oğlunda yoğunlaştırmış bir erkeğin durumunu ele alalım. O "iyi bir babadır" bunun yanında hükmeden bir babadır. Oğlunun yaptıkları onu memnun ederse onu över, armağanlar verir, sever, oğlu onun hoşuna giden şeyler yapmadığı anda azarlar, ilgisini keser. Çocuk tek sevgi kaynağı olan babaya kul olur. Yaşamdaki tek amacı, babasının hoşuna gitmektir. Buna başarırsa mutludur, güvenlidir, doygundur. Ne var ki bir hata yaptığında, başarısız olduğunda ya da babasını hoşnut etmeyi başaramadığında gururu incinir, sevgisiz, bir yana atılıvermiş gibi duyar kendini. Yaşamının geri kalan bölümü, böyle kendini bağlı duyabileceği bir baba motifi aramakla geçer. Tüm yaşamı babasından alacağı övgülere bağlı iniş çıkışlarla dolar. Böyle erkekler toplumsal görevlerinde oldukça başarılıdırlar. Çalışkan, güvenilir ve canlıdırlar. Seçtikleri baba motifi onlara nasıl yaklaşılacağını bildiği sürece böyledir. Fakat kadınlarla olan ilişkilerinde kayıtsız ve çekingendirler. Kadınlar onlar için pek bir anlam taşımaz çokluk. Onlara karşı içlerinde, küçük bir kıza gösterilen baba ilgisiyle maskelenmiş bir nefret duyarlar. Bunlar, erkekçe özellikleriyle başlangıçta bir kadını etkileyebilirler fakat zaman geçtikçe kendilerinden beklenen hiç bir şeyi veremezler. Evlendikleri kadın, kendisine kocasının yaşamında her zaman baş yeri alacak olan babadan sonraki yerin verilmiş olduğunu anlar, bu durumda ancak kadın da baba yönelimliyse ve kendisine sımsıcak bir çocuk gibi davranan babacan bir kocayla mutlu olabilir ve evlilik sürer.

Çok daha karmaşık sevgi kargaşası taşıyan bir tür nevrozlu hastalıkta farklı bir anne - baba ilişkisinden kaynaklanır. Bu nevroz, anne ile baba birbirini sevmez fakat kavga etmeyerek geçimsizliklerini herhangi bir şekilde gizleyebilecek kadar ihtiyatlı oldukları zaman çıkar. Anneyle babanın birbirlerine karşı soğuk olmaları onların çocuğa karşı da tutarsız olmalarına yol açar. Böylesi bir ortamda küçük bir kız bir "dürüstlük" tavrı edinecek fakat ne annesi, ne de babasıyla yakın bir ilişki içine girmesine izin verilmeyecek ve bu nedenle de kızcağız şaşkın ve ürkek olacaktır. Küçük kız hiçbir zaman anne ve babasının ne düşündüklerini ve duyduklarını bilmeyecek, havada her zaman bilinmeyen, esrarengiz bir dalgalanma olacaktır. Sonuçta küçük kız dünyadan elini, eteğini çekecek, içine kapanacak, hayaller kuracak, herkesten kaçacak ve tavrı sonraki sevgi ilişkilerine de yansıyacaktır.

Bunun da ötesinde içe kapanmanın sonuçları, aşırı huzursuzluğa dünyada güven içinde olmama duygusunun gelişmesine, aşırı heyecanlar yaşamanın tek yolu olan mazoşist eğilimlere yol açar. Böylesi kadınlar çokluk kocalarının olağan ve duygusal bir tavır almalarından ziyade, onların bağırıp çağırmalarını isterler. Zira bu, en azından üzerlerindeki korku ve gerginliği siler götürür. Kocalarını böylesi bir tavır içine sokmak için kışkırtmalara baş vurmaları az rastlanan bir durum değildir, çünkü böylece sakin bir bağlılığın çıldırtan şüpheciliğine son verirler.

Aşağıda sıkça rastlanan diğer hasta sevgiler anlatılacaktır. Fakat bu kez hastalığın kökündeki çocukluk etmenlerinin çözümlenmesine gidilmiyecek.

Sık sık rastlanan "büyük aşk" diye anlatılan (çokluk film ve romanlara konu olan) bir yalancı sevgi biçimi de *putlaştırıcı sevgidir.* Eğer kişi kendi güçlerinin üretici bir

biçimde dışarı taşmasıyla bir özdeşlik, bir Ben'lık duyacak düzeye gelmemişse, sevdiği kişiyi "putlaştırmak" ister. Kendi güçlerine yabancılaşmış ve onları sevdiği kişide arar, ona tapar, onu tam mutluluğun, ışığın, sevginin kaynağı olarak görür. Bu süreçte kendini tüm güçlerinden yoksun bırakır, sevdiği kişide kendisini bulacağı yerde onda kendini yitirir. Hiç bir put kendisine tapan kişiye kendinden beklenenleri veremiyeceği için geçen zamanla birlikde düş kırıklıkları başlar ve çare olarak yeni bir put aranmaya başlanır. Bu tür putlaştırıcı sevgide özellik, sevginin birden doğması ve ilk anlarında çok şiddetli olmasıdır. Putlaştırıcı sevgiler gerçek büyük sevgilermiş gibi tanımlanırlar. Oysa bir yandan sevginin yoğunluk ve şiddetinin derinliğini ifade ederken diğer yandan puta tapanın açlığını ve umutsuzluğunu gösterir. İki kişinin birbirlerine karşılıklı taptıklarının ender görülen birşey olmadığını söylemeye gerek yok. Bazı hallerde bu tutum uç noktaya vararak iki *kişilik çılgınlık* haline alır.

Bir başka yalancı sevgi türü "duygusal sevgi" türü olarak isimlendirilebilir. Bu sevginin özü onun aslında bir fantazi olarak yaşanması, hiçbir zaman, orada ya da burada gerçek bir insana karşı duyulmamasıdır. Bu sevginin en yaygın örnekleri büyük bir açlıkla sinema ve dergilerdeki aşk öykülerine aşk şarkılarına koşan kişilerdir. Bunlar bu tür ürünleri yutarak sevgi, birleşme, yakınlık gibi doyurulmamış isteklerini karşılamaya çalışırlar. Kendi ilişkilerinde ayrı olmanın duvarlarını yıkamayan karı kocalar perdede izledikleri çiftin mutlu ya da mutsuz aşk öykülerine gözyaşı dökerler. Birçok çiftin sevgi duydukları tek an perdede bu öyküleri izledikleri andır. —Birbirlerine karşı sevgi duymazlar, birlikte duyarlar, başkalarının "sevgisinin" izleyicisi durumundadırlar. Sevgi bir hayal olduğu sürece katılırlar ona. İki insan arasındaki ilişki haline dönüşüp gerçekleşmeye yüz tutu mu— buz kesilirler.

Duygusal sevginin bir başka görünümü, sevginin zaman içinde soyutlaştırılmasıdır. Bazan bir çifti sevgilerinin geçmişte kalan anıları çok derinden duygulandırır. Oysa o geçmişi yaşadıkları günlerde böylesi bir sevgi yaşanmamıştır —ya da bunlar gelecekteki sevginin fantazileridirler. Kaç nişanlı ya da yeni evli çift gelecekte gerçekleşecek sevginin mutluluğunu düşlerlerken, yaşadıkları o anda birbirlerinden sıkılmaya başlamışlardır bile. Bu tutum, çağdaş insanın belirgin özelliği olan tutuma oldukça uymaktadır. Çağdaş insan içinde bulunduğu anı yaşamaz, ya gelecekte yaşar ve geçmişte. Duygusal bir şekilde annesini ve çocukluğunu düşünür— ya da geleceğe ilişkin mutlu planlar yapar. Sevgi, ister başkalarının uydurulmuş yaşamlarını açlıkla paylaşarak olsun, ister yaşanılan anda, geçmişe, ya da geleceğe atılarak yaşansın bu soyutlanmış ve yabancılaştırılmış sevgi biçimi gerçeğin, tekbaşınalığın, ayrı olmanın kişiye verdiği acıyı uyuşturmaya yarar.

Bir başka hasta sevgi biçimi de insanın kendi sorunlarından kaçmak için *izdüşümü metodunu* kullanarak "sevdiği" insanın eksik ve zayıf yanlarıyla ilgilenmesidir. Bu durumda bireyler, gurupların, ulusların, dinlerin davrandıkları gibi davranırlar. Kendi kusurlarına aptalca bir neşeyle göz yumurken, karşısındaki insanın en ufak kusuruna bile çok büyük duyarlılık gösterirler.— Her zaman diğer kişiyi düzeltmeye ve suçlamaya çalışırlar. Eğer her iki kişi de —çokluk olduğu gibi— böylesi davranış içine girerlerse, sevgi bağlılığı karşılıklı suç atma edimine dönüşür.

Bir başka suç atma biçimi, suçu çocuklara atmaktır. Her şeyden önce, bu tür suç atmalar çokluk çocuklara yönelen dileklerde ortaya çıkar. Kendi hayatına bir anlam kazandıramadığını anlayan bir kişi eksikliğini, çocuklarının yaşamını değerlendirerek gidermek ister. Ne var ki

kendisi başarısızlığa uğrayacağı gibi, çocuklarını da peşinden sürükler. Çünkü varlık sorunu ancak kişinin kendisi tarafından ve kendisi için çözümlenebilir, birisinin yerine başkası çözemez. Anne ya da baba da başarısızlığa uğrayacaklardır. Zira bu soruna kendileri için bir çözüm bulamadıklarına göre çocukları için bulabilmeleri olanaksızdır. Mutsuz bir evliliğe son verme sorunu ortaya çıktığı zaman da çocuklar, suçun üzerlerinden atılması için kullanılır. Anne ya da babanın burada hemen sarılıverdikleri şey, ayrılmalarını engelleyen nedenin çocuklarının "yuvasız" kalma olasılığıdır. Ne var ki herhangi bir detaylı araştırma aile içindeki mutsuz ve gergin havanın çocuk üzerinde kesin ayrılmadan daha olumsuz etki yaptığını gösterecektir. Ayrılma çocuklara hiç değilse dayanılmaz derecede kötü koşulları insanın gözüpek bir kararla sona erdirebileceğini gösterir.

Burada sıkça rastlanan bir yanılmadan söz etmek gerekmektedir. Bu sevginin tüm çelişkileri kendiliğinden ortadan kaldırdığı hamhayalidir. İnsanlar, tüm koşullarda acıdan ve üzüntüden sakınmayı adet haline getirmişlerdir. Bu bağlamda sevgi tüm çatışmaların son bulması anlamını kazanmıştır. Kendilerine, bu düşünceye inanmak için iyi bir gerekçe de bulurlar, çevrelerindeki çatışmalar taraflara hiçbir yarar sağlamamaktadır. Bunun nedeni aralarındaki "çatışma"nın aslında gerçek çatışmadan sakınmaktan başka birşey olmamasıdır. Bu çatışmalar, yapıları gereği çözülemeyen, açıklanamayan, küçük uyuşmazlıklardır. Bir şeyi örtbas etmek ya da suçu üstünden atmak için çıkarılmamış olan iki insan arasındaki gerçek çatışmaları ait oldukları içsel gerçeğin derinliklerinde yaşarlar ve yıkıcı olmazlar. Böylesi çatışmalar herşeyin açıklanmasını içerir ve sonunda her iki insanda daha bilgili ve güçlü çıkacağı bir arınmadan geçmiş olur.

Sevgi ancak iki insan birbirlerine varlıklarının özünden bağlanır, her biri kendisini varlığının özünden tanırsa, gerçekleşir. İnsan gerçeği de, canlılığı da sevgisinin temeli de işte bu "özden tanıma" deneyimidir. Böyle oluşan sevgi sürekli meydan okumadır, bir köşede dinlenme değil çabalama, hareket etme, beraber çalışmadır. Öyle ki uyum ya da çatışma, neşe ya da üzüntü bile ikincil kalır. Önemli olan iki insanın birbirlerini varlıklarının temelinden yaşaması, kendi kendilerinden kaçmak yerine birbirleriyle bütünleşirken kendi kendileriyle bütünleşmeleridir. Sevginin varlığının bir tek kanıtı vardır: bağlılığın derinliği, seven kişilerin her birinin ilgisindeki canlılık ve güçlülük. İşte bunlardır sevginin sunduğu meyva.

Otomatlar birbirlerini sevemedikleri gibi Tanrıyı da sevmezler. Bugün *Tanrı sevgisinin yozlaşması* insan sevgisinin yozlaşması düzeyine ulaşmıştır. Bu gerçek çağımızda dinde bir devrimin tanığı olduğumuz düşüncesine karşı çıkar. Çağımızda tanığı olduğumuz şey, —istisnalar olsa da— Tanrı kavramının giderek putlaştırılması ve Tanrı sevgisinin yabancılaşmış karakter yapısının bağlılık ilişkilerine dönüştürülmesidir. İnsanlar ilkesizliğin ve inançsızlığın huzursuzluğu içindedirler. İlerlemekten başka bir şansları olmadığının farkındadırlar. Bu nedenle büyüyememekte, çocuk kalmakta, başları sıkıştığında anne ya da babalarının imdada yetişmesini beklemektedirler.

Ortaçağdakine benzer dinsel kültürlerde olduğu gibi, sıradan insanın Tanrıya imdatlarına koşacak anne ya da baba gibi baktıkları gerçektir. Ne var ki Ortaçağın insanı Tanrıyı ciddiye alıyordu. Tek amaçları Tanrının koyduğu ilkelere göre yaşamaktı, "kurtuluş"u başlıca uğraşları olarak görüyorlar, tüm diğer işlerini geriye atıyorlardı. Böylesi bir uğraştan bugün söz edemeyiz. Her türlü dinsel değer güncel yaşamımızın dışına çıkmıştır. Günlük yaşam maddesel rahat ve kişilik pazarında başarı peşinde koş-

maktan geçmektedir. Dünyevi uğraşlarımızın ilkeleri farkedilme ve kendini övmedir. (İkincisine çokluk "bireycilik" ya da "bireysel öncülük" denmektedir). Tümüyle dinsel kültürlere bağlı insanlar sekiz yaşında bir çocuğa benzetilebilirler. Bu yaşta bir çocuk babasının yardımını gereksinir ama öte yandan babasının öğüt ve ilkelerini kendi yaşamında uygalamaya başlamıştır. Çağdaş insansa üç yaşında bir çocuk konumundadır. Ancak gereksinim duyduğu an baba diye bağırır. Gereksinimi yoksa eğer oyununa dalıp gider.

Bu nedenle yaşamımızı Tanrının ilkelerine göre düzenlemek yerine, insan biçimli bir Tanrıya çocuk gibi bağlanarak yaşadığımız için bizler Ortaçağın dinsel kültüründen çok, puta tapan ilkel kabilelerin dinsel kültürüne yatkınız. Bir başka olgu da çağımızda bilincin sadece çağdaş batı kapitalist toplumuna özgü özellikler taşımakta olmasıdır. Artık kitabımızın başındaki bazı görüşlere dönebiliriz. Çağdaş insan kendini metaya dönüştürmüştür. Yaşama gücünü en fazla kâr getirecek bir yatırım olarak görmekte, kişilik pazarında yerini almaktadır. Kendisinden diğer insanlardan ve doğadan kopmuştur. Artık tüm dileği hünerlerini, bilgisini ve kendisini yani "kişilik paketini" alışverişin kendisi gibi dürüst ve kârlı olmasını isteyen birisiyle değiştirmektir. Yaşamın ilerlemekten başka amacı, kârlı bir alışverişten başka ilkesi, yoğaltmanın dışında doygunluğu yoktur.

Bu koşullar altında Tanrı kavramının ne anlamı olabilir? Tanrı ilk dinsel anlamından uzaklaştırıp yabancılaşmış bir başarı kültürüne bağlanmıştır. Son yıllarda görülen dinsel yeniden canlanma, Tanrı inancının değiştirilmesi bu yarışma kavgasında insanı daha başarılı kılmak için Tanrıyı ruhbilimsel bir araç haline sokmaktan başka birşey değildir.

Din insana iş dünyasında yardımcı olmak için psikote-

rapi ile işbirliği yapar. 1921'lerde henüz "kişiliği geliştirmek" için Tanrıya başvurulmamıştı. 1938'lerin en çok satan Dale Carnegie'nin *Dost Kazanma ve İnsanları Etkileme* adlı kitabı kesinlikle dünyevi bir yapıdaydı. O günlerde Carnegie'nin yaptığını günümüzde Reverend N. V. Pale *Doğru Düşünme Gücü* adlı kitabıyla yapıyor. Bu dinsel kitapta başarıya gösterilen büyük ilginin tek tanrılı dinin özüyle uyuşup uyuşmadığına ilişkin en ufak bir değinme yok. Aksine bu büyük amaçtan kuşkulanılmıyor bile, üstüne üstlük insanın daha başarılı olabilmesi için Tanrıya ve dualara inancını güçlendirmesi isteniyor. Tıpkı çağdaş ruhbilimci daha fazla müşteri çekmek için nasıl mutlu olmayı öğütlüyorsa, bazı papazlar da mutlu olmak için Tanrıyı sevin diyorlar. "Tanrı hep yanınızda olsun"nun anlamı Tanrıyla sevgide adalette, doğrulukta bir olmak yerine onunla iş ortağı olundan başka birşey değildir.

IV. BÖLÜM

SEVGİNİN UYGULANMASI

Sevme sanatının kurumsal yanından sonra, şimdi daha güç bir sorunla karşı karşıyayız, *sevme sanatının uygulanması.* Bir sanatın uygulanmasına ilişkin bilgi edinebilmek için doğrudan uygulamanın dışında bir yol var mıdır acaba?

Bu güç sorun birçok kişinin ve dolayısıyla bu kitabın okurlarından birçoğunun "kendi kendinize yapabilirsiniz" şeklinde bir hazır reçete beklemelerinden dolayı biraz daha güçlenmektedir. Zira bizden beklenen sevmeyi öğretmemiz olmaktadır. Bu son bölüme bu şekilde yekleşen biri korkarım düş kırıklığına uğrayacaktır. Sevmek, kişinin salt kendisi için ve tek başına edinebileceği bireysel bir deneyimdir. Aslında böyle bir deneyimden geçmemiş bir çocuk, bir genç ya da bir yetişkin kişi yok gibidir. Sevginin uygulanmasında izlenecek yol, sevme sanatının önermelerini, bu konuya daha önceki yaklaşımların tartışmasını yapmak ve bu önermelerle, yaklaşımların deneyimine geçmektir. Bu amaca yönelik atılan adımlar, ancak kişinin kendisi tarafından uygulanabilir ve tartışma kesin sonuç alınmadan sona erer. Ancak yaklaşımları tartışmanın, sanatın sırlarının öğrenilmesinde —en azından "hazır reçete" beklemeyenler için— çok yararlı olacağı kanısındayım.

İster marangozluk olsun, ister doktorluk, ister sevme sanatı hangisini ele alırsak alalım, her sanatın uygulamasında bazı genel gereksinimler vardır. Her şeyden önce bir sanatın uygulanmasında, *disipline* gereksinin duyulur. Eğer ben bir şeyi salt "canım istiyor" diye yapıyorsam, benim için bu eğlenceli ve güzel bir uğraş olabilir. Ne var ki disiplinli bir şekilde çalışmadığım için o sanatta ustalaşabilmem olanaksızdır. Ancak, sorun sadece belirli bir sanatın uygulanmasında disiplinli olmak değil (örneğin o sanatı her gün belirli bir süre uygulamak) kişinin tüm yaşamının disiplinli olmasıdır. Çağdaş insanın disiplini öğrenmesinin hiç de güç olmayacağı düşünülebilir. O her gün 8 saat son derece disiplinli, katı bir şekilde programlanmış bir işte çalışmıyor mu? Ne var ki burada önemli olan çağdaş insanın iş saatleri dışında öz disipline çok az sahip olmasıdır. Çalışmadığı zamanlar aylaklık etmek, rahatlamak, daha yerinde bir deyimle "gevşemek" istemektedir. Bu aylaklığa duyduğu istek, programlı yaşama duyduğu bir tepkidir. İnsan her gün sekiz saat amaçlamadığı biçimde tüm enerjisini harcamak zorunda kalırsa başkaldırır ve bu isyankârlığı çocuksu bir kendi isteklerine düşkünlük biçimini alır. Ardından baskılı yönetime karşı verdiği savaşım, onu tüm disiplinlere karşı akılcı olmayan otoriteler tarafından zorlananlara da, kendisinin kabul ettiklerine de güvensiz kılar. Fakat böyle bir disiplin olmazsa, yaşam dağınıktır, altüst olur ve belli bir noktada yoğunlaşma sağlanamaz.

Yoğunlaşmanın, bir sanatta ustalaşmak için gerekli olduğunu kanıtlamaya pek gerek yoktur. Herhangi bir sanatı öğrenmeyi denemiş olan bir kişi bunu bilmelidir. Ancak bizim uygarlığımızda yoğunlaşmaya, kişinin öz disiplin sağlamasından daha az rastlanır. Aksine bizim uygarlığımız insanı, başka yerlerde görülmeyen yoğunlaşmamış ve dağınık bir yaşam modeline yöneltir. Bir çok

şeyi bir arada yaparsınız, olur. Radyo dinler, sigara içer, konuşur, yer içersiniz. Ağzı açık, sabırsız, herşeyi — resim, içki, bilgi— yutmaya hazır bir tüketicisiniz. Yoğunlaşma eksikliği kendi başımıza, yalnız kalmakta uğradığımız güçlükte açıkça görülmektedir. Konuşmadan, sigara içmeden, okumadan hareketsiz oturmak birçok insan için olanaksızdır. Sinirlenir, rahat duramazlar, elleriyle ya da ağızlarıyla birşeyler yapmaları gerekir. (Sigara içme, yoğunlaşmanın güzel bir belirtisidir, eli, ağzı burnu ve gözü oyalar.)

Üçüncü etken *sabırdır.* Bir sanatta ustalaşmış herkes, sanatta bir amaca ulaşmak için sabrın gerekli olduğunu bilecektir. Eğer kişi sonuca kısa yoldan ulaşmak isterse, asla bir sanat öğrenemez. Ne var ki çağdaş insan için sabır da bir disiplindir. Ve yoğunlaşma kadar güçtür. Tüm endüstrimiz bunun tersini körükler: tüm makinalar çabukluk için düzenlenmiştir, araba, uçak bizi varmak istediğimiz yere daha çabuk ulaştırır. Ayrıca ne kadar çabuk ulaştırırsa o kadar iyidir. Diğerinin süresinin yarısı kadar bir sürede aynı nicelikte mal üreten bir makina, yavaş olandan iki kat iyidir. Tabii ki bunun önemli ekonomik nedenleri vardır. Fakat diğer bir çok durumlarda olduğu gibi, insansal değerleri' ekonomik değerler belirler. Mantık, makineler için iyi olan insanlar için de iyidir, biçiminde işler. Çağdaş insan işlerini hızla yapmazsa birşey — zaman— yitirdiği kanısındadır, fakat kazandığında ne yapacağını bilemez o zamanı, öldürmekten başka yolu yoktur.

Herhangi bir sanat öğrenmenin son koşulu o sanatta ustalaşmaya karşı eksiksiz bir ilgi göstermektir. Eğer çırak için sanat en önemli şey değilse, onu öğrenmesi hiçbir zaman mümkün değildir. En son, sanata düşkün bir kişi olarak kalır, hiçbir zaman ustalaşamaz. Bu özellik diğer tüm sanatlar için olduğu gibi sevme sanatı için de ge-

çerlidir. Ama görünen odur ki diğer sanatlardan farklı olarak, bu sanata düşkün olanlarla ustalar arasındaki oranda düşkünler ağır basmaktadır.

Bir sanatı öğrenmenin genel koşullarından bir noktaya daha değinmemiz gerekmektedir. İnsan bir sanatı doğrudan değil dolaylı öğrenir. Kişinin, o sanatı öğrenmeden önce birçok başka —genellikle ilişkisi yokmuş gibi görünen— şeyleri öğrenmesi gerekmektedir. Bir marangoz çırağı tahta rendelemeyi öğrenerek başlar, piyanist olacak öğrenci gam yapar, Zen okçuluğu sanatının çırağı nefes çalışmalarıyla başlar.[1] Eğer bir kişi bir sanatta ustalaşmak istiyorsa, tüm yaşamını o sanata adamalı, en azından yaşamın bütününün onunla ilişkisi olmalıdır. Kişinin kendi beni, sanatın uygulamasında bir araç olmalı, yerine getireceği özel işlevler için hazır tutulmalıdır. Sevme sanatını ele alırsak, bunun anlamı şudur: bu sanatta ustalaşmak isteyen bir disiplinli, yoğunlaşmayı ve sabrı tüm yaşamına uygulamaya başlamalıdır.

Bir insan disiplini nasıl uygular? Dedelerimiz bu sorunun yanıtı için daha iyi donanmışlardır. Onların önerileri, sabahları erken kalkmak, gereksiz lükse kapılmamak, çok çalışmak olacaktır. Bu tip disiplinin gözle görülür eksiklikleri bulunmaktadır. Katı ve hükmedicidir, tutumluluk ve yarını düşünmek gibi erdemler üzerine oturtulmuştur ve birçok yönüyle yaşama düşmandır.Fakat bu disipline tepki olarak, her türlü disiplini kuşkuyla karşılamaya ve sekiz saatlik düzenli çalışmayı dengelemek amacıyla disiplinsizliğe ve aylaklığa karşı hoşgörülü davranmanın doğrultusunda artan bir eğilim belirmektedir. Belirlenmiş

---

1) Herhangi bir sanatın öğrenilmesinde yoğunlaşma, disiplin, sabır ve verilen önemin açıkça anlaşılması için okuyucunun E. Herrigel'in "Zen in the Art of Archery" adlı kitabına başvurmasını öneririm. Penthoon Books inc. New York 1953.

bir saatte uyanmak, günün belirli bir bölümünü düşünme, okuma, müzik dinleme, yürüme ile geçirmek, esrarengiz hikaye ve sinema gibi işleri tutku haline getirmeden bunlara asgari zamanı ayırmak, tıka basa yemeyip, zil zurna sarhoş olmamak belirgin bazı kurallardır. Ancak disiplin, kişiye dışardan zorlanan bir kural gibi görünmemeli, kişi onu kendi isteği ile gerçekleştirmelidir. Disiplin, kişiyi hoşnut etmeli ve kişi kendini yavaş yavaş, uygulamayı bıraktığında arayacağı bir davranış biçimine alıştırmalıdır. Bizim batılı disiplin anlayışımızın (tüm diğer ahlâksal konularda olduğu gibi) en şanssız yanlardan biri disiplin uygulamasının acı verici olduğunu ve ancak acı veriyorsa "iyi" olduğunu düşünmemizdir. Başlarda bazı direnmelerin kırılması gerekmişse de, Doğu insanı ruhsal ve bedensel olarak— iyi olanın onaylanması gerektiğini çok önceleri fark etmiştir.

Herşeyin yoğunlaşma becerisini engellemeye çalışıyor gibi göründüğü uygarlığımızda yoğunlaşmayı uygulamak çok daha zordur. Yoğunlaşmayı öğrenmede atılacak en önemli adım, kişinin okumadan, radyo dinlemeden, sigara ve içki içmeden yalnız kalabilmeyi öğrenebilmesidir — ve bu beceri de, sevme becerisi için bir koşuldur. Bir insana salt kendi kendime yetemediğim için bağlıysam o kişi ancak bir can simidi olabilir. Aradaki bağın sevgiyle hiçbir ilgisi yoktur. Mantığa aykırı görünse de yalnız kalabilme becerisi, sevme becerisinin koşuludur. Yalnız başına kalmayı deneyen bir kişi bunun güçlüğünü anlayacaktır. Rahatsız olacak, yerinde duramayacak ve endişe duymaya başlayacaktır. Bu uygulamayı sürdürmekteki isteksizliğine neden uydurmaya çalışacak, onun değersiz, saçma olduğunu, çok zaman aldığını vs. söyleyerek kendini haklı çıkarmaya uğraşacaktır. Aynı zamanda kafasını dolduran tüm düşüncelerin ona hakim olduğunu görmektedir. Kafasının içini boşaltıp dinlenmeyi umarken, bir do-

lu düşüncenin kafasına üşüşüverdiğini, günün daha sonraki saatleri için planlar yaptığını, işindeki bir güçlüğünü, gece gidebileceği yerleri düşündüğünü fark ediverecektir. Rahat bir konumda (ne çok gevşek, ne de kaskatı) bazı basit alıştırmaları yapmak yararlı olacaktır, gözleri kapayıp beyaz bir perde görmeye, karışan tüm düşünceleri ve görüntüleri silmeye ve kendi nefesini izlemeye çalışmak nefes alıp verdiğini düşünmeden, kendi kendini hiç zorlamadan soluklarını izlemek ve duymaya çalışmak, dahası bir "ben" duygusuna ulaşıp, tüm güçlerinin merkezi, kendi dünyamın yaratıcısı ben: kendim diyebilmek. Kişi bu tip yoğunlaşma alıştırmasını her sabah 20 dakika (mümkünse daha uzun) ve her gece yatmadan önce yapmalıdır.[2]

Bu egzersizlerden başka, kişi her yaptığı işte, müzik dinlerken, kitap okurken, konuşurken, manzara seyrederken de yoğunlaşmayı öğrenmelidir. O anki faaliyet kişinin tümüyle kendini verdiği, en önemli şey olmalıdır. Bir kişi dikkatini toplaştırdıysa onun *ne* yaptığı önemsizdir; önemsiz şeyler kadar önemliler de farklı bir gerçeklik boyutu kazanırlar, çünkü kişinin tüm dikkatleri onun üstündedir. Yoğunlaşmayı öğrenmek için, saçma, içten olmayan konuşmalardan kaçınmak gerekir. Eğer iki insan, ikisinin de bildiği bir ağacın büyümesinden, henüz yedikleri bir ekmeğin tadından ya da işlerindeki ortak bir deneyimden söz ediyorlarsa, böyle bir konuşma, konuştukları şeyleri deneyimden geçirmiş olmaları ve soyutlama yapmamaları koşuluyla gerçek olabilir; diğer yandan bir konuşma politika ya da din ile ilgili olduğu halde yine de

---

2) Doğuda, özellikle Hint uygarlığında önemli oranda kuram ve uygulama olmasına, geçmiş yıllarda Batı'da da aynı türden çalışmalar yapılmıştır. Kanımca en önemlisi kişinin kendi vücudunu duyumsamasını amaç edinmiş olan Gind'ler okuludur. Gindler metodunu anlamak için, Charlotte Selver'in eserlerine, New York New School'daki konuşmalarına ve verdiği derslere bakın.

saçma olabilir; bu konuşanların birbirlerine kalıplaşmış sözler söyledikleri, içten olmadıkları durumlarda görülür. Burada saçma konuşmadan kaçınma kadar kötü arkadaşlıktan kaçınmanın da önemli olduğunu söylemeliyim. Kötü arkadaşlık derken yalnız kötü niyetli, yıkıcı kişileri kastetmiyorum, kişi onlardan çevrelerini zehirledikleri ve can sıkıcı oldukları için kaçınmalı. Aynı zamanda kişi bedenleri canlı olduğu halde ruhları ölü olan, düşünce ve konuşmaları sıkıcı olan, konuşacağı yerde gevezelik eden, düşüneceği yerde kalıplaşmış fikirlerden söz eden *zombî*lerin arkadaşlığından da kaçınmalı. Ancak böyle kişilerin arkadaşlığından kaçınmak her zaman olası değildir, bazen gerekli bile değildir. Eğer kişi beklenen tepkiyi göstermez —yani kalıplar ve saçmalıklarla— onları umdukları gibi yanıtlamaz, açık ve insanca davranırsa, böyle kişilerin beklemedikleri şeyin yarattığı şaşkınlığın yardımıyla davranışlarını değiştirdiklerini görür.

Başkalarıyla olan ilişkide yoğunlaşma demek, dinlemeyi bilmek demektir. Çoğu insan diğerlerini gerçekten dinlemeden dinler görünür, hatta öğüt bile verir. Karşısındakinin konuşmasını ciddiye almadıkları gibi kendi konuşmalarını da ciddiye almazlar. Sonuç olarak konuşma onları yorar. Onlar yoğunlaşıp dinlediklerinde daha da yorulacakları kanısına sahiptirler. Ancak gerçek bunun tersidir. Yoğunlaşarak yapılan bir faaliyet kişiyi diri tutar (buna rağmen sonrasında doğal ve yararlı bir yorgunluk duyulur), buna karşın yoğunlaşmadan yapılan faaliyet kişinin uykusunu getirir, günün sonundaysa kişinin uykusunu kaçırır.

Dikkat toplaşımı demek, bu anı, bu arada ve şimdiye tam anlamıyla yaşamak, şu anda birşey yaparken bir sonrakini düşünmemek demektir. Yoğunlaşmayı en çok birbirini seven iki insanın yaşayabileceklerini söylemeye gerek yoktur. Birbirlerine yakın olmayı öğrenmeli ve bir-

çok şekilde, adet olduğu gibi birbirlerinden uzaklaşmamalıdırlar. Yoğunlaşmayı öğrenmeye çalışmak başta güç gelebilir; kişiye hedefe hiç ulaşamayacakmış gibi görünebilir. bu da sabrın ne denli gerekli olduğunun kanıtıdır. Eğer kişi herşeyin bir süresi olduğunu bilmez, şeyleri zorlarsa, o kişi gerçekten de ne yoğunlaşmada, ne de sevme sanatında ustalaşamaz. Sabrın ne olduğu hakkında fikir sahibi olmak isteyen biri, bir çocuğun yürümeyi öğrenmesini seyretmelidir. Çocuk yürüyünceye kadar tekrar tekrar düşer ama yine de denemeye devam eder ve daha iyiyi yapmaya çalışır. Yetişkin bir insan çocuk gibi sabırlı olsaydı ve elde etmeye çalıştığı amaca bir çocuğun yoğunlaştığı kadar yoğunlaşabilseydi, neler elde edemezdi ki! Bir kişi *kendine karşı duyarlı* olmadan yoğunlaşmayı öğrenemez. Bunun anlamı nedir? Kişi her zaman kendini düşünmeli, kendini çözümlemeli mi? Eğer bir makinaya karşı duyarlı olmaktan söz ediyor olsaydık söylediklerimizi açıklamak pek güç olmayacaktı. Örneğin, arabayı kullanan herhangi bir kişi ona karşı duyarlıdır. Çok küçük olağandışı bir gürültü, motorun çekişindeki ufak değişiklik bile ayrımsanır. Aynı şekilde sürücü yol yüzeylerinin değişimine, önündeki ve arkasındaki arabaların hareketlerine karşı da dikkatlidir. Ancak tüm bu faktörleri *düşünmez,* aklı, yoğunlaştığı bu araba sürme durumuyla ilgili değişikliklere açık, rahat bir uyanıklık içindedir.

Aynı şekilde kişi kendine karşı da duyarlı olabilir. Kişi örneğin yorgunluğunun ya da sıkıntısının farkındadır ve buna teslim olmak, kolayca bulabileceği sıkıntılı düşüncelerle bunu desteklemek yerine kendine "ne olduğunu" sorar? Neden sıkılıyorum? Aynı şey kişi heyecanlandığı ve sinirlendiği zaman, düş kurmaya ya da benzeri kaçamaklara yöneldiğinde de görülür. Tüm bu örneklerde dikkat edilecek şey onların farkında olmak ve birçok biçimi ile kendini haklı çıkaracak yollar aramaya çalışmaktır; daha-

sı neden sinirli, heyecanlı ve endişeli olduğumuzu bize hemen söyleyebilecek içimizden gelen sese kulak vermektir.

Sıradan bir insan bedensel gelişimine karşı duyarlıdır; değişimleri hatta ufak acıları bile farkeder; çoğu insan için sağlıklı olmanın nasıl olduğunu bildiğinden bu tip rahatsızlıkları ayırmak kolaydır. Kişinin düşünsel süreçlerine aynı şekilde hassas olması güçtür, çünkü çoğu kişi tam verimle çalışan bir insan tanımamıştır. Onlar anne babalarının ve akrabalarının davranışlarını ölçüt olarak kabullenirler ve bunlarla uyum içinde oldukları zaman normal oldukları kanısındadırlar ve başka birşey gözlemlemeye gerek duymazlar. İnsanların çoğu seven bir kişiyle tanışmamışlardır. Kişinin kendine duyarlı olabilmesi için sağlıklı bir insan fikrine sahip olması gerektiği açıktır — ve eğer kişi çocukluğunda veya sonraki yaşamında böyle bir deney edinmediyse bu olası mıdır? Bu soruya basit bir yanıt vermek zordur; ancak soru eğitim sistemindeki bir çok etkene değinmektedir.

Biz bilgi öğretirken, insan gelişimi için en önemli bilgiyi gözden kaçırıyoruz; bu bilgi yalnız olgun ve seven bir insanın varlığıyla sağlanan bilgidir. Kendi uygarlığımızın belirli devrelerinden, ya da Çin'de ya da Hindistan'da en değerli kişiler ruhsal nitelikleri öne çıkan kişilerdi. Öğretmen sadece bir bilgi kaynağı değildi, aynı zamanda bazı insansal değerleri aktarmakla görevliydi. Çağdaş kapitalist toplumda —aynı şey Rus komünizm'i için de geçerlidir— hayran olunan ve özenilen kişiler önemli ruhsal niteliklere sahip olmayan kişilerdir. Bunlar aslında toplumun gözünde, sıradan insana kendinde olmayan doyumu sağlayan kişilerdir. Film yıldızları, radyoda eğlence sunucuları, sütun yazarları, önemli iş ya da hükümet adamları — tüm bunlar benzemeye çalışılan kişilerdir. Gazetelerde onlara ilişkin haberlerin çıkması, bu işleri yerine getirmek

için sahip oldukları en önemli nitelikleridir. Fakat durum tamamen ümitsiz de görünmüyor. Albert Schweitzer gibi birinin ABD'de üne kavuşabildiğini gözden ırak tutmayın. Gençlerimize kişinin eğlence adamı olarak değil de insan olarak başarıya ulaşabileceğini göstermek istiyorsak onların geçmişte ve bugün insanın insan olarak neler yapabileceğini kanıtlayan kişilerimizi tanımalarını sağlar, tüm çağların geçmiş en büyük edebiyat ve sanat eserlerine dikkatlerini çekeriz. Böylece kafalarında doğru ve yanlış şeylerin ne olduğuna ilişkin ışık yakmış oluruz.

Eğer olgun yaşam örneği görüntüsünü devamlı kılamazsak tüm kültürel geleneklerimizin yıkılma olasılığıyla karşı karşıya kalırız. Bu geleneğin ayakta durması öncelikle bazı belirgin bilgilerin değil, belli insansal özelliklerin aktarılmasına bağlıdır. Eğer gelecek nesillerin bu özelliklerden hiç haberleri olmazsa ve *sadece bilgiler* geliştirilip aktarılırsa beşbin yıllık bir uygarlık yıkılıp gidecektir.

Buraya kadar *tüm sanatların* uygulanmasında neyin gerekli olduğunu tartıştım. Şimdi sevme sanatı için özle önem taşıyan nitelikler üzerinde duracağım. Sevginin doğası hakkında söylediklerime bakacak olursak, sevginin kazanılması için en önemli koşul kişinin kendi narsizmini yenmesidir. Narsist yönelişte kişi salt kendi içinde olanları gerçek sayar, dış dünya olaylarının kendi başlarına gerçek olduklarını kabul etmez, o olayları kendi açısından yararlı ya da tehlikeli oluşlarına göre değerlendirir. Narsizmin karşısında nesnellik vardır; bu yetenek kişileri ve şeyleri *oldukları gibi,* nesnel görme ve bu *nesnel* görüntüyü kendi istek ve korkularından oluşan görüntüden ayırabilme yeteneğidir. Psikozun her türünde nesnelleşme son derece güçtür. Akıl hastası için tek gerçek onun korku ve isteklerini içeren, onun içinde varolan gerçektir. Dış dünyayı kendi iç dünyasının simgeleri olarak ve kendi yaratısı olarak görür. Hepimiz aynı şeyi rüya görürken yaparız.

Rüyamızda istek ve korkularımızı (bazen de içimizdekileri ve yargılarımızı) yansıtan olaylar oluştururuz, uyurken gördüklerimizi, uyanıkken gördüğümüz şeyler kadar gerçek olduğuna inanırız. Akıl hastası ya da rüya gören biri dış dünyayı nesnel değerlendirebilmekten *tamamen* yoksundur; fakat az ya da çok hepimiz akıl hastası ve de uykudayızdır; hepimizin narsist yönelişimizle çarpıtıldığından dolayı nesnel olmayan bir dünya görüşü vardır. Örnek vermem gerekiyor mu? Herkes örnekleri kendini, komşularını seyrederek, gazete okuyarak bulabilir. Bunlar sadece narsist çarpıtma derecesi açısından farklılaşırlar. Örneğin bir kadın, doktora telefon eder ve o gün öğleden sonra gelmek istediğini söyler. Doktor o öğlen boş olmadığını, ancak kendisini yarın kabul edebileceği yanıtını verir. Kadının yanıtı ise "Fakat doktor evim ofisinizden sadece beş dakika uzakta". Kadın evin yakın olmasının *doktora* zaman kazandırmadığını anlayamamaktadır. Durumu narsistçe değerlendirmektedir; *kendi* zaman kazandığına göre doktorun kazanması doğaldır; onun tek gerçeği yalnız kendisidir.

Bu denli abartılmamış —ya da daha da belirgin çarpıtmalara insanlararası ilişkilerde rastlanır. Çoğu anne, baba çocuğun tepkilerini onun kendi duyguları davranışları olarak görmek yerine, çocuğun söz dinlemesi, onlara mutluluk vermesi, onlar için övünç kaynağı olması şeklinde yorumlamaz mı? Kaç tane koca kendi annesine olan bağlılığı yüzünden karısından gelecek olan herhangi bir isteği, özgürlüğünü kısıtlayıcı bir istek ve karısını zorba bir kişi olarak görmez? Küçükken parlak bir şövalyenin hayali ile büyüyen kaç ev kadını kocasını duygusuz ve aptal bulmaz?

Yabancı ulusları ilgilendiren bir konuda nesnel olmanın güçlüğü çok yaygın bir durumdur. Bir başka ulus hergün kötülenirken, kişinin kendi ulusu iyi ve soylu olan her-

şeyin simgesi haline geliverir. Düşmanın tüm davranışları tek bir şekilde yorumlanır — kendi davranışları ise başka bir şekilde. Düşmanın iyi bir davranışı bile onun melaneti olarak ele alınır, bizi ve dünyayı kandırmaya yönelik davranışı olarak görülür. Buna karşın bizim kötü davranışlarımız soylu amaçlarımız için gereklidir ve yapılmalıdır. Aslında, biri uluslararası ilişkileri bireylerarası ilişkilerde olduğu gibi incelese bu ilişkilerde nesnelliğe çok az rastlandığını, buna karşı narsist çarpıtmanın bir kural olarak yerleştiğini görür.

Nesnel düşünce becerisi akıllılıktır, düşünmenin ardındaki duygusal durum ise *alçak gönüllülüktür.* Nesnel olabilmek, yani kişinin aklını kullanabilmesi ancak kişi alçak gönüllü tavır içindeyse ve kendini çocukluğundaki kadirimutlak, alimi-mutlak olma hayalinden kurtarabilirse olasıdır. Bu, sevme sanatının uygulanması tartışmasında, şu anlama gelir: sevgi, narsizmin hemen hemen olmadığı alçak gönüllüğün, nesnelliğin ve düşüncenin gelişmekte olduğu yerde vardır. Kişi tüm yaşamını bu amaca adamalıdır. Sevgi gibi alçak gönüllülük ve nesnellik de birbirlerinden ayrılmazlar. Eğer ben bir yabancı hakkında nesnel olamıyorsam ailem için de olamam, bunun tersi de geçerlidir. Eğer sevme sanatını öğrenmek istiyorsam her durumda nesnel olmayı denemeli, nesnel olmadığım durumlara karşı da duyarlı olmalıyım. Karşımdaki kişi hakkında kendi ilgi, gereksinim ve korkularımı işe karıştırmadan o kişinin gerçek kişiliğiyle, narsist düşüncelerimle çarptırılmış *kendi* oluşturduğum kişiliği arasındaki farkı görmeliyim. Nesnel ve akıllı olabilme yetisine sahip olmak sevme sanatını başarmanın yarı yolu sayılır, ancak kişinin bunu ilişki kurduğu tüm insanlar için geçerli kılması gerekir. Eğer kişi nesnelliğini sevdiğine saklamak ister ve diğer ilişkilerinde nesnel olmazsa, her durumda başarısız olduğunu kısa zamanda görecektir.

Sevebilme becerisi kişinin, narsizmden ve anneye, klana karşı duyduğu (hısımla sevişme) çarpık tutkudan uzaklaşabilme derecesine bağlıdır. Ayrıca bu beceri gelişmemize, dünya ve kendimizle olan ilişkimize üretken bir şekilde yönelmemize de bağlıdır. Bu çıkış, doğuş uyanış süreçlerinin tek bir şeye gereksinimi vardır: *inanç*. Sevme sanatının uygulanabilmesi, inancın da uygulanmasını getirir.

İnanç nedir, inanç mutlaka Tanrıya ve dinsel doktrinler de inanmayı mı getirir? İnanç, mantıklı düşünmeye aykırı ya da ondan kopmuş bir şey midir? İnanç sorununu anlamaya başlayabilmek için *akıllı ve mantıklı olmayan* inanç ayrımını yapmalıyız. Akıllı olmıyan inançtan benim anladığım, boyun eğmeye ya da mantıklı olmayan otoriteye dayalı inanmadır. (İnsana ya da fikre). Aksi, mantıklı inanç ise kendi düşünce ve duygularındaki deneyimler aracılığıyla kişinin içinde kökleşmiştir. Mantıklı inanç öncelikle birşeye inanmak demek değil, yargılarımızın ne denli kesin ve değişmez oluşudur. İnanç, özel bir inanma şekli değil, tüm kişiliği kapsayan bir karakter özelliğidir.

Mantıklı inancın kökleri, üretken mantık ve duygusal etkinliktedir. İnancın yer almadığı varsayılan mantıklı düşüncede, mantıklı inanç önemli bir elemandır. Örneğin bir bilim adamı yeni bir buluşa nasıl ulaşır? Deney üstüne deneyi, ne bulacağını bilmeden mi yapar, olgular toplar? Herhangi bir alanda böyle ulaşılan önemli bir buluşa çok ender rastlanır. Hiçbir insanın boş bir hayal peşinde koşarken önemli sonuçlara vardığı da görülmemiştir. İnsan çabasını içeren her alandaki yaratıcı düşünme süreci "mantıklı görüntü" diyebileceğimiz şeyle başlar, bu ise önceki çalışmaların, uzun düşünce ve gözlemlerin sonucudur. Bilim adamı yeterli veriyi toplamayı başarırsa, ya da ilk görüntüyü destekleyen matematik formüllü bulursa, o bilim adamının deneysel bir varsayıma ulaştığı söyle-

nebilir. Sonuçlarını anlamak için varsayımın dikkatlice incelenmesi, varsayımın dayandığı verilerin toplanması sonucu daha kesin bir varsayıma ve belki de sonuçta geniş kapsamlı bir kurama ulaşır.

Bilim tarihi akla duyulan inanç ve gerçek düşüncesiyle doludur. Copernicus, Kepler, Galileo ve Newton'un akla karşı sarsılmaz inançları vardı. Bu nedenle Bruno kazıkta yakılmış, Spinoza ise afaroz edilmişti. Mantıklı düşünce kavramından bir kuramın oluşturulmasına doğru atılan her adımda *inanca* gerek vardır: Mantıklı bir düşünceye, doğru olabilecek bir varsayıma, en azından geçerliği konusunda herkesin fikir birliğine vardığı kurama inanç. Bu inancın kökleri kişinin deneyimlerinde, düşünce, gözlem ve yargı gücüne olan güvenmede yatmaktadır. Buna karşın mantıklı olmayan inanç, bir otorite ya da çoğunluk onayladığı için kabul edilir. Otoritenin ya da çoğunluğunun fikrini *göznüne almadan* kişinin üretken düşünce ve gözleminden doğan özgür yargılarında temellenen inanç ise mantıksal inançtır.

Mantıklı inanç yalnızca düşünce ve yargıda açıkça görülmez. İnsan ilişkileri çerçevesinde de inanç, özel bir arkadaşlıkta ya da sevgide, kaçınılmaz bir niteliktir. Bir başka insana "inanmak" demek onun tutumundan, kişiliğinin, özünün ve sevgisinin değişmezliğinden emin olmak demektir.

Bunu söylerken, bir insan fikirlerini değiştiremez demek istemiyorum, ancak temel dürtüler aynı kalır: Örneğin yaşama ve insan onuruna verdiği değer onun bir parçasıdır, değişmez.

Aynı anlamda bizim kendimize de inancımız vardır. Tüm yaşamımız boyunca değişen koşullara, fikir ve duygulara rağmen içimizde aynı kalan bir ben'ın, bir özün bilincindeyizdir. "Ben" kelimesinin de kendimize ilişkin tüm

yargılarımızın arkasındaki işte bu özdür. Eğer kendi varlığımızın kalıcılığına inancımızı yitirirsek, özümüz hakkındaki duygumuz sarsılır. Ve bunun sonucu olarak da öz duygumuz için başkalarının onayına bağımlı kalırız. Ancak, kendine inancı olan bir kişinin, başkalarına da inancı olur, çünkü o yarın da bugünkü gibi olacağını neler düşünüp nasıl davranacağını bilebilir. Kişinin kendine inancı, söz verebilme becerisinin bir sonucudur ve dolayısıyla da Nietsche'nin dediği gibi insan söz verebilme yetisine göre tanımlanabilir, inanç insanın varoluşunun bir koşuludur. Sevgiyle olan ilişkisi açısından bunun anlamı kişinin kendi sevgisine olan inancı, başkalarında sevgi yaratabilme ve bu sevginin geçerliliğidir.

Bir kişiye inanmanın diğer anlamı da, onların bir şey yapabileceğine inanmadır. İnancın en temel varoluş türü annenin yeni doğmuş bebeğine duyduğu inançtır. O, yaşayacak, büyüyecek ve konuşacaktır. Ancak çocuğun bu anlamdaki gelişimi o denli düzenli olmaktadır ki bu gelişmeyi beklemede inanca gerek yokmuş gibi görünür. Fakat bu, çocuğun gelişme gösteremiyen özellikleri için aynı değildir. Bunlar çocuğun sevme, mutlu olma, aklını kullanma ve sanatsal beceriler gibi özellikleridir. Bu özellikler gelişimleri için gerekli koşullar sağlandığında gelişir ve ortaya çıkarlar, bu koşullar sağlanmazsa yitip giderler.

Bu koşullardan en önemlisi, çocuğun önem verdiği kişinin bu özelliklere verdiği inançtır. Böylesi bir inancın varlığı eğitim ile yönlendirme arasındaki farkı oluşturur. Eğitim, bir çocuğa özel yeteneklerinin farkına varması için yardım etmektir.[3] Eğitimin zıddı yönlendirmedir. Yönlendirme özel yeteneklerin geliştirilmesine önem vermez.

---

3) Eğitim kökü (education e-du cezeve)dir, yani öncülük etmek gizli gücü açığa çıkarmaktır.

İyi ya da kötünün çocuklar için büyükler tarafından düşünülüp saptanıldığı savı üzerine temellendirilmiştir. Robot yaşamadığı için insanca gereksinmeler de duymaz.

Başka insanlara inanç, en uç noktasına *insanlığa* inançta ulaşır. Batı dünyasında bu inanç en güzel ifadesini Yahudi - Hıristiyan dininde ve son yüzelli yılın etkin olan insancıl siyasal ve toplumsal konularında bulmuştur. Bir çocuğa duyulan inanç gibi bu da özel yeteneklerin geliştirilmesi için uygun koşullar yaratıldığında insanoğlunun kendisi için eşitlik, adalet, sevgi üstüne temellendirilmiş bir toplumsal düzen kurma yeteneğine sahip olduğu inancından kaynaklanır. İnsanoğlu henüz böyle bir düzen oluşturamamıştır. Ve dolayısıyla bunun, inanca gereksinim duyduğunu bilmez. Ancak tüm düşünsel inançlar gibi bu da sadece bir dilek değil, insanlığın geçmiş deneyimlerine ve her kişinin kendi düşünsel ve sevgi deneyimine bağlıdır.

Akla uygun olmayan inancın çok kuvvetli ve herşeyi bilebilen, herşeyi yapabilen bir güce boyun eğmeye ve kişinin kendi gücünden vazgeçmesine dayanmasına karşın akla uygun inançta bu durum tam tersidir. Biz bir fikre, kendi gözlem ve düşünmemizin ürünü olduğu için inanırız. Biz başkalarının, kendimizin ve tüm insanlığın özel yeteneklerine inanırız, çünkü kendi içimizdeki gelişimin, düşünce ve sevgimizin gücünün bilincindeyiz. *Akla dayalı inancın temeli üretkenliktir,* inançlı yaşamak üretken yaşamak demektir. Buna göre güce inanma (egemen olma anlamında) ve zorun kullanımına inanma inancın tersidir. Var olan zora inanmak henüz ortaya çıkarılmamış yeteneklerin gelişimine inanmamak demektir. Bu güne bakarak geleceği kestirmeye çalışmak demektir ancak bu düşence insanlığın yetenek ve gelişimini göz önüne almadığı için tümüyle yanlış çıkmıştır. Zorda ussal inanç yoktur. Zora sahip olanlar ya onu sürdürmek isterler ya

da boyun eğerler. Birçok kişiye zor tek gerçek şeymiş gibi görünür. Ancak insanlık tarihi onun elde edilen şeylerin en kısa ömürlüsü olduğunu kanıtlamıştır. Zor ve inanç birbirlerinin tam karşıtı oldukları için düşünsel inanç üstüne temellendirilmiş olan tüm dinsel ve politik sistemler zora dayanmaya başladıklarında güçlerini yitirirler.

İnançlı olabilmek *cesur* olmayı tehkileye atılabilmeyi acı ve düş kırıklığına hazırlıklı olmayı gerektirir. Emniyet ve güvenliği yaşamının birinci koşulu sayanlar inançlı olamazlar. Kendini koruma sistemleri içine hapseden mal mülk edinmenin emniyet olduğunu sanan kişi kendisini bir tutuklu yapar. Sevilmek ya da sevmek çok önemli bazı değerleri düşünmek ve bu değerler için herşeye son verecek adımı atmak için cesaret gereklidir.

Bu cesaret Mussolini'nin ünlü "Tehlikeli Yaşamak" sözündeki cesaretten farklıdır. Onun kastettiği cesaret nihilistik bir cesarettir. Bu da yaşama karşı yıkıcı bir tavır alma üzerine temellenir, kişi yaşamı sevemiyorsa ondan kolayca vaz geçebilmelidir. Ümitsizlikten doğan cesaret sevgiden doğan cesaretten farklıdır, aynı zora inancın yaşamaya olan inanca olan karşıtlığı gibi inanç ve cesaret konusunda uygulanacak birşey var mı? Aslında inanç her saniye uygulanabilir. Bir çocuğu yetiştirmek, uykuya dalmak, herhangi bir işe başlamak hep inanç gerektirir. Ancak biz bu tip inanca sahip olmaya alışığızdır, buna sahip olmayanlar çocukları hakkında çok endişeli olmaktan uyuyamamaktan ya da iş yapamamaktan şikâyetçidirler. Toplumun görüşüne ters ya da beklenmeyen olayların çürüttüğü, ünlü olmayan fikirleri desteklemek için inanç ve cesarete gerek vardır. Zorluklara aksilik ve üzüntülere meydan okumak, onları bize verilen haksız bir ceza olarak almamak bizi güçlü kılar. Bunun içinse inanç ve cesaret gerekir.

İnanç ve cesaretin uygulanması günlük yaşamdaki ufak detaylara başlar. İlk adım kişinin nerede ne zaman inancını yitirdiğini farketmesi bu inanç yitirmesini doğrulamaya çalışan usa vurmaları gözden geçirmesi ve yine kişinin ne zaman korkak davrandığını farketmesidir. Her inanç kaybının kişiyi güçsüz kıldığını, bunun ise yeni inanç kayıplarına neden olduğunu ve bu kısır döngünün süregittiğini kişi farketmelidir. Kişi ayrıca *bilinçli olarak sevilmekten korkan birinin aslında bilinç altında sevmekten korktuğunu farketmelidir.* Sevmek kendini karşılıksız olarak adamak, sevgimizin sevilen kişide de sevgi oluşturacağı ümidini taşımak demektir. Sevgi bir inanç eylemidir. İnancı az olanın sevgisi de azdır.

Sevme sanatı için mutlak gerekli olan ve şimdiye kadar sadece değinilen ama açıklanması gereken temel bir tutum vardır: *etkinlik.* Önceden belirttiğim gibi etkinlik bir şey yapmak değil kişinin güçlerini verimli kullanmasıdır. Sevgi bir etkinliktir, seviyorsam sevdiğim kişiyle devamlı olarak etkin bir ilgi içindeyimdir, ancak yalnız onunla da değil. Eğer tembelsem devamlı uyanık çevik ve hareketli değilsem, sevdiğim kişiye kendimi etkin olarak veremem. Uyku hareketsizlik için uygun olan tek durumdur. Günümüzdeki insanların ikilemi uyanıkken yarı uykuda, uyuyorken yarı uyanık olmalarıdır. Tam anlamıyla uyanık olma, sıkıcı olmak demektir — gerçekten de sıkılmama sevmenin temel koşuludur. Düşünce ve duyguda gün boyunca etkin olmak, alıcı zaman öldürücü olmaktan kaçınmak sevme sanatı için zorunludur. Kişi yaşamını sevme konusunda verimli, diğer konularda verimsiz olarak ayırabilmek düştür. Üretkenlik böyle işbölümüne izin vermez. Sevebilme yetisi yaşamın tümünde verimli ve etkin çalışmanın sonucu kazanılan yoğunluk, uyanıklık ve canlılık gerektirir. Diğer konularda üretken olmayan sevgide de üretken olamaz.

Sevme sanatının tartışması bu konuda tanımlanan özelliklerin birey tarafından kazanılıp geliştirilmesi alanında sınırlandırılamaz. O sosyal alana sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer sevmek herkese karşı seven bir tutuma sahip olmak demekse, bu nitelik kişinin yalnız aile ve arkadaş ilişkilerinde değil, işinde, mesleğinde de varolmalıdır. Kişinin sevgisinde yakınlarına ve yabancılara diye bir ayırım yoktur. Birincinin varlığı için ikinci gereklidir. Fakat bunu içtenlikle anlamak kişinin sosyal yaşamında alışılagelmişten uzaklaşmayı gerektirir. Komşu sevgisinin dinsel yanı hakkında çok şey söylenmiştir, aslında en iyi ilişkilerimiz bile dürüstlük kuralınca belirlenmiştir. Bu dürüstlük mal, hizmet ve duygu alış verişinde hileli davranmamak anlamına gelir. Dürüstlük ahlâkının oluşturulmasının kapitalist toplumun ahlâk anlayışına bir katkı olduğunu söylenebilir.

Bu olgunun nedenleri kapitalist toplumun doğasındadır. Kapitalist öncesi toplumlarda mal alış verişleri ya doğrudan zorla ya gelenek aracılığıyla ya da arkadaşlık, sevgi gibi kişisel bağlarla gerçekleşmekte idi. Kapitalizmde ise belirleyici öğe pazardaki alış-veriştir. Her birey pazar koşullarında almak istediği bir şeyi alabilmek için satacağı malı zor ya da hile kullanmadan değiş - tokuş etmelidir.

Dürüstlük ahlâkı Altın Kural ahlâkıyla çatışır. "Sana davranılmasının istediğin gibi başkalarına davran" genel kuralı "başkalarıyla yaptığın alış verişe dürüst ol" kuralıyla karıştırılabilir. Aslında bu sözün çıkış noktası incildeki "komşunu olduğu gibi sev" sözüdür. Ondaki komşunu sev'in anlamı komşuna karşı sorumlu ol ve onunla bir ol. Buna karşı dürüstlük ahlâkı sorumlu hissetmemeyi, uzak ve ayrı olmayı önerir. Anlamı komşunun haklarına saygılı ol ancak onu sevme. Altın Kuralın günümüzde en çok rastlanan dinsel kural olması şaşırtıcı değildir, dürütlük ahlâkına uygun olarak yorumlanabilen herkesin anlayıp uygulamaya istekli olduğu dinsel bir kuraldır. Ancak sev-

ginin uygulanması için dürüstlük ve sevgi arasında ayırım yapılmalıdır.

Ancak burada önemli bir soru çıkıyor, eğer toplumsal ve ekonomik kurumlaşmamız herkesin kendi çıkarını koruması üzerine kurulmuş ve eğer ahlâksal bir dürüstlük kuralıyla bencillik yok edilmeye çalışılıyorsa bir insan nasıl bu toplum çerçevesi içinde davranabilir ve aynı zamanda sevgiyi uygulayabilir? Bu soru Hıristiyan papazları, Tolstoi, Albert Schweitser ve Simon Weil tarafından sorulmuş ve köktenci bir biçimde yanıtlanmıştır. Toplumumuzdaki normal yaşam ve sevginin uyuşmazlığını başkaları da vurgulamıştır.[4]

Sevgi ve normal yaşamın ancak soyut anlamda bağdaştırılamıyacağına inanıyorum. Kapitalist toplumun ardındaki temel ilkeyle sevginin temel ilkesi bağdaşamaz. Fakat çağdaş toplum görüntüsü çok karmaşık bir olaydır. Örnenğin yararsız bir malın satıcısı ekonomik işlevi için yalan söylemek zorundadır, ancak becerikli bir işçi, kimyacı ya da fizikçi için buna gerek yoktur. Bunun gibi bir çiftçi, bir işçi, bir öğretmen ve birçok iş adamı ekonomik etkinliklerini kesmeden sevgi uygulamayı deneyebilirler. Kapitalizmin temel ilkesinin sevgiyle bağdaşmadığını gören biri gene de kapitalizmin kendi içinde çok karmaşık ve değişken bir yapı olduğunu ve bireysel karşı çıkışların ve serbestliğin bu yapıda yer alabildiğini gözardı etmemelidir.

Ancak bunu söylerken, varolan sosyal sistemin sonsuzluğa dek devam edeceğini ve insanların birbirlerini sevme idealini ümitle bekliyeceğimizi kastetmiyorum. Geçerli olan, sistem içinde sevmeyi başarabilen ayrıcalıklı

---

4) Herbert Marcuse'un "The Social Imlications of Psychoanalytıc Revizsozm" New York, 1955.

insanlardır. Zorunlu olarak günümüz Batı toplumunda sevgi önemsizdir. Bu sahip olduğumuz birçok şeyin sevgiye izin vermemesinden değil, üretime yönelik ve mal hırsıyla dolu bir toplumun içinde kişinin ancak karşı çıkarak kendini kurtarabileceğindendir. İnsan varlığı sorunun temel ussal yanıtı olarak sevgiyi gören kişiler bu durumla sevginin bireysel değil de toplumsal önemi olan bir olgu haline gelebilmesi için toplumsal yapıda önemli değişmelere gerek olduğu kanısındadırlar. Bu kitabın akışında böylesi değişimlere ancak kısaca değinilebilir.[5] Toplumumuz yönetmeyi bilen bir bürokrasi ve uzman politikacılar tarafından yönetilmektedir. Kişiler kitle isteğine göre yönlendirilmekte, kendi içlerinde, amaç olarak, daha çok üretme ve tüketmeyi görmektedirler. Tüm etkinlikler ekonomik hedeflere yönelir, araçlar amaç haline dönüşür. insan bir robottur —iyi besili, iyi giyimli ancak insanın temel niteliği ve etkinliği olan özellikten yoksun bir robot.— Eğer insan sevebilecekse, o kendine özgü olan en yüksek yere çıkarılmalıdır. O, ekonomik makinaya hizmet edeceğine makina ona hizmet etmelidir. Çıkar paylaşması için değil de deneyim ve iş paylaşması için olanaklar sağlanmalıdır. Toplum öylesine düzenlenmelidir ki insanın sosyal ve seven doğal yapısı, onun toplumsal varlığından ayrılmasın, onunla bütünleşebilsin. Eğer bu doğruysa göstermeye çalıştığım gibi insanın varoluş sorununun en sağlıklı ve doyumcul yanıtı sevgidir, dolayısıyla sevginin gelişimine yer vermeyen bir toplum gelecekte insan doğasının bu temel gereksinimini gözden kaçırdığı için yok olacaktır. Gerçekten de sevgiden söz etmek "boş öğütler vermek" değildir, çünkü sevgiden söz etmek en basitinden

---

5) "Sağlıklı Toplum", Rinehart and Compony, New York 1955, kitabında bu soruna detaylı bir şekilde eğilmeye çalıştım.

en temel ve gerçek gereksiniminden söz etmek demektir. Bu gereksinimin karanlıkta kalmış olması, onun varolmadığını göstermez. Sevginin doğasını ayrıştırmak, onun günümüzdeki eksikliğini görmeyi ve bu eksikliğin toplumsal nedenlerini araştırmayı gerektirir. Sevginin yalnızca ayrıcalıklı bireysel değil de sosyal bir olgu olarak gerçekleşebilirliğine inanmak, insanın doğasını bilerek temellendirilmiş ussal bir inançtır.

Hiçbir şey bilmeyen hiçbir şeyi sevmez. Hiçbir şey yapamıyan, hiçbir şey anlamaz. Hiçbir şey anlamıyan, değersizdir. Oysa anlayan kişi aynı zamanda sever, farkına varır, görür... Bir şeyin aslında, ne kadar bilgi varsa daha fazla sevgi vardır... Tüm yemişlerin böğürtlenlerle aynı zamanda olgunlaştığını düşleyen kişi üzümlere ilişkin birşey bilmiyor demektir.

PARACELSUS

ONBİRİNCİ BASIM

ISBN 975-468-008-6

